

JANEZ HÖFLER

TRUBARJEVI LUBI SLOVENCI

ALI

SLOVENIJA
PRED 650 LETI
V STRASBOURGU

2009

Janez Höfler
Trubarjevi »Lubi Slovenci« ali
Slovenija pred 650 leti v Strasbourg

Janez Höfler

**Trubarjevi »Lubi Slovenci« ali
Slovenija pred 650 leti v Strasbourgu**

O pojmu Slovenije v srednjem veku

Ljubljana 2009

Založil avtor.

Osnutek naslovnice mag. Jakob Klemenčič

Računalniški prelom: Uroš Čuden, Medit d.o.o.

Tisk: Tiskarna DTP d.o.o.

©2009 Janez Höfler

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)

HÖFLER, Janez

Trubarjevi "Lubi Slovenci" ali Slovenija pred 650 leti v
Strasbourgju : o pojmu Slovenije v srednjem veku / Janez Höfler. -
Ljubljana : avtor, 2009

ISBN 978-961-245-700-6

245213440

Vsebina

Predgovor	7
Trubarjevi »Lubi Slovenci« ali Slovenija pred 650 leti v Strasbourgu	11
Opombe	27
Dopolnila in pojasnila	31
Opombe	55
Bibliografija	71

Predgovor

V tej knjižici je z nebistvenimi popravki in z opombami objavljeno besedilo predavanja, ki sem ga 19. januarja 2005 imel za Svetovni slovenski kongres v Ljubljani, razširjeno z obsežnejšimi Dopolnili in pojasnili, ki jih je bilo treba tu in tam pospremiti z daljšimi opombami. Predavanje je še istega leta brez opomb izšlo v novembrski številki revije *Ampak*. Razlog, da sem pri tej objavi ohranil obliko predavanja, je bila želja, da ohranim avtentičnost prvega sporočila, četudi bi ga danes tu in tam formuliral drugače, razen tega pa bi predelava besedila v znanstveno študijo zahtevala veliko napora, ki glede na avtorjevo »nepoklicanost« za to tematiko verjetno ne bi bil sorazmeren z rezultatom. Kot bo lahko presodil bralec sam, pa gre kljub temu za razmišljanja, ki so pomembna, strokovno relevantna in v dosedanjem zgodovinopisju še ne prav načeta, na drugi strani pa tudi pozabljena. V temeljnem delu Milka Kosa *Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja* (Ljubljana 1955) je na straneh 188–189 najti kratko podpoglavje z naslovom *Slovenci in Slovenija*, v katerem so navedeni ključni pisni viri, s katerimi utemljujem pojem Slovenije v srednjem veku. Tu se je Kos oprl na očetovo *Gradivo za zgodovino Slovencev* in njegovo branje virov, četudi brez eksplcitnega pojasnila, kakšen status naj bi ta pojem imel v siceršnjih zgodovinskih koordinatah slovenskih dežel – verjetno se mu je ta zdel sam po sebi umeven. Vendar se je motil. Naše aktualno, »nacionalističnih« pogledov razbremenjeno zgodovinopisje si je v zadnjem času zadalo nalogo, da stran za stranjo kot zmotne odkriva aksiome, ki jih je slovenska zgodovinska znanost postavila iz aktualnih političnih, kulturnih in ideoloških razmer 19. stoletja, pa tudi iz časa med obema vojnoma in po drugi svetovni vojni, s tem pa tudi, da marsikatero doslej ukoreninjeno predstavo o starejši slovenski zgodovini – posebej kar zadeva Karantanijo kot prvo slovensko državo – razgali kot mit, kot sad nacionalnim potrebam prilagojenih zavestnih ali še večkrat nezavednih potvorb. Razumljivo je, da v tem kontekstu tudi za Kosove Slovence in Slovenijo v srednjem veku ni več prostora.

Ker bi to preseгло moje strokovne kompetence, se v svojih izvajanjih v to metodološko problematiko ne poglobljam in ostajam na ravni tistega, za kar mislim, da nam omogočajo zgodovinski viri in njihovo soočenje. Vodila me je premisa, ki jo bo treba v nadaljnjem raziskovanju še globlje in vsestransko utemeljiti, ki pa jo vendar – vsaj upam tako – že nakazujem. To je kontinuiteta predstave o »Sloveniji« iz zgodnjega v visoki in pozni srednji vek z izhodiščem v karantanskem vplivnem območju 9. stoletja, ki ne zajema le njegovega zgodovinsko ugotovljivega jedra, ampak celoten zemljepisni prostor s slovensko govorečim prebivalstvom v mejah Svetega Rimskega cesarstva, v določenih primerih pa tudi zunaj njega. Današnje slovensko kot tudi tuje – natančneje avstrijsko – zgodovinopisje to kontinuiteto praviloma zanika in želi dokazati, da zgodovina Karantanije ne sodi v zgodovino »današnjih«

Slovencev, z vsemi posledicami za interpretacijo posameznih dogodkov iz njihove preteklosti. Kot je to z marsikaterim skrajnim stališčem v znanosti, sem prepričan, da se bo to sčasoma obrusilo in da bodo tudi vztrajni skeptiki našli elemente, ki zgodovino slovanskega ljudstva v vzhodnih Alpah zgodnjega srednjega veka povezujejo s tistim v visokem in poznem srednjem veku ter z njegovimi nasledniki Slovenci, seveda ob takšni interpretaciji izrazov »Slovenija« in »slovenski« (v različnih latinskih in nemških variantah), ki upošteva politični okvir Svetega Rimskega cesarstva in se ne zadovolji s posplošenimi izrazi, kot sta »slovanska dežela« in »Slovani«. Glede tega je vsaj Trubar, drugače kot marsikateri njegov sodobnik, jasen: zanj so »Slovenci« in »die Windischen« Slovenci v takratnih habsburških notranjeavstrijskih deželah, temu ustrezno pa uporablja tudi pridevnika »slovenski« in »windisch« ne glede na deželne meje in narečja. Kot vodilni motiv svojega poskusa bi lahko torej na kratko označil misel, da pojem Slovenije, kakor se je formuliral v procesu narodnega ozaveščanja v 19. stoletju, ni nekaj povsem novega, kar bi bilo spričo razkosanosti slovenskega ozemlja v posamezne dežele brez zgodovinske osnove, in da tudi Trubarjevi »Lubi Slovenci« niso nekaj, kar bi prinesel šele protestantizem.

Zavedam se, da se tematika sama in njena interpretacija mestoma nevarno bližata meji tega, kar bi lahko nekdo med poklicanimi označil za ideologijo. Brez visoko donečih besed o potrebi po »objektivnosti« v zgodovinopisju in ne da bi se poglobil v to imanentno metodološko vprašanje stroke si kot nepoklican upam trditi, da gre tu za relativno zadevo, ki je tesno odvisna od naše interpretacije. Kar je nekomu ideološko, je drugemu stvarnost. S slovenske strani lahko npr. še tako objektivnemu, pri delu z viri še tako pedantnemu avstrijskemu zgodovinarju oporekamo, če denimo obsodi poskuse spodnjepanonskega kneza Pribine, da se reši vkleščeni svoje kneževine v frankovski upravni sistem, če o Cirilovem in Metodovem slovanskem misijonu meni, da jo je kompromitiral, in uničenje kneževine za časa Pribinovega sina Koclja posledično oceni kot nekaj pozitivnega. Ali če se pomaknemo bolj proti sedanjosti: če je za nas škof Anton Martin Slomšek ena najpomembnejših osebnosti 19. stoletja v izoblikovanju slovenskega naroda, je za avstrijske Nemce »ultranacionalist«, in takšno podobo je imel vse do nedavnega tudi v avstrijskem zgodovinopisju. Pojemov »naš« in »za nas« ter »tuj« ali »proti nam« se vsaj v podzavesti ne more znebiti noben zgodovinar, pa naj si še tako prizadeva, da upošteva vire in je objektivni v njihovem ovrednotenju.

Pobudo za pisanje o tej tematici mi je, umetnostnemu zgodovinarju, dala označba »S(c)lavonia« za pokrajino, v kateri so ležale slovenske kartuzije, naslikane na upodobitvi rodovnika kartuzijanskega reda Bernharda Strigla iz zgodnjega 16. stoletja, in za eno od personifikacij evropskih nacij na neki strasbourški freski iz sredine 14. stoletja. To me je pripeljalo do logične delovne hipoteze, da Trubarjeva »inavguracija« Slovencev z znamenitim nagovorom ni bila prava inavguracija, marveč posledica nekega obstoječega položaja, ki sega v srednji vek. V glavnem že pri Kosu zbrano pisno zgodovinsko gradivo, njegova interpretacija in interpretacija

virov zanj, druge zgodovinske raziskave ter pritegnitev tega, kar ponujata jezikoslovje in zgodovina književnosti, vse to mi je zadostovalo za rekonstrukcijo pojma »Slovenije« v srednjem veku, kot jo podajam v tej publikaciji. Moram pa dodati, da nisem ne prvi, ki se je ukvarjal s to temo, in, upam, tudi ne zadnji. Šele po objavi omenjenega predavanja, ko sem se tega vprašanja postopoma lotil bolj poglobljeno in z raznih vidikov, sem ugotovil, da je bilo o tem že marsikaj napisanega, česar po izčrpnosti gradiva in interpretacij v tej knjižici ne bo mogoče doseči. Med avtorji, s katerimi sem si izdatno pomagal, so zlasti Primož Simoniti, Igor Grdina in Janez Rotar; brez njihovih del bi verjetno ostal na pol poti. Profesorju Simonitiju in še nekaterim drugim kolegom, pri čemer naj omenim le Silva Torkarja in Janeza Balazica, sem dolžan tudi marsikatero ustno ali pisno spodbudo in napotke. Nenazadnje se moram posebej zahvaliti profesorju Petru Štihu, ki se je kljub skepsi ob mojih prizadevanjih posvetil rokopisu in me opozoril na marsikateri stvaren spodrsrljaj. Besedilo je jezikovno pregledala Nataša Pirih Svetina, za izvirne fotografije strasbourške freske je na mojo željo ljubeznivo poskrbel Robert Peskar.

Marsikateri zgodovinar bo mogoče ocenil, da je za moje ugotovitve premalo neposrednih dokazov, da bi jih lahko sprejel. Poistovetenje »S(c)lavonie« iz srednjeveških virov s Slovenijo tudi takrat, ko se ta nedvoumno nanaša na slovenski naseljeni prostor, ni tako samoumevno. Težave ne nastajajo na splošni ravni »slovanskega«, kot bi bilo mogoče sklepati na filološki in semantični podlagi tega termina, pač pa v odnosu do slovanskega Zahodnega Balkana, kjer je ta izraz po pravilu (in ne tako, kot je bilo pri zahodnih in vzhodnih Slovanih) označeval posamezne določene pokrajine, kot so Istra, Hrvaška, Dalmacija, Bosna, tudi Srbija itd. Vendar pa prav obstoj takšnih dvojnih ali celo trojnih označb za isto deželo in njene ljudi dovoljuje misel, da gre pri tem za kvalifikacijski in ne teritorialni termin. To pa ne velja za hrvaško Slavonijo. Terminološkemu razmerju med hrvaško Slavonijo in slovenskimi deželami je posvečen daljši ekskurz v Dopolnilih in pojasnilih. Ne domišljam si, da je s tem to vprašanje rešeno, upam pa, da je nakazano dovolj snovi in s tem problematike, o kateri bo mogoče še razpravljati in na njej dalje graditi.

Naj ta misel pospremi to skromno knjižico v iztekajočem se Trubarjevem in prihajajočem Slomškovem letu.

Janez Höfler

Trubarjevi »Lubi Slovenci« ali Slovenija pred 650 leti v Strasbourgu

Naš vrli Raščan bi se verjetno zelo začudil, ko bi videl, kakšno navdušenje bo njegov preprosti nagovor »Lubi Slovenci« v Abecedariju iz leta 1555¹ sprožil v dobi narodovega preporoda tri stoletja pozneje in kako nam bo še danes grel srce. Ni dvoma – označbi »Slovenci« in »slovenski«, ki ju je reformator uporabil v predgovorih svojih tiskov za ljudstvo, ki mu je pripadal, in za njegov jezik, se zemljepisno – prek takratnih deželnih meja – in tudi sicer pokriva s tem, kar danes mislimo o sebi kot narodu. Tako tudi ni zadrege, posebej kadar gre za jezik, z nemškim izrazom »windisch« in latinskim »slavonicus«, četudi imata obe besedi generičen izvor. »Windische Sprache«, v katero je Trubar prestavil svoj prvi Katekizem (1551),² je kajpak slovenščina. Za njegovo pogosto sintagmo »kranjski inu slovenski jezik« (Katekizem 1555)³ najdemo latinsko ustreznico v uvodu k Bohoričevim Zimskim uricam (1584). Ko Bohorič pripoveduje o Dalmatinovem prevodu Svetega pisma, namreč pravi, da je bila natisnjena »Carniolana vel rectius Slavonica Biblia«, to je »kranjska ali pravilneje slovenska Biblija«. V jeziku, imenovanem »lingua slavonica«, je bil navsezadnje sestavljen tudi slovenski katoliški katekizem Leonarda Pacheneckerja iz leta 1574,⁵ in to je bil tudi eden od jezikov v štirijezičnem nemško-latinsko-slovensko-italijanskem slovarju Hieronima Megiserja iz leta 1592.⁶

Naše vprašanje se glasi: je bilo to res prvič, da je Trubarjev nagovor »Lubi Slovenci« združil slovensko govoreče ljudstvo habsburških dežel, oziroma, je mogoče, da so bili šele protestanti tisti, ki so zaradi potreb svojega verskega gibanja zaznali dejansko naseljitveno območje tega ljudstva in ga s tem, vsaj retorično, konstituirali? Ko sledimo krepitvi deželnega partikularizma v 17. in 18. stoletju, v katerem izraza »Slovenci« in »slovenski« v takšnem vseobsegajočem pomenu besede tako rekoč izgineta, vidimo, da je šel razvoj prav v nasprotno smer. Na drugi strani se lahko vprašamo, ali so protestanti res zmogli v tako kratkem času storiti dejanje, za katerega so drugi evropski narodi potrebovali stoletja in seveda ustrezne politične okoliščine, kakršnih pri nas ni bilo? Težko. Zato je naša hipoteza drugačna, kot je splošno prepričanje. Mislimo namreč, da Trubarjev znameniti pozdrav ne pomeni revolucionarnega pričetka nečesa novega, marveč izzven nekega starejšega položaja, ki ga je sicer težko dokumentarično dokazati, a obstaja zanj nekaj indicev. To je védenje o obstoju narodne skupnosti Slovencev (govorim o narodni skupnosti, dasiravno želijo zgodovinarji izraz »narod« pridržati za skupnosti s politično zavestjo, kar se je pri nas zgodilo šele v 19. stoletju) – torej, to je védenje o obstoju narodne skupnosti Slovencev, za katerega lahko glede na zgodovinske okoliščine domnevamo, da sega nazaj do karantanske dobe in ga je do Trubarjevega časa vzdrževala prav jezikovna enotnost ljudstva v tem zemljepisnem prostoru.

V nadaljevanju v glavnem (z izjemo likovnega dokumenta, ki ga napoveduje naslov predavanja) ne bomo navajali česa posebno novega. (Upam, da bolje informirani poslušalci ne bodo preveč razočarani.) Bolj kot ne gre za znane stvari, ki pa jih bomo poskušali združiti na višji pomenski ravni. Poleg tega moramo opozoriti na to, da arhivsko gradivo, s katerim se ukvarja zgodovinska stroka, načeloma govori drugače ali vsaj ni bilo s tega vidika raziskano in ovrednoteno, kot bi moralo biti, a vendar. Najprej moramo ugotoviti, ali so se Slovenci v danem zemljepisnem prostoru imeli za enotno »narodno« telo, se pravi, tako preprosto prebivalstvo kot vodilni družbeni sloji. Za odgovor se moramo spet obrniti k Trubarju: zanj je bilo namreč tudi plemstvo slovensko. Ko ta v Katekizmu iz leta 1575 govori o potrebi po pravičnem krščanskem odnosu slednjega do podanikov, piše »ta vogrska, krovaška, slovenska inu družih dežel gosposčina«,⁷ čeravno v nadaljevanju omenja celjske kneze kot zgled nasilnega ravnanja do podložnih, za kar naj bi ti plačali z izumrtjem rodu. Trubarju je bila torej gosposka v slovenskih deželah slovenska, kot je bila tista na Hrvaškem hrvaška in na Ogrskem ogrska. Tudi v Trubarjevih nemških posvetilih in v posvetilih njegovih soborcev domačim plemiškim mecenom ni čutiti, da bi jih pisci imeli za pripadnike kakega drugega naroda. Ko jih prebiramo, prevladuje pač vtis, da so bile slovenske protestantske knjige namenjene predvsem preprostim ljudem, »hlapčičem in deklíčem«, to je mladini, in poslom, s tem pa seveda še ni rečeno, da so bili le oni Slovenci, njihovi starši in gospodarji pa tujci. Zakaj tako, ni težko ugotoviti. Zavedati se moramo, da je slovenske protestante vodila želja, spoznati ljudstvo s »pravo« krščansko vero. Njihove knjige so bile v prvi vrsti namenjene tistim, ki niso bili večji nemškega in latinskega jezika; kdor je bral nemško, kot so to mogli naši vodilni sloji, se je s to vero lahko seznanil prek množice drugih knjig – njim slovenske knjige niso bile potrebne, četudi jih je Trubar imel za Slovence in so znali in govorili slovensko. K zadnjemu, vprašanju jezika, dodajmo drobno ilustracijo iz Trubarjeve izdaje Pavlovih listov iz leta 1567, posvečene v slovenskih deželah živečim plemkinjam. Ob tem, da gre za slovenski tisk, namenjen prav njim, je v posvetilu najti tudi izdajateljevo pohvalo tistim ženam iz Avstrije, Gornje Štajerske in Tirolske, ki so se primožile v naše kraje in se iz njegovih knjig naučile slovensko.⁸ Tistih, ki so se rodile tu, Trubar kajpak ne omenja – te so znale slovensko že od detinstva. Mogoče je celo reči, da je bil prvi jezik naše plemiške mladine v tem času prav slovenščina in da se je šele z leti privadila nemščine. Namig na to najdemo v posvetilu Tega celega katekizma iz leta 1567 Gabrijelu, najmlajšemu sinu Jošta Gallenberskega iz Podpeči. Ta katekizem ima izreke vzporedno v slovenščini in nemščini, in sicer zato, kot pravi Trubar, da bi se mladina tako laže naučila nemščine⁹ – in ne slovenščine, kot bi pričakovali. Znanje nemščine je bilo Trubarju izjemno pomembno, kajti brez njega je bila ljudem pot do ustrezne izobrazbe in poklicne kariere zaprta, ni pa bilo pri nas nekaj samo po sebi umevnega, tudi ne med plemstvom.¹⁰

Govoriti o tem, da je bilo v Trubarjevi dobi tudi v slovenskih deželah živeče plemstvo slovensko, ob množici zgodovinskih dejstev, ki jih je mogoče interpreti-

rati tudi drugače, seveda preseneča.¹¹ Tukaj se ne moremo spuščati v nadrobnosti, a vendar, pri Trubarju zapisana oznaka zavezuje. Najmanj kar je, je to, da velja vsaj v retoričnem smislu, in to nas popelje globoko v srednji vek. Zgodovinarji bodo seveda postregli z obilico neovrgljivih dokazov, kako so naši vodilni sloji med seboj občevali po nemško in se imeli za pripadnike nemške nacije Svetega Rimskega cesarstva. Kljub temu pa tu in tam najdemo namige, da so jih drugi – pravi Nemci – vendarle imeli za nekaj drugega, kot so bili sami. Potujoči pesnik Wolfram von Eschenbach je denimo v svojem epu Parzival menihu Trevrizentu položil v usta poročilo o viteškem turnirju v Celju (to je bilo v začetku 13. stoletja), ki so se ga udeležili tudi slovenski vitezi (»ein werdiu windisch diet«, »vredni slovenski možje«), ki so mu prihajali naproti iz Rogatca.¹² O tem, za kaj se je vsaj do 13. stoletja imelo domače visoko plemstvo na Koroškem (in posredno s tem tudi na Kranjskem), bi lahko napisali obsežno razpravo. Tudi sicer je v pisnih virih za kakšnega našega dinasta, kot npr. za Majnharda Goriško-Tirolskega, ko ga je cesar imenoval za koroškega vojvodo (1286), zabeleženo, da je bil »ein windischer Herr« (»slovenski gospod«).¹³ Občevalni jezik – in tudi tu je vprašanje, ali je to bila zgolj nemščina, saj obstajajo namigi, da je temu služila tudi slovenščina¹⁴ – torej še ne nasprotuje domnevi o njihovi pripadnosti zemlji in ljudstvu, kakor sta se ta konstituirala v nasledstvu zgodnje srednjeveške Karantanije.

Ko Trubar govori o Slovencih, ki so jim bile namenjene njegove knjige, vedno našteva dežele, v katerih so ti živeli: Koroška, Kranjska, Spodnja Štajerska, Kras, Istra, včasih tudi Goriška grofija, Slovenska marka. Kakšne zemljepisne oznake, ki bi zajela ta celotni prostor, ne pozna. Čas je naredil svoje in šele revolucionarno leto 1848 je prineslo pojem Zedinjene Slovenije, torej nečesa, kar naj bi bilo dotlej razdeljeno. Seveda bi bilo glede na objektivne zgodovinske okoliščine absurdno, ko bi v arhivskem gradivu do Trubarjevega časa iskali dokaze o obstoju kakšne politične tvorbe, ki bi ustrezala ozemlju, naseljenemu s Slovenci. V procesu, v katerem so se od Karantanije odcepila njena mejna področja – marke – in se osamosvojila in ko se je nekdanja državna tvorba skrčila na srednjeveško vojvodino Koroško, je bilo politične enotnosti slovenskega prostora konec. A zavest o tem, da obstaja določeno zemljepisno območje, naseljeno s Slovenci, ki naj bi bilo po njih tudi posebej imenovano, se je ohranila. Koliko gre tu za izročilo o stari karantanski državi – ki je obstajalo in ga takšnega ugotavljajo tudi zgodovinarji in bi v tem primeru preseglo aktualno slovensko naselitveno območje v poznejših stoletjih srednjega veka –, koliko gre torej tu za izročilo o stari karantanski državi ali le za odslikavo dejanskega naselitvenega stanja, naj zaenkrat ostane ob strani. Dokazi za to so, sicer redki, a zato toliko bolj zgovorni. Seveda ne v slovenščini, tudi nemški izraz »windisches Land«, ki je sicer pogostejši, nam ne pove veliko, pač pa latinski »Sclavonia« ali »Slavonia« – tega lahko v določenih okoliščinah in po tehtnem premisleku izenačimo s slovenskim izrazom »Slovenija«.

Kot je bilo rečeno, je dokazov o obstoju neke predstave o Sloveniji v srednjem

veku malo. Konkreten, četudi pozen dokaz za to nam ponuja oltarna slika iz kartuzije Buxheim na Švabskem v Germanskem Nacionalnem muzeju v Nürnbergu, delo Bernharda Strigla iz leta 1512 ali 1513, ki simbolično prikazuje rodovnik evropskih kartuzijanskih samostanov (sl. 1).¹⁵ Tu so v okviru južnonemške redovne province (Allemania superior) upodobljene tudi slovenske kartuzije. Nad podobo Žič (sl. 2) je napis: »Domus vallis Sancti Johannis Baptiste in Slauonia«, nad Jurkloštom (sl. 3) »Vallis Sancti Mauricij in Gerio in Slauonia«, nad Bistrom (sl. 4) »Vallis Jocose in Carniola in Frenitz in Slauonia«. Prvi dve sta na Štajerskem, kar sicer ni posebej navedeno, tretja, Bistra, na Kranjskem. Zadnje je posebej pomembno, saj napis poleg formalno obstoječe dežele, to je Kranjske, navaja tudi »Slavonio« kot ime za pokrajino, ki sega prek obstoječih deželnih meja. Pri tem ta izraz nastopa enakovredno z drugimi, kot so Avstrija (v pomenu takratnih in sedanjih dežel Zgornje in Spodnje Avstrije), Ogrska, Moravska, Šlezija, Frankonija itd.¹⁶ Ker je četrta slovenska kartuzija, tista v Pleterjah, ustanovljena leta 1403, naslikana na drugem mestu (za kartuzijo v Olomoucu na Moravskem), torej sekundarno in brez oznake dežele,¹⁷ lahko domnevamo, da razpored redovnih hiš sloni na neki starejši predlogi, nastali pred tem letom, torej vsaj v 14. stoletju.¹⁸ Gre torej za neko uveljavljeno tradicijo kartuzijanskega reda,¹⁹ ki ni mogla nastati šele na začetku 16. stoletja in tudi ni bila omejena samo na ta red. Da gre tu v resnici za neko precej starejšo predstavo o pokrajini, poseljeni s Slovenci, se vidi npr. iz poročila cesarskega notarja Burcharda iz Kölna s poti po severovzhodni Italiji, Kranjski in Koroški leta 1161, ki jo je ta opravil z nalogo, da preveri zvestobo cerkvenih in posvetnih mogočnikov cesarju v takratnih investiturnih bojih z rimskim papežem ter mu zagotovi vojake in denar.²⁰ Burchard med drugim pravi, da je prehodil Koroško, Kranjsko, Istro, dve marki in druge predele Slovenije (v izvirniku: »Sclavenia«) vse do Ogrske, s čimer je mišljena še Spodnja Štajerska²¹ – vidimo torej, da se tu navedeni obseg Slovenije ujema s tistim zemljepisnim prostorom, na katerem so živeli (in še živijo) Trubarjevi »Lubi Slovenci«.

Preden nadaljujemo, bi morali napraviti filološko-semantični ekskurz, ki bi presegel okvir tega predavanja. Zadovoljimo se z ugotovitvijo, da izraz »Sclavonia« ali »Slavonia« dobesedno pomeni deželo, kjer živijo Slovani, za tem pa lahko tiči marsikaj. Gre za eno od latinskih variant, prevzetih iz grščine, ki jih v pisnih virih srečujemo vse od pojava Slovanov v evropskem zgodovinoopisju, se pravi, od zatona antike dalje, tako na jugu kot na vzhodu kontinenta (Sclavinia, Sclavania, Sclavenia itd.),²² kakor tudi za Karantanijo in Spodnjo Panonijo (praviloma v inačici »Sclavinia«).²³ Ob tej konkretni obliki pa seveda najprej pomislimo na hrvaško Slavonijo. Ta je že v srednjem veku (v nasledstvu zgodnesrednjeveške kneževine med Dravo in Savo²⁴) tvorila posebno politično enoto kot del ogrskega kraljestva skupaj s Hrvaško v ožjem (in pravilnem) pomenu besede ter Dalmacijo. V teritorialni organizaciji Ogrske, kamor je Hrvaška prišla leta 1102, nastopa poseben kraljevi upravitelj tega teritorija – ban – s tem naslovom (banus Sclavoniae oziroma banus Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae). Dalje so pod pojmom »Sclavonia« (italijansko »Schiavonia«) razu-

meli tudi Dalmacijo sámo in njene prebivalce imenovali »schiavone«. V zgodovini je znano veliko imen zaslužnih dalmatinskih emigrantov, tudi umetnikov, ki so v Italiji dobili nadimek »Schiavone«. Potem je tu še nekaj drugih geografskih pomenov tega pojma, o katerih bomo v nadaljevanju še govorili, za sedaj pa naj zadošča spoznanje, da izraz ni enoznačen in lahko pomeni marsikaj, ne samo Slovenijo.

In zdaj preidimo k stvari, ki je pravzaprav sprožila vsa ta naša razmišljanja. V cerkvi Mladi Sv. Peter (St.-Pierre-le-Jeune; Jung-St.-Peter) v Strasbourgju je na zahodni steni južne stranske ladje naslikana v dolžino razpotegnjena freska, ki prikazuje poklonitev evropskih nacij Svetemu Križu (sl. 5). Po slogu sodeč je morala nastati sredi 14. stoletja, a je bila ob koncu 19. stoletja močno obnovljena ali celo na novo naslikana. Kompozicijo sestavlja spreved kronanih ženskih oseb na konjih, posamič ali v skupinah, razmejenih z drevesci, ki se pomikajo proti naši levi. Tu je postavljen Sveti Križ z napisom »O CRUX AVE SPES UNICA«. V rokah drže prapore, na katerih je ime določene nacije – predstavljajo torej njihove personifikacije. Na čelu je Germania, sledi ji Italia, nato v skupini jezdijo Gallia, Anglia in Hibernia. Za temi tremi se zvrstita Frisia in Scothia, nato jezdi sama Sclavonia. Sledijo: Arragonia, Sicilia in Castilia, Hungaria in Polonia, spreved pa peš sklepata Oriens in Litavia.

Razvrstitev nacij na omenjeni freski sledi njihovemu političnemu pomenu in geografskemu položaju. Spreved vodijo Germanija, Italija in Galija (to je Francija; sl. 6), torej tiste tri nacije, ki so tvorile jedro karolinškega imperija, četudi se je Francija že stoletja pred nastankom freske povsem osamosvojila. Zatem sledi severozahod Evrope: tik za Francijo jezdita Anglija in Irska (Hibernia), zatem Frizija in Škotska (sl. 7). Po »Sclavonii«, o kateri bo treba seveda še govoriti, se redosled obrne na jugozahod in jug: Aragonija, Sicilija in Kastilija zastopajo španski polotok in otok Sicilijo, ki so ga od konca 13. stoletja dalje imeli v rokah Aragonci. Nato sledi vzhod Evrope (sl. 8): Ogrska, Poljska, na koncu Litva (Litavia) peš, ker v času nastanka te freske še ni bila pokristjanjena (to se je zgodilo šele s krstom velikega kneza Jogailla leta 1386, ki je s poroko s Hedviko Anžuvinsko postal tudi poljski kralj z imenom Vladislav II. Jagiello in s tem začetnik poljske dinastije Jagielloncev). Na nogah je tudi Oriens pred Litvo, ki bržkone sumarično predstavlja poganski vzhod.

Kolikor vem, je bila strasburška freska v strokovni literaturi samo na kratko omenjena, enkrat skupaj z drugimi v restavratorskem poročilu Alberta Châteleta v reviji *Cahiers alsaciens d'archéologie, d'art et d'histoire* leta 1981²⁵ in drugič v monografiji Roberta Suckaleja »Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern« (München 1993).²⁶ Z zgodovinskega vidika še ni bila raziskana, zato bodo tudi naša izvajanja morala ostati bolj ali manj v ljubiteljskih okvirih. Ob pogledu na politični zemljevid takratne Evrope vidimo, da predstavljajo na freski upodobljene nacije večinoma obstoječe države – kraljevine –, pa tudi naddržavne pojme, kakršni so se izoblikovali v času karolinškega imperija. Tako je z Germanijo kot »naddržavno državo« v okviru Svetega Rimskega cesarstva in s podobno konstituirano Italijo. Aktualne kraljevine so: Anglija, Škotska, Francija, Aragonija, Kastilija, Ogrska in Poljska, Litva je bila

priznana velika kneževina. Irska je bila takrat že dobro poldrugo stoletje anektirana s strani Anglije, a je kot nacija še pomenila določen pojem. Si pa je v tem času, sredi 14. stoletja, teže razložiti pojav Frizije. Pač pa ni Portugalske, verjetno, ker je bila – četudi samostojna kraljevina – po Evropi še premalo znana. Ni tudi Neapeljskega kraljestva – to je bržkone zajeto pod pojmom Italije. Dalje ni Hrvaške (od leta 1102 pod Ogrsko) in Češke (ta se v 14. stoletju nikakor ne bi mogla imenovati »Sclavonia« namesto »Bohemia«, razen tega se je prav v tem času vključevala v ustavno-pravni sistem Svetega Rimskega cesarstva), in seveda ni skandinavskih držav. Politična podoba Evrope, kot jo na freski prikazujejo nacije, torej ni popolna. To je gotovo posledica pomanjkljivega geografskega znanja sestavljalca freske, zadaj pa bržkone tičijo tudi prav določeni politični motivi.

Kaj bi v tem okviru lahko predstavljala »Sclavonia« (sl. 9)? Ob reminiscencah na karolinški imperij se takoj spomnimo na dve znameniti miniaturi iz časa Otona III. okoli leta 1000, ki upodabljata poklonitev nacij cesarju.²⁷ Tista, ki je ohranjena v nekem kodeksu v Bambergu (sl. 10), prikazuje (od desne proti levi) Italijo, Germanijo, Galijo in »Sclavonio«, medtem ko se v podobno sestavljeni miniaturi v Münchnu (sl. 11) vrstijo Roma (to je Rim kot zastopnik Italije), Galija, Germanija in »Sclavinia«. O tem, kako naj si razložimo te personifikacije (nekateri govorijo o pokrajinah in ne nacijah), obstaja obsežna literatura.²⁸ Glede »Sclavanie« oziroma »Sclavinie« so si raziskovalci bolj ali manj enotni, da ponazarja (gledano iz Germanije) slovanski vzhod. Ta je, poseljen s številnimi in danes izginulimi slovanskimi plemeni ob Labi in Odri, imel veliko vlogo v Otonovi razširitveni politiki cesarstva skupaj s pokristjanjenjem (vključno ali izključno Poljske), za kar je bila tudi ustanovljena nadškofija v Magdeburgu.²⁹ Vendar takšna razlaga za »Sclavonio« na strasburški freski ne pride v poštev, saj je tu slovanski vzhod ponazorjen s Poljsko in Litvo, razen tega pa njen položaj v vrsti drugih nacij kaže, da jo je treba iskati v srcu Evrope. Nameščena je namreč takoj za nacijami na severozahodu kontinenta (Frizija in Škotska) in pred tistimi na jugozahodu in jugu. Ker se takoj za Aragonijo, Sicilijo in Kastilijo pojavlja Ogrska, odpade tudi misel, da bi ponazarjala slovanski Balkan, ki je kot pojem v srednjeveški geografiji sicer obstajal.

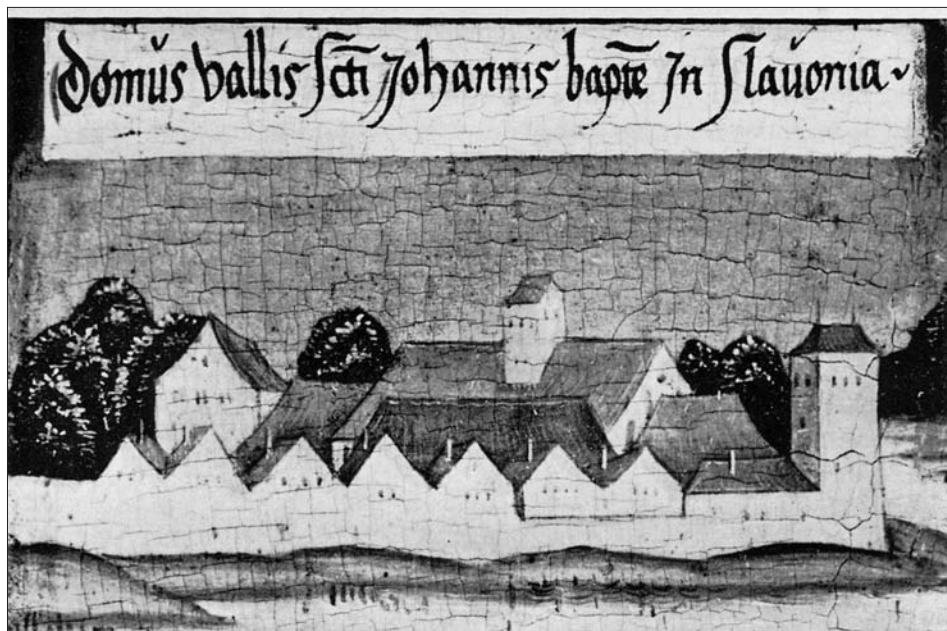
Glede na povedano je torej velika možnost, da je »Sclavonia« na strasburški freski Karantanija, ali bolje, slovenski naselitveni prostor habsburškega teritorija kot naslednik karantanske države v aktualiziranem terminu, ki v današnji slovenščini pomeni Slovenijo. Da na freski predstavljene nacije ne sledijo vselej aktualnim državnim tvorbam, kažeta že Germanija in Italija, prav tako pa tudi Frizija, ki je kot nacija v karolinškem imperiju obstajala, pozneje pa so jo razkosano vključili v cesarstvo. Sicer pa si je treba to fresko ogledati tudi z zornega kota takratnih političnih razmer. To je čas spopadov med Habsburžani in cesarjem Ludovikom Bavarcem iz rodu Wittelsbachov (1314–1347), v katere je bila vpletena celotna južna Nemčija. Tudi za cesarja Karla IV. Luksemburškega (1347–1378) se Habsburžanom ni posrečilo, da bi se povzdignili ob bok sedmero volivnih knezov, kakor jih je konstituirala Karlova

Zlata bula. Takrat se je, posneto po kronističnih izročilih, avstrijski, štajerski in koroški vojvoda Rudolf IV. (1358–1365) oprl na (sicer sumljivo) izročilo koroških vojvod kot cesarjevih lovskih nadmojstrov, kar bi ga z naslovom nadvojvode postavilo na tretje mesto v hierarhični lestvici cesarstva, in hkrati na podlagi procedure ustoličevanja na Gosposvetškem polju poskušal uveljaviti posebne pravice nasproti cesarju, ki bi mu šle kot karantanskemu – koroškemu – slovanskemu (»windisch«) – ne nazadnje slovenskemu knezu. V tej zvezi nastali dokument, »Privilegium maius«, ki naj bi dokazoval, da je deželo Avstrijo ob Aniži že cesar Friderik I. Barbarosa leta 1156, to je v času Babenberžanov, povzdignil v vojvodino in ji podelil razne privilegije, ki so jo osvobajale od cesarja,³⁰ je sicer ponaredek, ki ga je cesar Karel IV. gladko zavrnil, a dobro ponazarja aspiracije Habsburžanov na eni strani kot tudi obstoj zgodovinskega izročila Karantanije kot posebne, nenemške države v okviru Svetega Rimskega cesarstva na drugi. To je zelo kratka in popreproščena razlaga dogodkov, ki jih strokovna literatura obravnava na stotinah straneh. Za nas pa je pomembno še nekaj drugega, in sicer, da je bil Strasbourg v spopadu med Habsburžani in Ludovikom Bavarcom na habsburški strani in je, obkrožen s habsburškimi alzaškimi in gornjerenskimi posestvi, sodil v njihovo vplivno območje. Z malce dobre volje bi torej tudi v tej okolščini lahko videli razlog, zakaj je na freski med drugimi evropskimi nacijami upodobljena tudi »Sclavonia«.

Vzelo bi nam preveč časa – in tudi poklicani nismo za kaj takega –, da bi pokazali, kako se je pojem Karantanije kot zgodnjerednjeveške države tako imenovanih alpskih Slovanov, ki jim brez zadržka smemo reči Slovenci, skozi srednji vek ohranil in pod imenom »Sclavonia« (z besednimi variantami) zajel tudi tiste slovenske pokrajine na jugozahodu, ki naj bi vanjo, po ugotovitvah zgodovinarjev, ne bile vključene, kot npr. Kranjska in Istra, o katerih govori omenjeno poročilo cesarskega notarja Burcharda iz leta 1161.³¹ V »Sclavonii« je za nekega kronista samostana Hirsau v Nemčiji ležal tudi benediktinski samostan Rožac pod Goriškimi Brdi (zdaj na italijanski strani), kjer je okoli leta 1100 proti predstojnikovi volji postal opat njihov menih Sigewin.³² Prav tako je na tla »Sclavonie« decembra leta 1192 stopil angleški kralj Rihard Levjesrčni, potem ko je njegovo ladjo med vračanjem iz Svete dežele zaneslo na obalo nekje pri Ogleju in se je zato moral zateči v Gorico, od koder se je potem odpravil proti Avstriji, kjer so ga ujeli in zaprli.³³ Za južnovzhodne in južne sosesde naša dežela medtem ni mogla biti »Sclavonia«, saj so tam imeli svojo lastno Slavonijo, zato so jo v spominu na Karantanijo preprosto imenovali Koroška (Carinthia). Tako znameniti splitski zgodovinpisec arhidiakon Tomaž iz 13. stoletja v svoji »Historii Salonitani«, ko ugotavlja, na katero deželo je na zahodu mejilo staro kraljestvo Hrvaške in Dalmacije.³⁴ Tudi ogrski kralj Bela IV. je v leta 1242 izdanem privilegiju za Zagreb, s katerim ga je razglasil za svobodno mesto, odredil, da mu morajo meščani dati na voljo deset oboroženih mož, kadar bi imel vojni pohod proti primorski strani, proti Koroški (»Carinthia«) ali proti Avstriji.³⁵ Od tu je okoli leta 1240 proti severu naposled uprl svoj pogled enciklopedist Bartholomaeus Anglicus,

frančiškan, v opisu stvarnih kot tudi namišljenih evropskih in drugih dežel v svojem spisu *De proprietatibus rerum*.³⁶ Ko je spregovoril o Koroški (»Karinthia«), je še vedno imel pred očmi staro Karantanijo, razširjeno z južnimi slovenskimi pokrajinami, saj je zapisal, da je to provinca Germanije v Evropi, ki ima na vzhodu Panonijo (tj. Ogrsko), na zahodu Italijo, Donavo na severu ter Dalmacijo in Slavonijo na jugu, na enem koncu jo oklepa gorovje, na drugi meji na Jadransko morje.³⁷ V opisu dežele Slovanov nekoliko naprej, ki jo imenuje »Sclavia«, pa k njenim prebivalcem (»Sclavi«) poleg Čehov, Poljakov in drugih bližnjih Slovanov, Rusov in Dalmatincev vendarle šteje tudi Korošce (»Carinthe«);³⁸ če zemljepisec svojo »Sclavio major« (»Večjo ali Veliko Slavijo«), ki naj bi jo poleg drugih pokrajin sestavljale Dalmacija, Srbija in Koroška (danes bi rekli območje Južnih Slovanov nasproti njegovi »Sclavii minor«, ki zajema Zahodne Slované), imenuje »Sclavonia«, je seveda iz te perspektive povsem razumljivo.³⁹ Naposled lahko k našim razmišljanjem pritegnemo še naziv pokrajine Slovenska marka (Marchia Sclavonica, Windische Mark). Slovenska marka je približno pokrivala večji vzhodni del današnje Dolenjske, gre pa za območje nekdanje Savinjske krajine, ki je bila okoli leta 1036 združena s Kranjsko, a je njen del onstran Save leta 1311 pripadel Štajerski. Izraz seveda ne pomeni, da je bila samo ta marka slovenska, druge okoliške dežele pa ne, marveč, da je bila to marka, se pravi obmejno območje neke večje tvorbe, »Sclavonie« oziroma Slovenije, podobno kot se je osrednji del Gornje Štajerske, preden se je ta osamosvojila, imenoval Karantanska marka, to je marka oziroma obmejno območje Karantanije. V arhivskem gradivu se Slovenska marka prvič pojavi leta 1228 skupaj s Kranjsko z nazivom »Marchia«, kakor jo tudi največkrat srečamo, leta 1286 pa tudi kot »Marchia Sclavonica, que vulgo Windismarch dicitur«. ⁴⁰ Obstajala pa je že za časa cesarskega notarja Burcharda leta 1161, saj ta med pokrajinami v »Sloveniji«, ki jih je prepotoval, navaja tudi dve marki. Ena od teh je ta Slovenska, druga pa Podravska ali Ptujška, ki je neposredno mejila na Ogrsko; četudi je Burchard ni določno poimenoval, je glede na geografske formulacije v njegovem poročilu povsem mogoče, da se je že takrat imenovala tudi »Slovenska marka«. ⁴¹

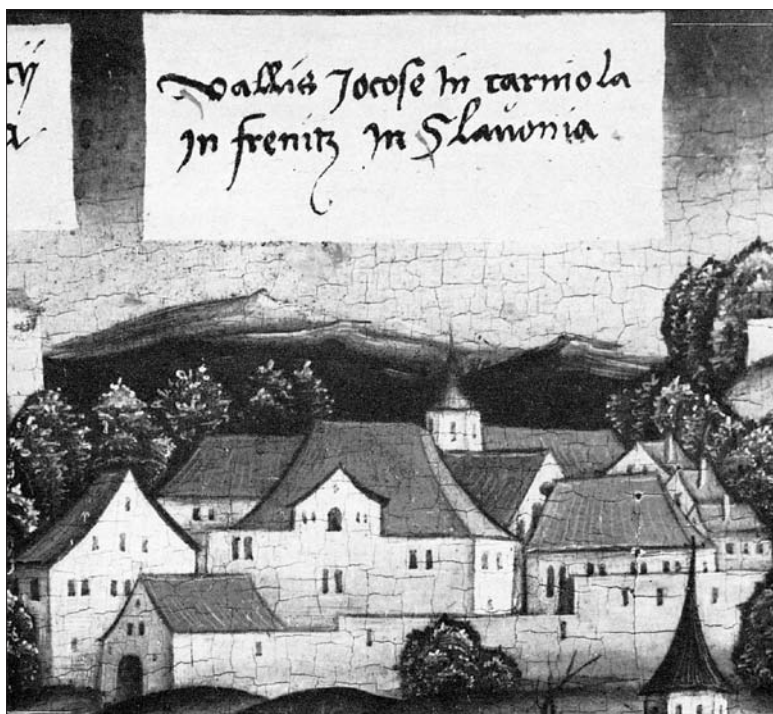
V današnjem predavanju smo poskušali pokazati na obstoj pojma Slovenije v srednjem veku kot zemljepisnega prostora, naseljenega s Slovenci, v katerem lahko vidimo kontinuiteto s staro Karantanijo in ki se po svoje zrcali tudi v pojmovanju naših protestantov. Sicer skromno zgodovinsko gradivo o uporabi tega pojma nam je tudi zadoščalo, da smo jo z veliko verjetnostjo prepoznali med personifikacijami nacij na freski v strasbourški cerkvi Mladi Sv. Peter iz sredine 14. stoletja. Pri tem smo si pomagali z znanim in lažje dostopnim gradivom; gotovo bi bilo mogoče z nadaljnji poglobljenimi raziskavami, ki so domena za to poklicanih strokovnjakov, naše misli utrditi in s tem znanstveno opredeliti ne nepomembno temo iz zgodovine Slovencev v daljni preteklosti, a po svoje aktualno tudi danes, ko smo kot samostojna in neodvisna država formalno spet del združene Evrope.

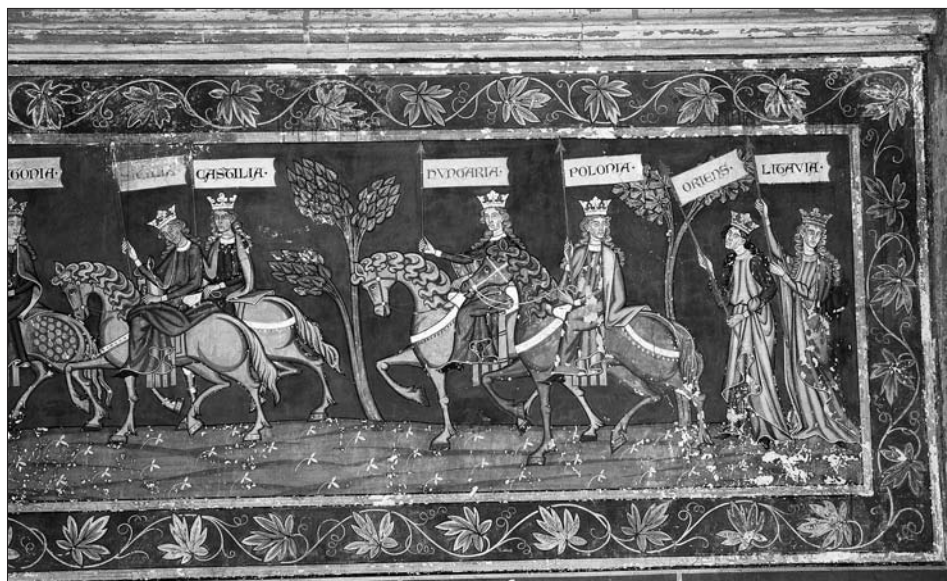

2. Kot sl. 1, Kartuzija Žiče

3. Kot sl. 2, Kartuzija Jurklošter

4. Kot sl. 3, Kartuzija Bistra

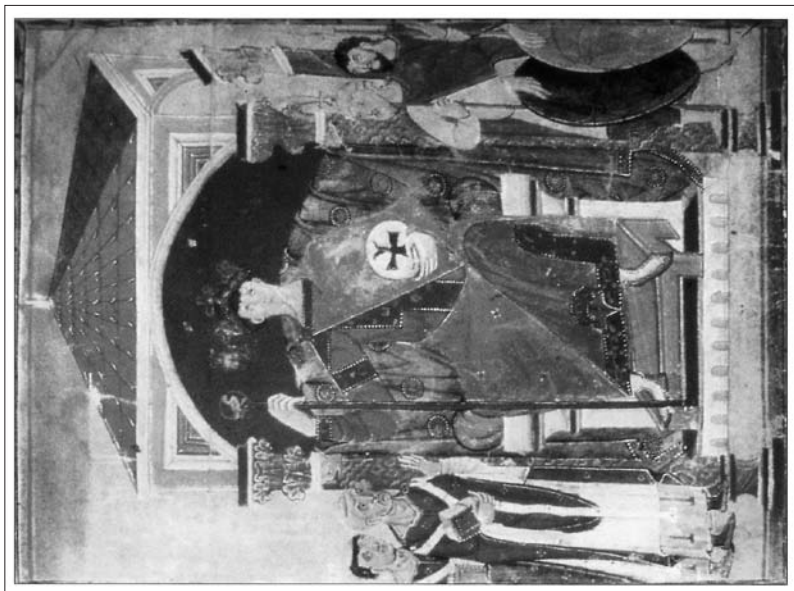

8. Kot sl. 5, »Arragonia«, »Sicilia«, »Castilia«, »Hungaria«, »Polonia«, »Oriens«, »Litavia«

9. Kot sl. 5, »Slavonia«

10. Poklonitev dežel cesarju Otonu III.; Bamberg, Staatsbibliothek Bamberg, Ms. Class. 79

11. Poklonitev dežel cesarju Otonu III.; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453

Opombe

- ¹ RUPEL, str. 62. Seveda sta bili »Slovincem« namenjeni že prvi Trubarjevi knjigi (RUPEL, str. 49, 60).
- ² SAKRAUSKY, str. 81.
- ³ RUPEL, str. 63.
- ⁴ RUPEL, str. 356, 448.
- ⁵ Izgubljen; SAKRAUSKY, str. 368 in 369–370, op. 5–7; RUPEL, str. 212–213.
- ⁶ Fotografija naslovne strani: RUPEL, slikovna priloga. H korespondenci izrazov »windisch« in »slavonicus« prim. tudi označbo jezika, do katerega naj bi poleg drugega imeli pravico koroški vojvode, kot »windische Sprache« v nemško pisani Koroški kroniki Jakoba Unresta z latinsko parafrazo tega odlomka iz zapuščine Ladislava Sunthayma (ok. 1510!), kjer beremo »lingua slavonica«; MIHELČ 2000, str. 857–858. – Seveda ne smemo zamolčati, da je raba izraza »lingua slavonica« kot slovenščine v pojmovanju in pisanju naših protestantskih in drugih piscev 16. stoletja prekrita s splošnimi pogledi na Slovane, njihovo zemljepisno razširjenost in njihov jezik (oziroma jezike, prav tako pogosto imenovane generično kot »lingua slavonica«). To pojmovanje se je najmočnejše izrazilo v Bohoričevem predgovoru k Zimskim uricam, vendar gre pri tem bolj za vplive humanističnega učenja kot praktično skušnjo, na katero se je opiral Trubar. Za to gl. P. SIMONITI 1985 in gradivo v raziskavi Jakoba Müllerja (MÜLLER 2003), sicer pa na splošno in z nadaljnjimi nadrobnostmi ROTAR 1988, ROTAR 1991 in nazadnje MAKAROVIČ 2008, str. 48 ss (s pre naglimi ali prešibko utemeljenimi sklepi). Več o tem tu v Dopolnilih in pojasnilih.
- ⁷ RUPEL, str. 244–245.
- ⁸ »Auch ettlich auß euch, die in Oesterreich, Obersteyr und in Tyrol geboren seind, die Windische Sprach darauß und diselbige andere zulesen gelehret.« SAKRAUSKY, str. 398; RUPEL, str. 195.
- ⁹ »Wölchen ich darumm Teutsch und Windisch (unangesehen, das die Construction nicht uberal sich vergleichen will) zusammengestellt, auff das unsere Jugendt auch die Teutsche Sprach darauß lesen und verstehn lernet.« SAKRAUSKY, str. 364; RUPEL, str. 191. Tudi Sakrausky (str. 363, op. 3) je moral priznati, da je bil materni in domači jezik (Mutter- und Haussprache) Gallenbergov slovenščina, čeprav si v primeru Pavlovih listov (str. 387) ni mogel upreti skušnjavi, da ne bi tistim ženam, ki jih je pohvalil Trubar, pripisal, da so se naučile stujega jezika svoje služinčadi« (fremde Sprache ihrer Dienstleute). Povsem nedvoumen je glede tega Jurij Dalmatin v posvetilu »Pentatevha« (1578) vsem »plemenitum« itd. grofom, baronom, vitezom, meščanom in vsem kristjanom na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Goriškem, v Slovenski Marki, Metliki, v Istri in na Krasu, ki ga upravičuje z njihovo željo, da »vidijo, berejo in slišijo« Sveto pismo, najprej teh pet Mojzesovih knjig, v svojem maternem jeziku (»in ihrer Muettersprach«); SAKRAUSKY, str. 577 (to pot brez komentarja).
- ¹⁰ Ne gre zamolčati, da se v zadnjem času v pogledih na našo zgodovino vse bolj uveljavlja prepričanje, da je naše plemstvo vsaj na Kranjskem in Primorskem, če že ne tudi na Koroškem (kar je sicer zelo verjetno) in na Štajerskem govorilo slovensko. Gl. ŽVANUT 1994, str. 32–35; DULAR 1989, str. 267–273; MERKŮ 1980. K temu prim. tudi HÖFLER 1973. Da je v slovenskih deželah živeče plemstvo obvladovalo slovenščino, govore tudi podatki o tem, da je v 16. stoletju cesarski dvor za diplomatske misije v vzhodnih slovanskih deželah, posebej v Rusiji, zaradi lažjega sporazumevanja izbiral prav te ljudi. To ne velja le za Žigo Herbersteina, najznamenitejšega med njimi, ampak tudi za druge, kot so Goričan Jurij Thurnski (Della Torre), Štajerec Jurij Schnitzenpaumer, Peter Bonomo, tržaški škof, in Janez Kobencl iz Proseka in Predjame; SIMONITI 1979, str. 69–70; SIMONITI 1985; za Herbersteina WAKOUNIG 2003 (in WAKOUNIG 2005).
- ¹¹ Pomislek, da naj bi Trubar pri tem hotel reči, da gre le za plemstvo v deželah slovenskega jezika, nam odpravi reformator sam, ko npr. v pismu Heinrichu Bullingerju v Zürich z dne 13. marca 1557 med drugim sporoča, da so »lansko poletje Slovenci in Hrvatje (die Windischen

und Crobaten) večkrat premagali Turka, toda pri tem je mnogo dobrih ljudi in plemičev poginilo» (RAJHMAN, str. 24 in 27; RUPEL, str. 297). Da je s »Slovenci« mislil tudi na plemstvo in se v pogledu »narodnosti« identificiral z njim, nam poleg navedenih citatov iz njegovih nemških predgovorov konec koncev razkriva tudi neko vprašanje, ki – kolikor mi je znano – še ni bilo postavljeno z vso resnostjo, namreč, katerim družbenim strukturam kot odjemalcem so bili pravzaprav namenjeni njegovi tiski. Kmetov Trubar neposredno ne nagovarja, niti ne meščanov kot takšnih, marveč tiste, ki so mu denarno in tudi drugače pomagali pri njegovih projektih, to pa so bile gosposkišne enote, bodisi po graščinah na deželi ali v mestu, »družine« ali »familije«, od glave – »hišnega gospodarja« na naslovnici Kreljevega in Juričičevega prevoda Spangerbergove Postille (1567) – in njegove ožje družine do najnižjih poslov, hlapcev in del.

- ¹² Knjiga IX, poglavje 496, verzi 15–18; po izdaji *Wolfram von Eschenbach, Studienausgabe*, Berlin & New York 1998, str. 500; KOS V, št. 83. Prevajalec v omenjeni študijski izdaji ima na tem mestu »Leute aus dem slawischen Adel«. Z malo dobre volje lahko pomislimo, da gre tu za gospode Rogaške, pomembno družino ministerialov, katerih sestri Zofija in Rihca sta ustanovili ženski samostan v Studencah pi Poljčanah.
- ¹³ Tako Otokarjeva Avstrijska (oz. Štajerska) rimana kronika v poročilu o cesarjevem imenovanju za koroškega vojvodo in cesarskega lovskega mojstra; GRAFENAUER 1952, str. 85–86; gl. tudi FRÄSS-EHRFELD 1984, str. 436.
- ¹⁴ Ti že dolgo znani drobci so: pozdrav, s katerim so koroški vojvoda (Bernard Španhajmski) in njegovi 1. maja leta 1227 ob vstopu na Koroško pri Vratih počastili v Venero preoblečenega minnesängerja Ulrika Liechtesteinskega (»Buge waz primi gralva Venus«, *Frauentienst*, 2. knj., kitica 592; SPECHTLER 1987, str. 126; KOS V, št. 456); slovenske besede, ki jih je poleg takšnih iz drugih jezikov v dve svoji pesmi vpletel tirolski pesnik Oswald Wolkensteinski (*Do fraig Amors in Bog deprimi was dustu da*; KLEIN 1987, št. 69, str. 189–192, in št. 119, str. 305–306; razume se, da jih mož ni slišal med kmeti in hlapci, marveč med plemiči, s katerimi je občeval), in nenazadnje odlomek slovenske ljubezenske pesmi v načinu viteškega pesništva, zapisan na notranjo stran platnic nekega nemškega rokopisa iz 15. stoletja, nekdanj v turjaški knjižnici v Ljubljani. Gl. mdr. I. GRAFENAUER 1920, str. 37, 41 ss; LEGIŠA/GSPAN 1956, str. 164 ss, 179; HABJAN 1975; k Oswaldu Wolkensteinskemu tudi BAUM 1985, z objavo dveh listin, ki dokazujejo njegovo navzočnost na Bledu leta 1403 in 1421. Posebej o vlogi slovenščine v karantanski in pozneje koroški družbi razpravlja GRDINA 1989.
- ¹⁵ Inv.Nr.Gm. 586; gl. nazadnje LÖCHER 1997, str. 497–505, za slovenske kartuzije ZADNIKAR 1972, str. 158 in slike na str. 156, 265 in 292.
- ¹⁶ Za objavo vseh napisov na tej sliki gl. LÖCHER 1997 (kot zgoraj). Pripomniti je treba, da se ta označba pojavlja samo v teh treh primerih in ne tudi za druga področja s slovanskim prebivalstvom, kot so Moravska ali slovaški deli takratne Ogrske. Napise je slikar natančno povzel po dodatku v statutih kartuzijanskega reda, natisnjenih leta 1510 v Baslu (*Statuta ordinis Cartusiensis a domino Guigone priore Cartusie edita*, fol. 49 ss; primerek v knjižnici samostana Pleterje).
- ¹⁷ »Throni sancte trinitatis in pletriach«, tako tudi v omenjenih statutih, fol. 50. ZADNIKAR 1972 (kot zgoraj) jo je spregledal.
- ¹⁸ Vse tri na koncu te vrste dodane kartuzije so nastale po letu 1400: Pleterje 1403, Olomouc 1437 in Ittingen 1461. Prvih devet kartuzij v tej vrsti od leve proti desni je razporejeno kronološko: Žiče 1160, Jurkloster 1169, Bistra 1255, Letenkow na Ogrskem 1300, Mauerbach na Avstrijskem 1313, Gaming (tudi na Avstrijskem) 1330, Lewel na Ogrskem 1350, Brno na Moravskem 1370 in Aggsbach na Avstrijskem 1380.
- ¹⁹ Več o tem v Dopolnilih in pojasnilih.
- ²⁰ KOS IV, str. 221–222, št. 437. Več o tem v Dopolnilih in pojasnilih.
- ²¹ »Pertransiens Karinthiam, Carniolam, Istriam, duas marchias, alias partes Sclauenie vsque in Vngariam«; KOS, prav tam, str. 222. Da Burchard ni mogel uporabiti izraza Štajerska, je razumljivo, saj se je ta dežela takrat šele oblikovala in poznejše Spodnje Štajerske še ni zajela.
- ²² Za orientacijo in zadevno bibliografijo gl. KRAHWINKLER 2000.

- ²³ Za citate gl. prva dva zvezka Kosovega Gradiva (KOS I, KOS II). V znameniti *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* pomeni »Sclavinia« Karantanijo in Spodnjo Panonijo (KOS I, št. 267, 324), v dveh listinah kralja Ludovika Pobožnega iz let 824 in 837 se ta termin nanaša na Karantanijo (KOS II, št. 78 – okraj »Zellia«, ki pomeni bodisi Ziljsko ali po mnenju večine sodobnih zgodovinarjev Kanalsko dolino; KOS II, št. 121 – kraji na jugovzhodu današnje Gornje Štajerske, nekdanj v mejah Karantanije), najdemo pa ga še v dveh podelilnih listinah kralja Arnulfa Koroškega salzburškemu nadškofu iz leta 891 (KOS II, št. 297 – okolica Radgone na Štajerskem; II, št. 298: St. Peter im Holz na Lurnskem polju ob Dravi na Zgornjem Koroškem). V nekem drugem dokumentu iz leta 893 pa se pri naštevanju krajev Sclavinia navaja kot enakovreden pendant Bavarski (»... in aliis Waioariae scilicet atque Sclaviniae locis et terminis«; KOS II, št. 306). Prim. GRAFENAUER 1965, str. 85 ss. Razlago, zakaj se je pojem Sklavinije v Konverziji raztegnil na zemljepisno območje ob Dravi vse do njenega izliva v Donavo, ni pa obsegal Moravanov, podaja GRDINA 1989. Več o tem in o vprašanju Moravanov tu v Dopolnilih in pojasnilih. Ustanovitev madžarske države je njen vzhodni del kajpak odrezala od cesarstva.
- ²⁴ O tem, katero ozemlje je natančno zajemala ta kneževina oziroma koliko proti zahodu (na področje današnje Slovenije) ali vzhodu (proti Sremu) je segala, se mnenja razhajajo; BUDAK 2000.
- ²⁵ CHÂTELET 1981.
- ²⁶ SUCKALE 1993, str. 149–150, str. 196 op. 21–22.
- ²⁷ Obe s tretjo, kjer namesto »Sclavanie« oziroma »Sclavinie« (po vsej verjetnosti zaradi pokvarjene predloge ali miniaturistovega pomanjkljivega znanja) nastopa »Alamannia« (Chantilly, Musée Condé), objavljeni mdr. v knjigi, citirani v naslednji opombi.
- ²⁸ Pri tem sem se oprl na Carlricharda Brühla (BRÜHL 1995, str. 615–623), kjer so navedene vse dotedanje možne razlage z bibliografijo.
- ²⁹ K temu gl. tudi pregledni članek Klauza Zernacka (ZERNACK 2001, s starejšo bibliografijo). Druge možne razlage tu v Dopolnilih in pojasnilih.
- ³⁰ Na kratko: FRÄSS-EHRFELD 1984, str. 434–437 in 484–487, sicer pa gl. predvsem LHOTSKY 1957. V samem besedilu listine konkretne povezave z omenjeno tradicijo, ki se deloma naslanja na obred ustoličevanja koroških vojvod na Gosposvetškem polju, sicer ni, jo je pa mogoče izluščiti z analizo nekaterih določil; gl. NEUMANN 1985, str. 89–91. Neposredni vir je bil bržkone malo pred tem (ok. leta 1340) nastali opis ustoličevanja v kroniki (*Liber certarum historiarum*) opata Janeza iz Vetrinja.
- ³¹ Nekaj več o tem tu v Dopolnilih in pojasnilih.
- ³² KOS III, št. 380. Sigewin je bil med tremi menihi, ki jih je hirsauski opat Wilhelm poslal v novo ustanovljeni samostan Šentpavel na Koroškem, da bi ga organizirali po načelih hirsauske reforme. Prvi teh menihov, Wezilo, je postal v Šentpavlu opat, druga dva pa sta se dala brez dogovora s predstojnikom izvoliti za opata drugih benediktinskih samostanov v bližini, Gaudentius v Millstattu, Sigewin pa v Rožacu; JAKOBS 1961, str. 45–46.
- ³³ KOS IV, str. 405–409, št. 817, z več variantami tega poročila.
- ³⁴ »ab occidente Carinthia«; KOS III, str. 249, št. 420. Po objavi Nade Klaič (KLAJČ 1967, str. 107) se to mesto v celoti glasi: »Ab occidente Carinthia (v nekaterih prepisih tudi »Corinthia«) versus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatiae et Histriae«. Koroška naj bi torej s Hrvaško mejila pri zagonetnem mestu Stridon, rojstnem kraju sv. Hieronima, kjer je bila po zgodovinarjevem pričevanju v njegovem času meja med Dalmacijo in Istro. To pomeni, da je po Tomažu Koroška nekdanj vključevala tudi Istro.
- ³⁵ »... ad partes maritimas, uel Carinthiam uel Austriam ...«; KOS V, str. 384, št. 801; tu po objavi listine v ENDLICHER 1840, str. 451–455.
- ³⁶ KOS V, str. 365–366, št. 752. Spis je nastal v času njegovega poučevanja v Magdeburgu in je od okoli leta 1480 dalje izšel v številnih izdajah in prevodih v žive jezike. Svoječas so avtorja napačno identificirali s soimenjakom »de Glanvilla«, ki pa je živel v 14. stoletju.
- ³⁷ »De Karinthia. Karinthia provincia est modica Germanie in Europa, habens Pannoniam ab

oriente, ab occidente Italiam, Danubium a septentrione, Dalmatiam et Slavoniam a meridie, montibus in una parte cingitur et in alia mari Adriatico terminatur«; KOS, prav tam, str. 366. Kos je besedilo objavil po Schönbachovi izdaji, ki sloni na nekem zanesljivem rokopisu iz 13. stoletja v innsbruški univerzitetni knjižnici (gl. SCHÖNBACH 1906). V dveh knjižnih izdajah, ki sem ju lahko pregledal (Petrus Ungarus, Lyon 1482; Koberger, Nürnberg 1483), stoji namesto »Slavoniam« beseda »Salmoniam«. Province z imenom Salmonia v tem spisu sicer ni. – Bartholomaeus je posamezne dežele razvrstil bolj ali manj po abecednem redu, tako da se je Koroška znašla med Kartagino in Korziko.

³⁸ KOS, prav tam.

³⁹ Za problematiko »Koroške« iz teh in drugih virov iz 13. in 14. stoletja gl. tudi GRAFENAUER 1965, str. 87–88.

⁴⁰ ŠTIH 1994, str. 159–160. V neki listini iz leta 1311 se imenuje celo »marchia sclavonie« (*Monumenta Historica Ducatus Carinthiae* VIII, št. 4, str. 1).

⁴¹ O Burchardovem itinerariju leta 1161 več v Dopolnilih in pojasnilih in glede mark posebej op. 9. Poimenovanje mark, tudi Slovenske, je kajpak možna tudi iz obratne smeri, torej kot mejno območje proti neki drugi zunanji pokrajini. Tako se v virih Podravska in Karantanska marka in celo Savinjska občasno imenujejo po Ogrski, vendar je to v primeru termina Slovenska marka manj verjetno. Kot se vidi iz razprave Mihe Kosija, naši viri tega časa ozemlja onstran Kolpe in Sotle ne imenujejo Slavonija, marveč Ogrska, kot je za ljudi onstran meje naše ozemlje »Nemčija«; KOSI 2002.

Dopolnila in pojasnila

Marsikatera v tu objavljenem predavanju izrečena domneva ali trditev terja dodatne dokaze in interpretacije, za katere bi bil potreben temeljit pregled izjemno obsežne domače in tuje strokovne literature. Ker je bil moj namen le opozoriti na določeno tematiko, ki je v našem zgodovinopisju sicer navzoča, a ne profilirana kot problem, si na tem mestu – tudi zato, da ne obremenjujem opomb v glavnem besedilu – dovoljum nekaj dopolnil in pojasnil z minimalnimi bibliografskimi navedbami.

1. Cesarski notar Burchard in njegovo potovanje po »Sloveniji« leta 1161

Evropsko visoko politiko so v 12. stoletju in posebej za časa cesarja Friderika I. iz dinastije Hohenstaufov, imenovanega Barbarossa (1152–1190), zaznamovali že skoraj stoletje trajajoči investiturni spori. Šlo je za vprašanje, kdo – ali cesar ali papež – ima pravico, da umešča škofo, kar je preprosto pomenilo, ali je vrhovna cerkvena oblast nad posvetno in ali lahko v obratnem primeru cesar postavlja celo poglavarja katoliške cerkve. Cerkveno stran je v tem prvem velikem razkolu zahodnega krščanstva vodil legalno izvoljeni papež Aleksander III. iz sienske rodbine Bandinellijev (1159–1181). Cesar svoje volje ni mogel uresničiti drugače kot z orožjem, zato je v času svojega vladanja večkrat vdrl v Italijo. V letih, ki nas tu zanimajo, je bila posebej pomembna podreditev Lombardije, ki jo je cesar končal marca 1162 z zasedbo Milana; mimogrede, ob tej priložnosti so se Nemci med drugim polastili dragocenih relikvij svetih treh kraljev v milanski stolnici in jih prepeljali v Köln, zaradi česar je to veliko mesto ob spodnjem Renu postalo eno najpomembnejših romarskih središč evropskega srednjega veka. Veliko podatkov o dogajanjih v teh letih, za katere sicer ne bi vedeli, izvemo iz pisem, ki jih je sam ali po cesarjevem naročilu sestavil notar Burchard. Burchard ostaja tudi najbolj živi vir o uničenju lombardske prestolnice.

O Burchardu iz Kölna, kapelanu cesarja Friderika I. Barbarosse in njegovem diplomatu v najbolj kočljivem obdobju njegove vladavine, ne vemo veliko. Vzgojen je bil kot svetni duhovnik v samostanu Siegburg pri Bonnu, o njegovem življenju in njegovi vlogi v političnem dogajanju tega časa pa nam je znano v glavnem to, kar pripovedujejo njegova pisma. Med njimi je tudi tisto s konca leta 1161, ki smo ga omenili spredaj, naslovljeno na siegburškega opata Nikolaja.¹ Obsežno, vsebinsko bogato ter zato v strokovni literaturi pogosto citirano besedilo nam razkriva cesarjeva prizadevanja, da si tik pred sklepnimi boji v Lombardiji za svojo stvar in za cerkvene veljake, ki jih je v kljubovanju Aleksandru III. postavil sam, s protipapežem Viktorjem IV. in oglejskim patriarhom Ulrikom II. na čelu, pridobi zaveznike. Friderik je Burcharda v tej nalogi poslal na jugovzhod cesarstva, ki naj bi ga obiskal v spremstvu patriarha Ulrika in koroškega vojvode Henrika. Po kolobocijah v Italiji, ki jim je bo-

trovalo patriarhovo sumljivo vedenje – patriarh se je kljub temu, da je prejel regalije iz cesarjevih rok, namreč izmikal, da bi se poklonil cesarjevemu papežu Viktorju, ki je takrat bival v Reggio –, in ko se je vojvoda Henrik nenadoma utopil na potovanju z ladjo iz Benetk proti Ogleju, je Burchard v zadani mu nalogi prepotoval Koroško, Kranjsko, Istro, dve marki ter »druge predele Slovenije« vse do Ogrske, zahtevajoč za cesarja vojaštva in druge pomoči (*Pertransiens Karinthiam, Carniolam, Istriam, duas marchias, alias partes Sclaveniæ vsque in Vngariam prædicans mandatum expeditionis militiam simulque pecuniæ præsidium domino imperatori collegi*).² Zatem se je podal na shod, ki sta ga v Beljaku sklicala patriarh in salzburški nadškof (Eberhard I.), sicer Aleksandrov privrženec, na katerem je lahko skrbno bdel nad tem, da se ne bi kaj napletlo proti cesarju, in na podlagi pooblastil v njegovem imenu ustoličil novega koroškega vojvodo Hermana, Henrikovega brata.³

Na tem mestu nas kajpak predvsem zanima, kaj vse je Burchard v resnici prepotoval po nesrečnih dogodkih v Italiji. V regestu prve izdaje tega pisma beremo o Ogleju, Salzburgu in Ogrski.⁴ Karl August Muffat je v nekaj let zatem objavljeni študiji o grofih trebenjskih (Treffen), iz katerih je izšel patriarh Ulrik, ta pasus smiselno povzel, ne da bi ga posebej komentiral.⁵ Širšo interpretacijo Burchardove poti pa je v posebni razpravi o vlogi patriarha Ulrika in prošta, poznejšega opata Otona iz bavorskega samostana Reitenbuch (ali Rottenbuch) v sporu med cesarjem in papežem podal Hermann Fechner. Ko je spregovoril o dogodkih v Italiji, kakor jih sporoča Burchard v omenjenem pismu, je zapisal, da naj bi ta potoval skozi Kranjsko, Koroško, Istro, Štajersko, Avstrijo in Slavonijo na Ogrsko;⁶ avtorja je očitno prav navedba »Sclavenie«, ki jo je interpretiral kot Slavonijo, napeljala na ta dolgi notarjev itinerar, ne da bi ga seveda mogel logično rekonstruirati. Kljub temu je v strokovni literaturi na splošno obveljalo, da je Burchardovo poslanstvo seglo na Ogrsko.

Če natančno preberemo Burchardovo pismo, v njem pravzaprav nikjer ni govora o njegovem delovanju na Ogrskem. Da je došel do Ogrske in morda tudi v deželo samo, ni dvoma.⁷ Vendar takoj zatem pripoveduje, kako je ukazal nastavljati zasede sovražnikom cesarstva in lažikardinalom (tj. privrženecem papeža Aleksandra), ki so često hodili prek »ogrskih mark«, in jih poloviti (*Inimicis etiam imperij, pseudocardinalibus, per marchias Vngariæ frequenter transeuntibus, insidias et captionem ordinavi*). Izraz »ogrske marke« si lahko razlagamo kot (nedoločna) bližnja področja Ogrske, glede na takratno poimenovanje dežel na tem koncu Evrope pa tudi kot tisti obmejni področji cesarstva, iz katerih je malo zatem nastala Štajerska, to sta bivša Karantanska marka na severu in Podravska ali Ptujška na jugu, k tej razlagi pa je mogoče pritegniti celo Dolenjsko.⁸ V resnici je razlaga, da se je Burchard takrat zadrževal tostran meje na Štajerskem, v kontekstu tega odlomka pisma bolj smiselna, še posebej zato, ker neposredno zatem sledi, da je odšel k salzburškemu nadškofu, da bi mu izročil nalog o vojaškem pohodu (*sique ad archiepiscopum salzburgensem proprias litteras expeditionis presentavi*), to je v Salzburg ali morda že v Beljak, kjer se je nadškof moral srečati s patriarhom Ulrikom. Treba je dodati, da poslanstvo na

samem Ogrskem, ki se je v tem času nevarno nagnilo na stran papeža Aleksandra in bizantinskega cesarja Manuela I. Komnena, Aleksandrovega zaveznika, takrat ni bilo zaupano Burchardu, marveč proštu in poznejšemu škofu Siegfriedu iz Paderborna, o čemer v obravnavanem pismu poroča sam Burchard. Siegfried se je v tej nalogi podal celo do samega kralja Géze, čeravno brez posebnega uspeha.⁹

Ugotovitev, da je notar Burchard na svoji poti po jugovzhodu cesarstva skozi slovenske dežele došel do Ogrske, ki je ležala že zunaj cesarstva, vendar v njej ni deloval, potrjuje razlago njegove »Sclavenie« v smislu, ki ga želimo prikazati v tej knjižici. Tako tudi ni nikakršnih indicev, da bi bila to tedanja ogrska in poznejša hrvaška Slavonija. Burchardov naslovnik, siegburški opat Nikolaj, je gotovo vedel, za kateri teritorij gre, in ta je posredno določen z lego v mejah tedanjega cesarstva. To na drugi strani pomeni, da tako zanj kot za korespondenta v teh mejah ni bilo kake druge slovanske dežele s tem imenom. Tu gre pač za občutljive politične zadeve, ki so zahtevale nedvoumno navajanje zemljepisnih pojmov. Zato je razumevanje kot tudi prevajanje tega termina s sintagmo »slovanska dežela«,¹⁰ to je le v kvalitativnem smislu, brez dvoma napačno. Tudi piščev namen gotovo ni bil, da naslovníku s to formulacijo sporoči, da so pokrajine, ki jih je prepotoval, »slovanske«.

Kot smo pokazali v predavanju, je Burchardova navedba »Sclavenie« ena redkih tega tipa za slovenske dežele v dokumentih 12. stoletja, vsi ti pa imajo avtoritativen tuj izvor; to velja tudi za kartuzijanske viře, s katerimi se bomo ukvarjali v naslednji točki. Dejstvo, da se termin »Sclavenia« pojavi v pomembni korespondenci, ki se dotika politike samega cesarja, in to spod peresa njegovega notarja, govori že samo zase. Posredno dokazuje obstoj tega topografskega pojma v cesarski dvorni pisarni, tega pojava pa si ni mogoče zamisliti brez določene kontinuitete iz preteklih obdobij, ne glede na to, da bi Burchard podatek o »slovanskosti« prepotovanih krajev lahko dobil tudi na terenu samem. To potrjujejo tudi drugi navedeni viri te vrste, ki jih dobesedno in preneseno zaznamuje takšen »pogled od zgoraj navzdol«, in ni nemogoče, da je ta kontinuiteta naposled privedla tudi do upodobitve na strasbourški freski iz 14. stoletja, o kateri je bil govor v predavanju.

2. »Slovenija« v kartuzijanskih in nekaterih drugih virih

Pripadnost Žič, Jurkloštra in Bistre »Sloveniji« v obravnavani upodobitvi Bernharda Strigla iz kartuzije Buxheim v Nürnbergu in seveda v ustreznem tekstovnem viru, redovnih statutih iz leta 1510, je sad daljše tradicije v zemljepisnih predstavah kartuzijanskega reda. O tem govori najprej več virov iz 15. stoletja, tako že leta 1415, ko so (26. junija) vse štiri slovenske hiše kot hiše »provinciae huius Sclavoniae« v Žičah sklenile bratsko duhovno zvezo.¹¹ Ta besedna zveza se v kartuzijanskih virih, posebej v zapisnikih generalnega kapitlja, odtlej pojavi še večkrat.¹² Seveda bi nas pri tem zanimalo, kako so slovenske kartuzije označene v virih drugih samostanov tega reda,

kar še ni bilo raziskano; samo kot namig naj zadošča poročilo o ustanovitvi samostana Letenkow (»Lapidis refugii«) na Slovaškem, nekdanjem Gornjem Madžarskem, z začetka 16. stoletja, ki mu je v času gradnje cerkve sv. Janeza Krstnika leta 1305 načeloval pater Andrej iz Žič, »monachus professus in Zeitz in Sclavonia«. ¹³ Dalje je zanimiva oznaka nekega bistrskega rokopisa v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, da je last »monasterii in Frenicz vallis iocose ordinis Carthusiensis prope Laibacum in Sclavonia«. ¹⁴ Še bolj nazaj nas popelje Sifrid Švab (Syferidus Sweuus), menih v Jurkloštru sredi 13. stoletja (ok. 1255–1260), ki v svoji latinski pesnitvi *Commendacio celle* (Hvalnica celici) pravi, da ga redi »slovenska zemlja« (Gyrio (to je v Jurkloštru) nutrit eum Sweuum Sclauonica tellus). ¹⁵ Razglabljanje o tem, kako je ta menih, ki se sam ima za Nemca (Teutonicus), spoznal, da dežela, ki ga je gostila, ni nemška, ampak slovenska, bi nas zaneslo predaleč, upamo pa si trditi, da ne zgolj zaradi kmečkega prebivalstva, s katerim je lahko prišel v stik ali pa tudi ne. Kakorkoli že, označbe samostanov po deželah, kakor jih razgrinja spredaj omenjeni dodatek v redovnih statutih iz leta 1510, ¹⁶ dovoljujejo razlago, da so kartuzijani besedi »S(c)lavonia« in »s(c)lavonicus« razumeli v teritorialnem in ne le opisnem smislu, se pravi, ne tako, kot da bi šlo samo za neko ozemlje, poseljeno s Slovenci ali Slovani. K temu lahko brez posebnega premisleka dodamo, da je bilo tako že ob ustanovitvi prve slovenske kartuzije v Žičah okoli leta 1160, kajti težko je najti razloge, zakaj bi se to zgodilo denimo šele v 13. ali celo 15. stoletju. Kot smo že zapisali, za samostane v drugih regijah s slovanskim prebivalstvom (Češka, Moravska, Slovaška) v njihovih virih ni nikjer zabeleženo, da bi ležali v »Sclavonii«. Žal pa kartuzijani niso imeli nobene postojanke v ogrski Slavoniji ali na današnjem Hrvaškem, da bi videli, kako so imenovali to pokrajino.

Na tem mestu kaže opozoriti še na nekaj označb iz drugih virov, ki so nam pri roki in dopolnjujejo gornja opažanja. Tako so v »Sclavonii« ležale Brežice, kjer se je sredi 14. stoletja rodil Georgius de Sclavonia (umrl leta 1416), profesor na pariški Sorboni, literat in spovednik stolnice v Toursu, ki je med drugim pomemben za promocijo hrvaške glagolice v zahodni Evropi. ¹⁷ V beležkah, ki jih je zapustil znameniti nemški medicinec, tübinški profesor in osebni zdravnik württemberškega vojvode, Johannes Widmann (1440–1524), po rojstnem kraju imenovan »der Maichinger«, da bi ga lahko razlikovali od še znamenitejšega leipziškega matematika s tem imenom, in jih hrani Deželna knjižnica v Karlsruheju, je tudi zapis z dne 16. julija 1468, ki je nastal na Ptujju »in Sclavonia« (anno 1468 die alia post margarethe virginis gloriose scriptum per Johannem Wydman in Sclavonia in opido petoviensi). ¹⁸ Leta 1492 je na dunajski univerzi dosegel bakalavreat Janez Breznik iz Tržiča na Gorenjskem (de Nouoforulo oz. Nouoforo) »in partibus Sclauonie«. ¹⁹ Negotovi pa smo pri identifikaciji kraja, od koder je prišel Mihael Resch, ki se je leta 1513 imatrikuliral na baselski univerzi: »de Stein in Slavonia Gurcensis dyocesis«. ²⁰ Med več kraji z imenom »Stein« na Koroškem takrat ni noben ležal v mejah krške škofije (Gurcensis dyocesis), kranjski Kamnik pa je pripadal oglejskemu patriarhatu.

3. Slovanske dežele in Slovani pri Eneju Silviu Piccolominiju in v Svetovni kroniki Hartmanna Schedla

Eden od pomembnih poznosrednjeveških pisnih virov, v katerih je govor o slovenskih deželah, je znamenita *Svetovna kronika* (*Liber Chronicarum*, *Buch der Chroniken und Geschichten*) zdravnika in humanista Hartmanna Schedla, ki je v izvirni latinski in nekaj mesecev zatem v še bolj priljubljeni in razširjeni nemški izdaji izšla leta 1493 pri Kobergerju v Nürnbergu z lesorezi iz delavnice Michaela Wolgemuta.²¹ V opisu pokrajin, dežel in držav aktualne Evrope in njihovih prebivalcev v zadnjem delu knjige (od fol. 263r dalje) naletimo tudi na opis »dežele Slovanov« (Von Illiria oder windischem Land, fol. 274v–275v). V uvodnem odstavku avtor pove, da izvirajo Slovani (die Illirischen) z južnega Balkana (pri tem omenja prostor Albanije) in da so se od tam razširili proti severu ter prek Dalmacije, Hrvaške, Istre in Kranjske (kot si tudi sledijo opisi teh dežel) dosegli Koroško. Vse tu naštete in opisane dežele ima Schedel za čisto slovanske (windisch), tako tudi Istro, čeprav pravi, da govori prebivalstvo ob morju »laško« (welscher sprach), a da sicer obvlada oba jezika. S prvimi štirimi deželami opravi na hitro, s kratkimi oznakami in zgodovinskimi drobci, resničnimi in izmišljenimi, dlje pa se zadrži ob Koroški. Tu spregovori o ustoličevanju vojvod, o »slovanskem« jeziku, ki se pri tem uporablja (mit windischem gezunge), in to dejstvo pojasni s tem, da so Korošci »Windi«, o vojvodovem položaju in njegovih privilegijih nasproti cesarju ter poda zgodbo o vojvodi Ingu in njegovi veliki pojedini. Medtem ko ima Koroško za slovansko deželo in Korošce za Slovane, pa pravi o Štajerski (fol. 275v–276r), da je »ein gegent Teutschlands«, čeprav navaja, da je ljudstvo po mestih običajno nemško, kmečko prebivalstvo na straneh Drave pa »windisch«; za takratnega bralca je bila kajpak najbolj zanimiva zgodba o celjskih grofih, njihovem propadu in zavzetju njihovih posesti s strani cesarja Friderika III. Kar zadeva oznako »windisch«, jo Schedel uporablja praviloma le za južne Slovane. Njihovih jezikov terminološko ne diferencira, medtem ko jih za zahodne Slovane – ne da bi jih tako posebej označeval – ločuje. Tako govori o poljščini (tudi pri opisu Šlezije, fol. 277r) in češčini (»behmisch«, tudi pri opisu Moravske, prav tam), starih slovanskih plemen med Nemci in Poljaki pa ne pozna več in tudi ne omenja Slovanov (Slovakov) na Ogrskem. Pač pa uporablja oznako »windisch« za jezik Litovcev (fol. 278v) in dodaja, da gre za zelo razširjen jezik z mnogimi narečji (in vil sekt getailt) – tu se je avtor po vsej verjetnosti naslonil na severnonemško rabo tega pridevnika, ki bi se moral pravzaprav glasiti »wendisch«.

Schedel se je pri pisanju svoje knjige oprl na več starejših avtorjev, Nemcev in Italijanov, ki so mu nudili tako kompozicijski vzorec »svetovne kronike« kot tudi vsebino za posamezna poglavja. Tako tudi pri opisu evropskih dežel ni bil izviren, saj je v veliki meri dobessedno povzel delo *De Europa* Eneja Silvija Piccolominija, poznejšega papeža Pija II.,²² ki ga je v latinski izdaji celo preprosto prepisal.²³ To dejstvo zelo zmanjšuje dokumentarično vrednost Svetovne kronike, vendar je za zgo-

dovinarja zanimivo, kako je avtor v nemščini parafraziral Piccolominijevo latinsko predlogo in pri tem kaj izpustil ali kaj dodal, posebej glede na to, da gre pri zadnjem za humanistično izobrazenega Italijana in hkrati očitca aktualnih zgodovinskih dogajanj, ki jih je spremljal kot tajnik cesarja Friderika III. in tržaški škof. Tako je po Piccolominiju prevzet tudi opis slovanskih dežel skupaj z izrazom Ilirikum v obliki Ilirija (»Illiria«; pri Piccolominiju *De Illyrici gentibus...*, str. 93–102 in str. 407–410²⁴). V tem opisu je zanimivo, da je pri Schedlu slovanski značaj teh dežel (windisch) bolj poudarjen kot pri Piccolominiju, ki izraza »Sclavonia« in »sclavonicus« uporablja bolj restriktivno, eksplicitno – kar je iz njegovega italijanskega zornega kota pravzaprav razumljivo – le za Istro in implicitno za Dalmacijo. Odstavek o Istri Piccolomini naslavlja kot »De Istria hodie Schlavonia dicta«, njegovo pojmovanje o Istri in Dalmaciji kot slovanskih deželah pa dodatno osvetljuje navedba v njegovem zgodovinskem pregledu *Blondi Epitome*. Tu pravi, da so Slovani zavzeli Istro in Dalmacijo, ki se zdaj po njih imenuje »Sclavonia« (Sclau Histriam & Dalmatiam occupauere, à quibus Sclauonia dicta est²⁵). Pri opisu Kranjske (De Carnis, et Iapidibus, to je o Karnih in Japidih; Schedel ima »De Carnia«, v nemški izdaji kajpak »Von Krayn«) je zanimiva navedba o mestu Ljubljana (»Labacus«; str. 96 in 409). Ko pripoveduje, kako sta mesto skupaj oblegala Ulrik Celjski in Albert, cesarjev brat (to je Albert VI.), piše, da je to dobilo ime po reki, ki teče skozenj (Labacum insigne oppidum ex flumine cui adiacet dictum). Vendar dodaja, da jo »Sclavi« in »Itali« imenujejo »Lubiana« zaradi tamkajšnjega barja (hoc oppidum Sclau et Itali Lubianam uocant, ex Lugea palude sumpto uocabulo).²⁶ Ta podatek, ki ga je Piccolomini zapisal na podlagi svoje skušnje, je Schedel v latinski izdaji Svetovne kronike prepisal,²⁷ v nemški pa opustil. V opisu Koroške (»Carinthia«) je seveda najpomembnejše poročilo o ustoličevanju vojvod, ki se je prav prek tega Piccolominijevega spisa utrdilo v zavesti evropskega humanističnega sveta.²⁸ Za izraz »windisch« za jezik avtor uporablja besedo »sclavonicus«, tako pri opisu ustoličevanja (quem postquam rusticus ex lapide uenientem conspicatus est, sermone Sclauonico (sunt enim et ipsi Carinthiani Sclau); str. 97 in str. 409²⁹) kot tudi pri pravicah koroških vojvod kot lovskih mojstrov cesarstva, da se lahko v primeru sodnega zaslišanja pred cesarjem zagovarjajo v slovenščini (Fuit autem dux Karinthie uenator imperii, ad quem lites uenatorum omnium deferebantur, uocatus in iudicio coram imperatore querelantibus non nisi sclauonica lingua respondere tenebatur; str. 98 in prav tam).³⁰ Sicer pa se v tem spisu označba »slovanskega« jezika tako kot pri Schedlu pojavlja samo še pri opisu Litve (Sermo gentis Sclauonicus est, latissima est enim hec lingua et in uarias diuisa sectas; str. 115 in str. 417; Schedel je ta stavek dobesedno prevedel), v drugih njegovih delih pa za češčino v *Češki zgodovini*.³¹ V splošnem pa je zanimivo, kako je Schedel naslovil posamezna poglavja v latinski in nemški izdaji svoje knjige. V latinski izdaji poimenuje Kranjsko in Koroško kot »zdaj nemško pokrajino« (nunc Germaniae provincia), Štajersko brez »zdaj« (De Stiria Germaniae provincia), tej pa sledi »De Austria Germanorum celebri provincia«. V nemški izdaji je, kot smo videli, pri Kranjski in

Koroški pridevek o nemški pokrajini izpustil in ju tako uvrstil v isto črto slovanskih dežel z Dalmacijo, Hrvaško in Istro.

V Piccolominijevem spisu *De Europa* je posebej zanimiva humanistična označba Ilir in ilirski za balkanske oziroma južne Slovane. Trenutno ne moremo navesti, ali je bil prav Piccolomini tisti, ki je uvedel ta usodni in daljnosežni izraz,³² je pa to seveda splošen pojav v obdobju humanizma, ko so aktualne označbe evropskih ljudstev začeli nadomeščati z imeni tistih, ki so v starem veku prebivala na njihovih ozemljih, v prepričanju, da gre za etnično kontinuiteto. Podobno velja tudi za mesta, ki so se ohranila iz antike ali so v srednjem veku nastala na istih lokacijah. Tu se žal ne moremo spustiti v vprašanje o pomenu in frekventnosti izrazov Ilir in ilirski v poznejših zgodovinskih spisih in drugih pisnih dokumentih o slovenskih deželah in njihovih ljudeh. V podporo izvajanju v našem predavanju naj omenimo le latinski nagovor, ki ga je humanist Peter Freylander ob nekih slovesnostih leta 1515 na Dunaju posvetil tam navzočemu ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju.³³ Med drugimi Ravbarjevimi osebnimi odlikami je Freylander posebej poudaril, da škof »najjasneje sije med ilirskimi narodi«, to je (po njegovih lastnih besedah) tistimi, ki naseljujejo Štajersko, Koroško in Kranjsko. »Vulgo« pomeni to »med Slovenci«, implicitno pa tudi, da je imel govornik Ravbarja za Slovenca.

4. Koga in kaj pomeni beseda »windisch« v starejših nemških pisnih virih in pri Trubarju?

Ko zaslužni salzburški slavist, etimolog in onomast Otto Kronsteiner v svojem spodbudnem prispevku – posebej za avtorja teh vrstic – v tu že večkrat citiranem simpozijemskem zborniku³⁴ piše, da pridevnik »windisch« v avstrijski nemščini pomeni le »slovenski«, nima povsem prav, saj se ta beseda lahko pod vplivom nemške rabe, kakor nam jo v iztekajočem se 15. stoletju kaže Hartmann Schedel, nanaša tudi na druge Južne Slovane. Ima pa seveda povsem prav, ko gre za avstrijske oziroma habsburške dežele, zakaj »windisch« tu ne more biti kar »slovanski« spriči drugih v teh deželah živčih Slovanov, Čehov ali Hrvatov, ki se pač imenujejo s sebi lastnimi pridevniki, »böhmisch« oz. »tschechisch« in »kroatisch«.³⁵ To nam lepo kaže Trubar, ki s tem pridevnikom misli samo na Slovence in le izjemoma tudi na prebivalce v današnji hrvaški in nekdanji ogrski Slavoniji, o katerih bo treba še spregovoriti, ki pa jih kljub njihovem enakemu samopoimenovanju nikoli ne izenači s Slovenci v cesarstvu.³⁶ Ali povedano z zgodovinskega vidika: pomen besede »windisch« v nemški jezikovni rabi dežel, ki so bile v srednjem veku postopoma združene pod habsburškim žezlom, je treba interpretirati iz zornega kota nemških deželanov, ki so jim bili od Slovanov najbližje prav njihovi slovenski sodeželani. Tako je besedo »windisch« za slovenščino in za nobeno drugo slovansko govornico v prvi polovici 15. stoletja uporabil tudi tirolski pesnik Oswald Wolkensteinski, ki je ta jezik bržkone spoznal na dvoru goriških grofov.³⁷ Enako je mogoče reči za znani, četudi bolj ali

manj fantazijski pasus v romaneskni biografiji (veljala naj bi celo za avtobiografijo) cesarja Maksimilijana I. (1459–1519) *Der Weißkunig*, ki pravi, kako se je vladar od nekega kmeta naučil »windisch« in »beheimisch« (Wie der jung weiß kunig von einem pawren windisch und beheimisch lernet),³⁸ saj je v duhu Kronsteinerjevega razmišljanja »windisch« poleg češčine (beheimisch) lahko le slovenščina. Zato je pravilno, da besedo »windisch« v habsburškem teritorialnem kontekstu razumemo in prevajamo kot »slovenski«. Tako denimo tudi v Trubarjevem pismu Heinrichu Bullingerju iz Kemptna v Zürich z dne 13. marca 1557, v katerem avtor naslovniku sporoča, da so »die Windischen und Crobaten« – torej »Slovinci in Hrvatje« – preteklo poletje večkrat premagali Turke.³⁹ Upošteva to, kar smo v predavanju govorili o Trubarjevem pojmovanju gosposke v slovenskih deželah, je bila torej tudi vojska, ki se je z naše strani bojevala proti Turkom (in ta je seveda bila sestavljena iz plemstva skupaj s poveljniki iz znanih kranjskih rodbin), zanj slovenska in ne denimo notranjeavstrijska, kar je formalno sicer pravilno.⁴⁰ Če se v ljubiteljskem pisanju o znameniti zmagi notranjeavstrijske vojske pri Sisku 22. junija leta 1593 pod poveljstvom Andreja Turjaškega (nadrobno izpustimo) najde, da so takrat »Slovinci« (pod vodstvom »slovenskega« poveljnika) premagali Hasan Pašo, tega torej ne smemo kar tako odpraviti kot nekaj nezgodovinskega.

V luči razmišljanja, kaj pomeni »windisch« v nemških pisnih virih, je mogoče videti tudi pomen besed »s(c)lavus« in »s(c)lavonicus« v latinskih ali, z ustreznimi variantami, italijanskih virih. Če denimo v srednjeveških listinah ali drugih dokumentih oglejskega patriarhata, kapitlja v Čedadu ali rožaškega samostana naletimo na ta izraz za kraje in ljudi na današnjem Slovenskem ali v Beneški Sloveniji, katere poimenovanje tako in tako izvira iz latinskega in italijanskega (Slavia, Schiavonia), bi bilo težko trditi, da so njihovi pisci s tem mislili, da gre za ljudi, ki sodijo v občestvo Slovanov med Labo in Uralom ter Baltikom in Jadranom. Tudi v tem primeru gre za tradicionalno razlikovalno rabo na lokalni ravni, ki je v novejši zgodovini žal pridobila slabšalni predznak.

Naposled je treba nekoliko obširneje spregovoriti o terminu »windisch« v povezavi s pojmom »slovenski« in »Slovinci« pri Trubarju in drugih slovenskih protestantskih piscih, saj obstaja mnenje, da ti s to označbo niso mislili na Slovence v poznejšem jezikovnem in teritorialnem okviru, marveč splošno na Slovane.⁴¹ Kako je bilo s tem pri Trubarju, smo že omenili. »Windisch« mu v določenih primerih lahko pomeni tudi Slavonijo in Slavonce. Ko v že omenjenem predgovoru k prvemu delu glagolskega Novega testameta iz leta 1562⁴² govori o ljudstvu po balkanskih deželah, ki so ga podjarmili ali ga ogrožajo Turki, piše zanj »das arm Christlich Windisch und Crobatisch Volk« – gre pač za zvezo »slavonski in hrvaški«, ki jo je Trubar tokrat prenesel na vse balkanske Slovane – in za njegov jezik, »die windische Sprach«, v katerem se lahko »za silo« (nottdurfft) med seboj sporazumeva. V nemščini z njenim ustaljenim izrazoslovjem Slovanov pač ni mogel imenovati drugače, vendar se vidi, da je s »Hrvati« razumel vse druge. To potrjuje tudi sam v posvetilu slovenske izdaje

tega besedila iz leta 1560 istemu naslovniku, ko pravi, da se je Štefan Konzul lotil prevajanja in tiskanja novega testamenta iz »slovenskega« (windisch) v hrvaški jezik in pisavo, ki ju uporabljajo vsi Hrvatje, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki tja do Carigrada.⁴³ Da označba »windisch« pri Trubarju ni zajela Hrvatov in s tem tudi drugih balkanskih Slovanov, se vidi še na mnogih drugih mestih. Omenili pa smo, da lahko velja za Slavonijo in Slavonce, ki jih v navedenem posvetilu kralju Maksimilijanu iz leta 1562 označuje kot »die Windischen oder Sclauen« in »die Sclauen die man sonst Bessiacken nennt«. Te pa v slovenskih besedilih nikoli ne imenuje »Slovinci«, marveč »Bezjaki«, četudi so si bili sami, kot bomo videli v nadaljevanju, Slovenci. Dokazov ni treba posebej navajati. Pač pa se na nekem mestu, v predgovoru k zadnjemu delu Novega testamenta iz leta 1577, pojavi termin »slovenska dežela« za Slavonijo, in sicer v zvezi »ogrška, slovenska, hrvaška in druge dežele«, ki so jih bili podjarmili Turki.⁴⁴ Tu gre za vpliv rabe pri kajkavcih, o kateri bo v nadaljevanju treba še spregovoriti, kajti na nekem drugem mestu Trubar imenuje Slavonijo kot »bezaško deželo«, zato je ne kaže posploševati.⁴⁵

Vztrajanje pri tem, da pomenijo besede »windisch« ter »slovenski« in »Slovinci« pri Trubarju Slované vključno s Hrvati, bi bilo ob povedanem nesmiselno. Svoje Slovence, ki jim ponekod, vendar šele po letu 1565, ko se je dokončno poslovil od domovine, pravi tudi Sloveni, je Trubar v nemških kot tudi v slovenskih besedilih teritorialno omejil na habsburške dedne dežele tostran Kolpe in Sotle, ki jih posamično našteva. Določil jih je z evangeličansko Slovensko Cerkvijo, ki bi, če bi bila formalnoppravno vzpostavljena, ne mogla seči prek teh meja. Tudi njegove slovenske knjige so bile namenjene tem Slovincem, čeravno v njih tu in tam nagovarja Hrvate, ki bi jih ti glede na sorodnosti v jeziku lahko brali – njim je bil namenjen poseben knjižni program v cirilici in glagolici, ki ga Trubar takšnega napoveduje v nemškem posvetilu svojega Registra iz leta 1561 Hansu Ungnadu.⁴⁶ Nekoliko drugače je pri nekaterih drugih protestantskih piscih. Zagovorniki širšega pomena obravnavanih terminov se lahko s pridom oprejo na Dalmatinovo nemško posvetilo v Bibliji in zlasti na Bohoričev latinski predgovor k Zimskim uricam, oboje iz leta 1584.⁴⁷ V nekem pasusu svojega posvetila⁴⁸ Dalmatin razvije misel o tem, da se »slovenski jezik« (Windische sprach) ne govori samo na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem s sosednjimi deželami, kot so Hrvaška, Dalmacija, Slovenska Marka, Kras, Metlika in Istra, marveč ga govorijo tudi Čehi, Poljaki, Moskovčani, Rusi, Bosanci in Vlahi. Medtem je Bohoričev predgovor pravi traktat o Slovanih (»Slavi«), o njihovi razširjenosti in slavni zgodovini, ki jih razlikuje le po deželah, saj naj bi tvorili le eno samo ljudstvo in imeli en sam jezik (»Slavice«, »Slavica lingua«), ki ga pisatelj v primeru slovenščine podzvrstno opredeljuje kot »kranjski«. Vendar se moramo zavedati, da gre tu za sumo humanističnega učenja z večstoletnim izročilom, v katerem sta vgrajena tudi takšna avtorja, kot sta Piccolomini in Schedel, in ki je bilo stvarno mislečemu Trubarju tuje.⁴⁹ Od naše presoje je torej odvisno, kolikšno težo mu damo, pri čemer bi bilo do Trubarja krivično, ko bi mu v tem pogledu očitali

neukost – vsekakor gre za retoriko, katere sporočilnost se lahko izkaže ali pa ne šele v konkretnih primerih.

Pri interpretiranju zadevnih terminov v latinskih, nemških in slovenskih besedilih slovenskih protestantov moramo torej biti previdni in upoštevati tako zgodovinske okoliščine kot tudi to, v kolikšni meri so formulacije, ki jih razčlenjujemo, sad literarnega izročila ali empirične izkušnje. Slednja gotovo ni bila spodbudna. Že Trubar se je dobro zavedal, ko je svojo »kranjščino« (po zgledu Lutrove »saščine«) želel uzakoniti kot knjižni jezik, da se govoricca Korošcev, Kraševcev, Istranov, Spodnjih Štajercev in drugih, ki jo je združil pod pojmom »slovenski jezik«,⁵⁰ razlikuje od govoricce Kranjcev, zato svoje slovenščine kot »kranjske« ni poimenoval zato, da bi jo razlikoval od drugih slovanskih jezikov, marveč od drugih slovenskih govorov. Zato je treba njegovo pogosto sintagmo »kranjski inu slovenski jezik« razumeti kot jezik Kranjcev in drugih Slovencev. Znano je, da so nekateri Trubarjevi mlajši tovariši njegovo osredotočenje na Kranjsko sprejemali z zadržki, posebej Vipavec Sebastijan Krelj, ki je v Otročji bibliji (1566) in Postili slovenski (1567) slovenščino s polno zavestjo oplemenitil s prviniami svoje domače primorske govoricce, ki je bila v njegovem času blizu istrski čakavščini, četudi jo je poimenoval kot »kranjska«,⁵¹ kot sta to storila Dalmatin in Bohorič z vzhodnoslovenskimi jezikovnimi prviniami. Tudi nam ni treba posebej razglabljati o tem, da so slovenski protestanti – skupaj s Trubarjem – vedeli, da je hrvaščina sorodna slovenščini in da so jo nekateri slišali celo na Krasu. Tako so le praktični nagibi usmerili Dalmatina, ko je svojemu Pentatevhu (1578) dodal kratek glosar »kranjskih« besed, ki jih je raztolmačil v jeziku »Hrvatov in drugih Slovincov (na naslovnici: Slovenov)«, da bi ti »lete, inu druge naše slovenske bukve« lažje razumeli. Z glosarjem je Dalmatin pospremil tudi Biblijo (1584),⁵² ga pa je tokrat razširil s koroškim in »slovenskim ali bezjačkim«, hrvaško rubriko pa še pojasnil kot »hrvacki, dalmatinski, istrijski, kraški«.

Pisni viri 16. stoletja nam torej glede pojmov »windisch«, »slovenski« in »Slovenici« ponujajo kompleksno podobo, v kateri se humanistično učenje prepleta z empirično izkušnjo. Ob tem se je tudi slednja izkazala kot nezanesljiva, zlasti na mejnih področjih, kot so Kras, Istra, Slovenska marka (to je Dolenjska) z Belo krajino, ki jih je v tem obdobju posebej zaznamovalo priseljevanje prebivalstva iz južnejših krajev zaradi turškega nasilja z njegovimi običaji in govorom. Sodobno jezikoslovje seveda ne vidi razloga, da bi neko slovensko narečje, v katerem se pojavljajo denimo prvine čakavščine, proglasilo za hrvaško, ljudje Trubarjeve dobe pa so ta razmerja občutili drugače. Vendarle je obstajal okvir, ki je Trubarju omogočil opredeliti Slovence in jih kljub omenjenim razlikam konstituirati kot jezikovno skupnost: to je politično-upravni okvir habsburških dednih dežel, ki so v njegovem času sestavljale Notranjo Avstrijo. Tudi njegovo prizadevanje v tej smeri je mogoče v določenem smislu oceniti kot politično, saj je bilo podprto z udeležbo kranjskih, koroških in štajerskih deželnihi stanov.⁵³ Ta, v zgodovinski diskusiji še premalo navzoča ali zgolj partikularno pojmovana okoliščina je tudi pozneje odločala pri konstituiranju Slo-

vencev v narod, zakaj narod se kot politični dejavnik lahko izoblikuje le v določnem političnem okviru, in v tem pogledu gre prav Trubarju – bolj kot kateremukoli drugemu njegovih tovarišev – neizmerna zasluga. Če se reformator sam izreka za Kranjca (kot marsikateri nemški, italijanski ali drug intelektualec po deželi ali mestu, ki sta opredeljevala njegov rod), s tem še ni rečeno, da se ni imel za Slovence in da je bila le Kranjska njegova domovina. Iz njegovih pisnih pričevanj se jasno razbira, da je za svojo »očetnjavo« imel vse s Slovenci poseljene dele Notranje Avstrije skupaj s Spodnjo Štajersko.⁵⁴ Pri tem pa ne smemo prezreti namigov, da slovenščina (»windisch«) kot »materni jezik« (»Muettersprach«) vsaj na retorični ravni ni zajela le preprostih ljudi, Trubarjevih »ubogih lančmanov«, ampak v danem političnem geografskem okviru tudi višje in nižje plemiške sloje ter meščane.⁵⁵

Previdnost, ki velja glede vloge slovanstva kot integrativne ideje pri slovenskih protestantih, tudi v obravnavah poznejših zgodovinskih obdobj ni odveč. Če se pri slovenskih razsvetljencih in romantikih 19. stoletja pojavlja misel o Slovencih, tudi v pojmovanju samega etnonima, in njihovem jeziku kot delu širnega slovanskega občestva, gre kajpak za instrumentaliziranje panslavizma v narodnospodbudne in politične namene spričo njihove majhnosti nasproti Nemcem, od katerega ni bilo praktične koristi. To je po svoje povedal že Prešeren v svojem znamenitem epigramu o »bahačih četvero bolj množnih Slave rodov«.

5. Kontinuiteta ali diskontinuiteta Karantanije v visokem in poznem srednjem veku?

V simpozijskem zborniku iz leta 2000 je Hans-Dietrich Kahl objavil diskusijo, s katero je želel pokazati, da je Karantanija s svojimi znamenitimi obeležji, povezanimi s pokristjanjenjem (škof sv. Modest) in ustoličevanjem knezov in vojvod, zgodovina dežele onstran Karavank, ki si jo današnji Slovenci v današnji slovenski državi neupravičeno lastimo.⁵⁶ Marsičemu, kar navaja Kahl, ne gre oporekati, četudi imajo »miti«, kakršen je ta o Karantaniji, legitimno vlogo pri izoblikovanju narodov v 19. stoletju, tudi slovenskega – kot so jo imeli, zlasti miti antičnega porekla, pri razlagi nastanka mest, dežel in držav že stoletja dotlej. Vendar bi bila daleč od resnice trditev, da sta Karantanija in njena naslednica vojvodina Koroška nekaj, kar bi bilo in bi se v zgodovini razvijalo neodvisno od drugih slovenskih dežel v mejah Svetega Rimskega cesarstva. Ne gre samo za politično zgodovino in zgodovino vodilnih dinastij, ki so povezovale te dežele (o tem med zgodovinarji vlada popolno soglasje), ampak tudi za Koroško kot del slovenskega naselitvenega prostora, »Slovenije«, kot je razvidno iz gradiva, predstavljenega v tem predavanju.⁵⁷ Koroška sodi skupaj s Spodnjo Štajersko, Kranjsko in drugimi slovenskimi deželami v Trubarjev integralni reformacijski projekt, čeravno je z nastavljanjem nemških predikantov v mestih šla svojo pot, ne pa tudi med slovenskim kmečkim življenjem, kjer se je »kranjska« reformacija trdno usidrala in ponekod celo preživela vse do uvedbe verske svobode pod

Jožefom II. Ne na koncu imamo tu Valvasorja z njegovim opisom najstarejše koroške zgodovine in ustoličevanja knezov v Slavi vojvodine Kranjske (1689).⁵⁸ Valvasor jemlje zgodovino Koroške kot del zgodovine svojih sodeželanov Kranjcev. In tako vse do Linharta, ki kljub temu, da je v središču njegovega izvajanja zgodovina Kranjske (*Versuch einer Geschichte von Krain*, 1788 in 1791), izhaja iz vseslovenske zamisli in pomeni že most k romantiki 19. stoletja.⁵⁹ Kontinuiteta Karantanije v smislu prve »slovenske države« je torej v zgodovinski zavesti v določenem smislu stvarnost kot tudi simbolična vrednota. Dejstvo, da sta danes knežji kamen in Modestov grob v drugi državi in v deželi, katere slovenski značaj je skrčen na minimum, ne more izničiti zgodovine, četudi ju moramo v takšnem kontekstu oceniti kot predmet njene ideološke nadgradnje. Če pristanemo na Kahlovo tezo, potem se moramo vprašati in kajpak tudi dokazati, kdaj in zakaj je prišlo do integriranja Koroške kot naslednice Karantanije v ta vseslovenski zgodovinski prostor. Ni dvoma, da bi se znašli v veliki zadregi.

Toliko o tem vprašanju s formalnega, »retoričnega« vidika. Temu se intenzivno posveča tudi najnovejše slovensko zgodovinopisje, vendar s premiso, da Karantanci niso bili Slovenci v današnjem pomenu besede, niti ne njihovi predniki.⁶⁰ Spričo pojma etnogeneze, ki se je v zadnjem času pomaknila v središče zgodovinskih raziskovanj zgodnjega srednjega veka – preprosto bi temu rekli proces nastajanja identitete določenega etnosa ali ljudstva na določenem stalnem, a tudi spreminjajočem se teritoriju, s čimer je ta postal v političnem smislu »opravilno sposoben« (»handlungsfähig«) –,⁶¹ je s to premiso težko polemizirati, polemizirati pa je mogoče z razumevanjem njenih rezultatov. V praktičnem smislu pomeni pojmovanje Karantancev kot nekega etnično neopredeljivega ljudstva, ljudstva, ki nima tako rekoč ničesar skupnega z današnjimi Slovenci, brezoblične mešanice »Slovanov«, »Hrvatov« (ob katerih bi se dalo razglabljeti, če so to bili isti kot ti na današnjem Hrvaškem ali le njihovi azijski voditelji, ki so jim dali ime), romanskih staroselcev itd., njihovo odrinjanje na neko nižjo razvojno stopnjo, neprimerljivo z drugimi »narodi« tega časa in prostora. Vendar se je treba vprašati, kako pa je bilo s temi? Je bilo z njimi kaj drugače? Bavarci, soigralci Karantancev, so v tem času tvorili enako mešanico različnih etnikov, prav tako romanskih staroselcev kot tudi zahodnih sosedov Alemanov in severnih Thüringijcev z dobrim deležem Slovanov,⁶² vendar bi se današnji Bavarci uprli trditvi, da ti in pa vsi tisti, ki so zasedli nekdanjo Vzhodno Krajino (današnja Avstrijo vzdolž Donave) ali so prek kolonizacije poselili dele Karantanije, niso bili vsaj njihovi predniki, če že ne oni sami – o tem priča navsezadnje jezikovna podoba krajevnih imen, posejanih po tem zemljepisnem prostoru, ki jih je mogoče razložiti le s pomočjo bavarske dialektologije. Današnji Nemci bi se tudi težko sprijaznili npr. s tem, da zgodovina Frankov ni tudi del njihove zgodovine, čeravno so ti naseljevali prostor, ki si ga danes delijo Nemci, Nizozemci, Belgijci, Luksemburžani in Francozi, ter govorili jezik, za katerega kljub velikim naporom in željam še ni bilo mogoče dokazati, da so se iz njega razvile nemške narečne skupine, ki jih jezikoslovci poj-

mujejo kot frankovske in ki mimogrede segajo vse od nizozemske obale do severnih področij današnje Bavarske. Kaj bi bilo, ko bi Aachen, prestolnico Karla Velikega, v 17. ali 18. stoletju zavzeli Francozi, kot so to storili z Alzacijo in Lotaringijo in nameravali storiti s Posarjem, in bi mesto danes ležalo na ozemlju druge države? Bi lahko zahtevali od Nemcev, da ga črtajo iz svoje zgodovine? Posebej zato, ker imajo Francozi Merovinge in Karoline tako in tako za svoje, Franki pa so jim celo dali nacionalno ime? In če razpravljamo o govoru in pri tem pomislimo na razlike med nemškimi jeziki (ne dialekti), natančneje med gornjo ali visoko (oberdeutsch, hochdeutsch) in doljno nemščino (niederdeutsch ali po domače plattdeutsch), ki so večje kot denimo med južnoslovanskimi jeziki, potem se lahko tudi vprašamo, če more izraz »nemški« in »Nemci« res pomeniti določen »narod« in ne samo neko generično označbo, kot je to s Slovani. Da so »Nemci« obstali kot Nemci, je kajpak treba pripisati temu, da so bili združeni v Svetem Rimskem cesarstvu, v državni tvorbi, kakršne pri Slovanih ni bilo. A tudi v tem pogledu podoba ni povsem čista. Tako so bili »Nemci« (deutsch, teutsch, tutsch itd.) tudi današnji Nizozemci in Belgijci (to se je v angleščini še ohranilo v pridevniku »dutch« za nizozemski), a tudi bližnji Frizijci, ki pa jim zgodovina ni bila tako naklonjena kot Nizozemcem. Nemci so se v jezikovnem pogledu homogenizirali šele s protestantizmom in uveljavitvijo Lutrove visoke nemščine (pravzaprav uradnega jezika saške dvorne pisarne), ki je izpodrinila dolnjenemške dialekte; če bi Nizozemci v 16. stoletju sprejeli Lutrovo evangeličanstvo namesto kalvinizma, kot so to storile severnonemške dežele, kjer se je govorilo zelo podobno, bi ti (kar sicer neradi slišijo) bržkone postali Nemci.

Prav primerjava terminološkega položaja izrazov Slovenec – Nemeč pokaže, kje moramo iskati izvor za zadrege v interpretiranju etnogeneze Slovencev. Količkor vem, ni še nikomur prišlo na misel, da bi raziskal etnogenezo Nemcev, pač pa le posameznih »plemen«, kot so to Bavarci ali Thüringijci,⁶³ kot bi bila nemogoča tudi etnogeneza Slovanov kot takšnih. Primerjave med Nemci in Slovenci lahko le zavajajo; pravi pendant prvim so vsaj v srednjem veku, če že ne vse do 19. stoletja, Slovani.

Z gornjim razmišljanjem, ki je kajpak le praktično preudarjanje in ne znanstveni diskurz, želimo samo na kratko opozoriti na to, kako relativni so izrazi »Slovenec«, »Slovan«, »Nemeč«. Vse je odvisno od tega, iz kakšnega konteksta jih izvajamo.

Ko Bogo Grafenauer v svoji tezni razpravi o slovenskem zgodovinskem razvoju govori o Karantaniji, sklene z ugotovitvijo, da sta se »imeni Karantanija in Karantanci razširili na vse alpske in panonske Slovane in njihovo ozemlje. Odtlej nekaj stoletij pomenita ta dva izraza to, kar imenujemo danes Slovenija in Slovenci.«⁶⁴ Ne da bi se spustili v problematičnost njegove rekonstrukcije Velike Karantanije okoli leta 1000, kakor jo ocenjujejo tuji in danes tudi slovenski zgodovinarji, sloni njegova ugotovitev na virih in se v bistvu ujema z našimi izhodišči, le da bi bilo treba položaj izvajati z nasprotne strani, to je, da je bila »slovanskost« (ali »slovenskost«) Karantanije tisti razlog, ki je omogočil ta pojav.⁶⁵ Tu bi se lahko oprli tudi na domnevo,

da se je označba »Sclavinia« za Karantanijo (kot tudi za Spodnjo Panonijo), ki jo tu in tam srečamo v virih iz 9. stoletja,⁶⁶ obdržala še stoletja in se v virih iz 12. stoletja preoblikovala v »Sclavenio« oziroma »Sclavonio«, kakor se je ohranila tudi njena sopomenka »Karintija« v nekaterih drugih virih iz 13. stoletja, o katerih je bil govor v predavanju. Najavtoritativnejši teh virov je gotovo tam omenjeni Bartholomaeus Anglicus.⁶⁷ Ugledni pripadnik prve generacije frančiškanskega reda onstran Alp je svoj spis sicer končal v času svojega poučevanja v Magdeburgu, vendar je upravičena domneva, da so prvi zasnutki zanj nastali že v Parizu. Kljub izdatnemu črpanju iz antičnih in zgodnesrednjeveških avtorjev ter tu in tam močno fantazijskim predstavitvam presenečajo nekateri opisi aktualnih evropskih dežel, zlasti na zahodnem in srednjem delu kontinenta, ki jih je očitno osebno spoznal. Čeravno je imel pred očmi neko historično podobo dežele, za katero še ni bilo raziskano, kako si jo je ustvaril, je tudi kratki opis Karintije dovolj natančen, tako da lahko pomislimo, da jo je deloma sam prepotoval ali pa je imel za to vsaj dovolj zanesljivega informatorja.

6. »Windisch« in Koroška

O »mitu« Karantanije, na kakršnega so se oprli koroški deželni stanovci v 16. stoletju, da bi utemeljili posebnost svoje dežele kot »nenemške« nasproti drugim deželam pod habsburškim žezlom in s tem tudi dosegli njeno ustavnopravno enotnost spričo fevdalne razkovanosti v srednjem veku, je bilo že veliko napisanega. Wilhelm Neumann, starosta koroških deželnih zgodovinarjev,⁶⁸ upravičeno svari pred tem, da bi se »slovanski/slovenski« značaj (»windisch«) vojvodine izrabljal za nacionalistične delitve v smislu 19. in 20. stoletja, vendar je težko zanikati, da ne bi bilo tudi koroškim stanovom v 16. stoletju »windisch« kaj drugega kot slovenski. Iz tu predstavljenega gradiva je to povsem jasno in neovrgljivo. Zato se ni mogoče kar tako strinjati z razlago, da gre pri tem le za pragmatičen historicističen refleks neke podobe dežele iz časa Karantanije pred izgubo domačih knezov, kakor so jo negovali domači kronisti, in naj ne bi imel nič skupnega s stanjem v 16. stoletju. Ni treba posebej ponavljati, da je predstava o Koroški kot slovanski/slovenski deželi kontinuirano živela vse do 16. stoletja, zato ni bil potreben nikakršen historicističen preskok. Ne nazadnje nam tudi Piccolomini in za njim Schedel jasno pripovedujeta, da so Korošci »Sclavi« oziroma »Windi«, se pravi Slovani oz. Slovenci, medtem ko imata Štajersko za nemško pokrajino, le da kmečko prebivalstvo južno od Drave govori slovensko oz. slovensko. Seveda se takrat na Koroškem ni več govorilo samo slovensko – položaj je bil zelo podoben temu na Štajerskem –, vendar je bila predstava o slovanskem/slovenskem značaju Koroške tako močna, da je še na pragu novega veka določala osebno izkaznico te dežele.⁶⁹ Enako je treba zavrniti zavajajočo trditev Claudie Fräss-Ehrfeld, ko po Neumannu povzema, da naj bi »windisch« pomenilo isto kot »koroško« (»kärntnerisch«).⁷⁰ Kot nas pouči raziskava pomena tega termina v povezavi z latinskimi

ustrezniciami »slovanskega«, kot smo jo nakazali v teh dopolnilih, si ga lahko v tem primeru razlagamo najmanj kot rezultat lokalne razlikovalne rabe, kajpak nasproti »nemškemu«. To pa verjetno ni bil avtoričin namen.⁷¹

7. *Ali »Sclavania« in »Sclavinia« v miniaturah cesarja Otona III. lahko pomenita Karantanijo?*

Po mnenju umetnostnih zgodovinarjev ponazarjata spredaj omenjeni miniaturi⁷² skupaj z drugimi sorodnimi iz karolinške in otonske dobe, ki kažejo prestolujočega cesarja, ko ga tu pa tam kronajo božje roke, sakralno naravo Svetega Rimskega cesarstva, kot jo je utemeljil Karel Veliki, v konkretni likovni obliki pa se naslanjata na tip cesarske podobe, kot ga je v antični rimski tradiciji gojil Bizanc.⁷³ V tej luči si je mogoče personifikacije (in ne alegorije, kot je mogoče prebrati v marsikateri razpravi) nacij, ki se poklanjajo cesarju, razlagati v smislu ljudstev štirih strani sveta in s tem kot prikaz cesarjeve vesoljne oblasti. Tako pojmuje miniaturi tudi Bogo Grafenauer, ko o Sklaviniji pravi, da predstavlja slovanske dežele.⁷⁴ Takšne univerzalistične razlage pa večina sodobnih zgodovinarjev ne sprejema več in zagovarja tezo, da je treba v personifikacijah nacij videti konkretne dele aktualnega Otonovega imperija – celo Galija naj ne bi pomenila zahodnofrankovske države (to je področja poznejše Francije), ampak le tisto ozemlje zahodno od Rena, ki je bilo vključeno v vzhodnofrankovsko državo; konkretno gre za Lotaringijo, ki se je takrat razprostirala od današnje Nizozemske navzdol. Carlrichard Brühl, ki zagovarja to tezo, tako ne govori o nacijah, marveč o provincah, in pri tem izpostavi problem »Sclavinie« oziroma »Sclavanie«.⁷⁵ Izraz bi lahko pomenil slovanske dežele na vzhodu, posebej Poljsko in Češko, vendar v soglasju z nekaterimi drugimi avtorji glede Poljske to možnost odklanja, saj se je ta dežela takrat že odtegnila vzhodnofrankovski nadoblasti, v nadaljnja pojasnila pa se ne spušča.⁷⁶ Ob tem bolj restriktivnem pojmovanju upodobljenih personifikacij pa je v novejši literaturi najti tudi nekoliko drugačno razlago. Ta ne izhaja iz stvarnega političnega položaja, niti ne iz bizantinske imperialne ikonografije, marveč iz ambicij cesarja Otona III. (983–1002) samega, kakor jih je mogoče razbrati skozi njegovo vojaško in politično delovanje, čeravno jih zaradi kratke dobe vladanja – polnoleten je postal namreč šele leta 995 – in drugih okoliščin ni mogel uresničiti. Tako naj bi se v omenjenih miniaturah zrcalil njegov načrt, da s Češko in Poljsko kot tudi z Ogrsko poleg »Gallie« na zahodu in »Italie« na jugu v okviru svoje oživitve rimskega imperija (»renovatio imperii romanorum«) ustvari še »Sclavinio« na vzhodu kot tretji Germaniji ne podjarmljeni, pač pa le pridruženi del cesarstva.⁷⁷

Politična ikonografija, kakor jo obravnava umetnostna zgodovina, lahko z ugotavljanjem ambicij naročnikov, ki jih zgodovinska dejstva sicer ne kažejo kot stvarna ali vsaj v realni časovni perspektivi uresničena, pomembno dopolni dognanja zgodovinarjev. S tega vidika je zadnja razlaga doslej najbolj prepričljiva in po vsej verjetnosti tudi edina prava, in v tem kontekstu za Karantanijo kajpak ni prostora.

Če pa kljub temu pristanemo na okvir, ki ga postavlja Brühl, potem bi, kot je bilo povedano, v miniaturah prikazana »Sclavinia« oziroma »Sclavania« morala imeti status province v mejah cesarstva, zato jo je težko identificirati z nekim teritorialno imaginarnim območjem, naseljenim s Slovani. Rešitev tega vprašanja nam v tem primeru olajša pogled na zemljevid. Če naj na miniaturah prikazane personifikacije pomenijo le dejanske dele Otonovega države,⁷⁸ potem nam ob dejstvu, da zunaj teh meja ni ležala le Poljska, ampak tudi Češka in Moravska, ostajata le dve »slovanski« območji: tisto na severu med Labo in Odro in to na jugu, ki ga je pokrivala Karantanija; ta je z razporoko od Bavarske leta 976, še pod Otonom I., postala samostojen, neposredno cesarju podrejen subjekt. Za severno območje je mogoče brez zadržka reči, da v zgodovinskih dogajanjih ne nastopa kot neki enoten političen dejavnik, razen tega naj bi ta »dežela Slovanov«, katere »barbarska« ljudstva so prebivala med Renom, Vislo, »oceanom« (to je Baltikom) in Donavo, že po pričevanju Einharda, biografca cesarja Karla Velikega (ok. 775–840) bila del Germanije,⁷⁹ zato na omenjenih upodobitvah ne bi mogla nastopati samostojno ob njej. Poleg tega vemo, da se je severna polovica te dežele po vstaji tamkajšnjih Slovanov leta 982 za dve stoletji osvobodila nemške nadoblasti. Glede na to, da se Karantanija, kot smo navedli v predavanju, v nekaterih pisnih dokumentih iz 9. stoletja sama ali skupaj s Spodnjo Panonijo imenuje »Sclavinia«,⁸⁰ in to v teritorialnem in ne le gentilnem smislu, potemtakem ne more biti povsem narobe, če pomislimo tudi na to možnost.⁸¹ Seveda pa to velja le v primeru, če sprejmemo razlago omenjenih personifikacij v Brühlovem restriktivnem pojmovanju.

8. Smo upravičeni, da izrazu »S(c)lavonia« in »s(c)lavonicus« v nekaterih srednjeveških virih razumemo v smislu »Slovenija« in »slovenski«?

Spričo zgodovinskega obstoja Slavonije v okviru ogrskega kraljestva in današnje Hrvaške bo marsikaterega bralca naš poskus, da »S(c)lavonio« v nekaterih pisnih virih iz srednjega veka pojmuje kot »Slovenijo«, spravil v zadrego. Izhodišče za to, ki bi ga bilo treba seveda temeljito obdelati, je, da sta besedi »Slavonija« in »slavonski« latinskega izvora, da ju v takšni obliki tudi hrvaščina ni poznala in ju je šele pozneje prevzela iz uradne terminologije za označevanje ogrskemu kraljestvu podrejene pokrajine in njenih ljudi med Kolpo, Savo in Dravo⁸². Kajkavci so se v preteklosti imeli za »Slovence« in govorili »slovensko«,⁸³ pa tudi slovanščina v Dalmaciji – danes jo enačimo s hrvaščino – je bila nekdanj »slovenski« jezik.⁸⁴ Podobno je s Slovaško in Slovaki, ki se sicer imajo za Slovake, a svoje žene imenujejo »Slovenke«, svojo deželo in državo pa označujejo kot »Slovensko«, medtem ko smo jim mi »Slovinci«, Slovenija pa »Slovinsko«. ⁸⁵ Ni nam treba posebej dokazovati, da to prihaja iz prvotne lastne označbe »Sloven« za Slovana, izpričane v slovanskih pisnih virih (fonetično *slověn(in)* oz. *slověne* v množini, od koder je med drugim mogoč razvoj v pridevniško

obliko *slovenski* ali *slovin(j)ski* in samostalniško *Slovenec* ali *Slovinac*),⁸⁶ za termin, ki je tudi v slovenščini sekundaren, saj se je tu pojavil, in sicer presajen iz češčine, šele z 19. stoletjem.⁸⁷ V historičnem jezikoslovju pa je najti celo namig o obstoju enega samega plemena Slovenov iz skupine baltskoslovanskih plemen, ki naj bi izviralo iz severne Rusije (območje Novgoroda ob Ilmenskem jezeru). V slovanskih pisnih virih naj bi bilo izvirno izpričano le v okolici Soluna, njegovo poimenovanje pa naj bi se sekundarno preneslo na vse tako imenovane Slovane, ki jim grški in latinski viri pravijo Sklabenoi oziroma Sclavini, Sclaveni ali na splošno Sclavi.⁸⁸ Na tej točki pa trčimo ob vprašanje pomenskega razločevanja tega generičnega izraza glede na izoblikovanje ljudstev oziroma narodov v določenih teritorialnih okvirih. Trubar si svojih »Slovencev« seveda ni izmislil, vendar je iz njegove rabe te besede jasno, da je mislil na Slovence, kot se v jezikovnem in teritorialnem pogledu pojmuje danes, in ne na Slovake, Slavonce ali dalmatinske Slovane. V filološkem pogledu smo torej upravičeni, da ob upoštevanju termina »Sloven« besedi »S(c)lavonia« in »s(c)lavonicus« prevajamo kot »Slovenija« in »slovenski« (z upoštevanjem termina »Slovan« bi bila kajpak mogoča tudi skovanka »Slovanija«) ne glede nato, koga in kaj naj bi dejansko pomenili oziroma ali se nanašata na etnični in teritorialni prostor današnjih Slovencev ali ne; pridevnik »slovenski« se semantično celo povsem ujema z nekdanjo rabo v pomenu »slovanski«.

Sicer pa je terminološko razmerje med slovensko Slovenijo in današnjo hrvaško Slavonijo v zgodovinskem pogledu precej bolj kompleksno, kot se zdi na prvi pogled. Slavonija je edina med panonsko-balkanskimi deželami, poseljenimi s Slovani, ki ni imela posebne etnične ali regionalne in praviloma neslovanske oznake kot denimo Hrvaška (v zgodnjerednjeveških in posledično tudi poznejših mejah), Dalmacija, Bosna, Srbija (ali Raška), Makedonija ali Bolgarija skupaj z malimi slovanskimi tvorbami zgodnjega srednjega veka na vzhodnem Jadranu, izpričanimi z generičnim terminom Sklavinije (Neretvanska, Travunija, Zahumlje, Konavle), katerih prebivalstva pa ni mogoče imeti ne za Hrvate ne za Srbe ali Dukljance v današnji Črni gori.⁸⁹ Če ne upoštevamo poimenovanja po Karantaniji oziroma Karintiji ali zgodnjerednjeveški Karnioli, ki se je po letu 1000 v takšnem pomenu polagoma izgubilo, je položaj podoben kot pri Slovencih, ki so se po deželah (pravzaprav s »Kranjci«) dejansko začeli imenovati šele v novem veku, in Slovaki. Postavlja se vprašanje, kako to in ali je to posledica določenih zgodovinskih povezav v daljni preteklosti.⁹⁰

Vojaško in politično poenotenje s Slovenci poseljenega alpskega in panonskega prostora sega v čas po propadu avarskega kaganata konec 8. stoletja, ko se je s frankovskimi osvajanji izoblikovala prostrana regija Spodnje Panonije, ki je segala od Donave pri njenem okljuku na severu preko Drave in Save do Hrvatov pri Gvozdu (Petrovi gori) na jugu. (Na zahodno ležečem panonskem ozemlju med Rabo in Donavo je bila nekaj pozneje izoblikovana Zgornja Panonija, katere upravna in cerkvena zgodovina se je odvijala v drugače.) V virih se je za to ozemeljsko tvorbo

uveljavila tudi za druge slovanske pokrajine znana označba »Sclavinia«, ki je, kot je bilo rečeno tu na več mestih, zajela še Karantanijo. Za južni del Spodnje Panonije je v začetku 9. stoletja izpričana dežela kneza Ljudevita »med Savo in Dravo« (regnum inter Savum et Dravum), ki se je leta 819 uprl Frankom, kar ga je po nekajletnih bojih stalo življenja, kneževina pa je bila vključena v frankovski sistem mejnih groftij. Prostor severno od Drave je bil takrat poseljen z ljudmi iz Karantanije in severnega dela Spodnje Panonije, pretežno s Slovenci, deloma pa tudi z Bavarci; tako je tudi panonski del »Sclavinie«, ki je sodil pod cerkveno jurisdikcijo karantanskega pokrajinskega škofa, po poročilih v Spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev segal vse do izliva Drave v Donavo.⁹¹ Po vsej verjetnosti pa je bilo tako tudi z ozemljem južno od Drave v jurisdikciji oglejskega patriarha, izpričanim z Ljudevitovo kneževino, za katero pa takšnih zgodovinskih poročil ni. Morda lahko prav v dejstvu, da kakega določnejšega topografskega imena na etnični osnovi za ta del Panonije ne poznamo – tudi občasna razširitev oblasti Hrvatov po zlomu frankovskega obrambnega sistema leta 828 v ta prostor ni v tem pogledu pustila nobenih sledov –,⁹² vidimo dokaz o slovansko/slovenski kontinuiteti prebivalstva.⁹³ Prihod Ogrov v zadnjih letih 9. stoletja in postopna utrditev njihove države v panonskem prostoru po njihovem porazu na polju ob reki Lech pri Augsburgu leta 955 sta povezavo med vzhodnim in zahodnim delom »Sclavinie« prekinila in povzročila, da sta se začela razvijati vsak zase. Tako je njen vzhodni del po vmesnih obdobjih hrvaške in bolgarske nadoblasti v 10. in 11. stoletju ter težavah z Bizantinci v 12. stoletju kot ogrska Slavonija – historični naziv zanjo (»Sclavonia«) srečamo prvič leta 1091 v pismu kralja Ladislava montecassinskemu opatu Oderisiu, v katerem mu kralj sporoča o svojih osvajanjih⁹⁴ – začel dobivati svojo identiteto. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je neko območje po Ogrih zavzete in s Slovenci poseljene Spodnje Panonije ostalo zunaj nje: to je tisti del onstran Mure s koščkom ozemlja v sotočju Drave in Mure (današnje hrvaško Medmurje), ki je bil združen v županijah Železno (Vas) in Zala in ga politično dogajanje v ogrski Slavoniji ni zajelo. Če želimo biti natančni, moramo dodati, da je to območje po sklepnih ogrskih osvajanjih konec 11. stoletja segalo prek Mure vse do Drave pri Ptujju, vendar se je v teh krajih meja med cesarstvom (in poznejšo Štajersko) ter Ogrsko z vojaškimi posegi ptujskih ministerialov do okoli leta 1200 pomaknila na Muro.

Kot upravna teritorialna enota se je ogrska Slavonija konstituirala s prvo slavonsko skupščino leta 1273. K razvoju njene identitete, ki nas zanima na tem mestu, pa je odločilno pripomoglo šele dogajanje v novem veku. Povzamemo ga lahko v naslednjih točkah:⁹⁵ turška zasedba velikega dela Ogrske z vzhodno polovico Slavonije po bitki pri Mohaču leta 1526 (leta 1541 so Turki dokončno zavzeli še kraljevo prestolnico Budim), ustanovitev Vojne krajine na hrvaškem mejnem pasu južno od Save (1522) ter zatem Civilne (Provincialne) Hrvaške, ki je poleg preostanka prvotne Hrvaške zajela tudi zahodni del Slavonije, to je Gornjo Slavonijo s križevsko, varaždinsko in zagrebško županijo, s sedežem v Zagrebu (1537); slednjo je treba razumeti

kot darilo kralja Ferdinanda I. hrvaškemu plemstvu za pomoč pri spopadu z ogrskim pod vodstvom Ivana Zapolje za ogrsko krono po padcu Ludovika II. v mohaški bitki. To dogajanje je spremljala migracija prebivalstva z njegovo jezikovno identiteto. Medtem ko je s poselitvijo opustele Spodnje Slavonije že v času turške okupacije in seveda še bolj po izgonu Turkov z naseljevanjem ljudi z juga tamkaj prevladala štokavščina z deležem čakavščine, je kajkavščina Civilne Hrvaške s kulturnim in političnim delovanjem plemstva in duhovščine postopoma prevzela hrvaško identiteto, pri čemer sta veliko vlogo odigrali po izvoru hrvaški rodbini Frankopanov in Zrinjskih. Zaradi tega se je stari naziv Slavonije ne samo v kulturnem, ampak tudi v političnem smislu omejil na vzhodni del nekdanje dežele. Tudi po sklenitvi miru s Turki v Sremskih Karlovcih leta 1699 in po njihovem umiku ponovno vzpostavljena in zatem v kraljevino povzdignjena Slavonija je na zahodu segala le do vključno Virovitice. Tako se jezik v kajkavskih knjižnih izdajah ponekod že od šestdesetih let 17. stoletja dalje označuje kot hrvaški, v štokavskih pa ne. Namesto tega nastopata tam označbi slovinski/slavonski ali ilirski.⁹⁶

Identifikacijske procese so na območju ogrske Slavonije, kot smo videli, v veliki meri pogojevale politične okoliščine. Pri drugih ogrskih Slovencih zunaj Slavonije takšnih okoliščin ni bilo in so ohranili svojo identiteto. Njihovo zgodovino pustimo zaenkrat ob strani⁹⁷ in se zadržimo v usodnih prvih desetletjih 19. stoletja, ko so jezikoslovci spoznali, da pripadajo istemu narodu kot njihovi jezikovni bratje v nekdanjih habsburških deželah. Poleg slovenskih slavistov in slovnicařev, kot so bili Jernej Kopitar (na prvem mestu), Peter Danjko, Franc Serafin Metelko ali Anton Janez Murko, naj omenimo le Slovaka Pavla Jozefa Šafařika.⁹⁸ Po Šafařiku naj bi jih bilo 50.000 v 160 krajih, kar je pol toliko, kolikor je naštel Slovencev na Koroškem. Zanimiva pa je omemba v Czikkann-Gräfferjevi *Avstrijski nacionalni enciklopediji* iz leta 1835, da Slovenci živijo tudi v severnem delu Provincialne Hrvaške, to je v treh nekdanjih županijah Gornje Slavonije.⁹⁹ Ker kakšnih nadrobnosti ne navajata, lahko domnevamo, da sta avtorja za Slovence imela kajkavsko govoreče ljudi teh županij, saj takoj zatem za Hrvate pišeta, da prebivajo v pretežnem delu »dejanske Hrvaške« (des eigentlichen Croatiens) in v hrvaški Vojni krajini.¹⁰⁰ Misel o genetični povezanosti kajkavščine, ki je takrat seveda še niso imenovali tako, s slovenščino je med jezikoslovci – in mnogokrat v kljubovanju marsikateremu sodobniku – zastopal prav Kopitar, k čemur ga niso pripeljali kakšni nacionalistični motivi.¹⁰¹

Ko govorimo o ogrski Slavoniji kot naslednici nekega dela zgodnjerednjeveškega karantansko-panonskega prostora, seveda ne moremo mimo vprašanja Slovaške in Slovakov, s katerim so bili ti vsaj obrobno povezani. Glede Slovakov obstaja več nasprotujočih si hipotez, ki jih na tem mestu lahko samo bežno nakažemo.¹⁰² Po že dolgo ukoreninjenih pogledih v zgodovino pisju naj bi bili prebivalci današnje Slovaške v zgodnjem srednjem veku povezani v tako imenovani Veliki Moravski z odvisno kneževino v slovaški Nitri med Donavo in Karpati kot tudi v frankovski spodnjeapanonski grofiji iz Nitre pregnanega kneza Pribine ob Blatnem jezeru. Ven-

dar se v novejšem času pojavlja mnenje, da gre pri pojmu Velike Moravske le za konstrukt 19. stoletja, ki sicer sloni na dolgi češki tradiciji, a naj ne bi imel opore v starejših pisnih virih. Velika Moravska – že sam pridelek »veliki« glede na rabo imena te dežele v teh virih ni enoumen – naj ne bi bila identična s češko Moravsko severno od Donave, marveč naj bi ležala v Panoniji, kar bi izključilo njeno povezavo s Čehi in Slovaki,¹⁰³ in tudi tista Nitra, ki v zgodovinopisju velja za prestolnico istoimenske Pribinove in po njegovem izgonu Svetopolkove kneževine, če je v resnici sploh kdajkoli obstajala, naj ne bi bila Nitra na Slovaškem, marveč neki neugotovljiv kraj v Panoniji in tudi ne izhodiščna Svetopolkova prestolnica.¹⁰⁴ – Kakorkoli že, v madžarskem zgodovinopisju se je pred prvo svetovno vojno pojavila teza, da so prvotni Slovani na tem delu po Ogrih zavzetega Podkarpattja povsem izginili oziroma se stopili z novim večinskim prebivalstvom, da je področje današnje Slovaške takrat povsem opustelo in da so ga šele v naslednjih stoletjih poselili novi Slovani iz tako imenovane Bele Hrvaške (Croatia Alba) onstran Karpatov. To je tudi utrdilo Madžare v prepričanju, da jim je bila Slovaška leta 1918 odvzeta neupravičeno. Za Čeha pa naj bi bili Slovaki glede na jezikovne značilnosti tako in tako veja Čehov in s tem nasledniki Moravanov, kar je na drugi strani v novih državnopravnih razmerah utiralo pot k pojmu enotnega »češkoslovaškega« naroda. Slovaški zgodovinarji medtem poskušajo dokazati kontinuiteto nekega samostojnega etnika, ki naj bi bil z Moravsko povezan le politično, in ne sprejemajo madžarske teze o opustelosti Podkarpattja. Zgodovinski viri jim pri tem seveda povzročajo določeno težavo, saj govorijo le o dveh ljudstvih, Čehih in Moravanih, ob katerih za tretje, v katerih bi lahko prepoznali Slovake, ni bilo prostora. Zato vidijo rešitev v teritorialnem vidiku, to je v nitranski Pribinovi kneževini, kakor jo razlaga tradicionalna zgodovina Velike Moravske – ta kneževina naj bi torej kljub Pribinovemu izgonu iz Nitre in zasedbi dežele s strani Moravanov postala jedro slovaške etnogeneze.¹⁰⁵ – Nejasnosti ob Veliki Moravski tako glede razmejitev teritorija med češko Moravsko in Slovaško kot tudi glede etnične pripadnosti njenega prebivalstva so pripeljale do določenih razhajanj v češkem zgodovinopisju na eni in slovaškem na drugi strani. V nacionalno spodbujenem slovaškem zgodovinopisju 19. stoletja, katerega začetnik je prav že omenjeni Šafařík, se je celo uveljavilo mnenje, da gre pri zgodovini Velike Moravske zgolj za zgodovino Slovakov. Četudi tako skrajnega pojmovanja ni več, so dileme glede tega, ali naj v zgodovinskih virih izpričane Moravane pojmujemo kot prednike današnjih Moravcev ali vendarle Slovakov, ostale. Odgovora ni tudi na vprašanje, ali je treba samopoimenovanje zgodovinskih Moravanov kot »slověnov« razumeti že kot rezultat slovaške etnogeneze ali le v generičnem smislu kot Slovanov, kar so bili in kajpak so tudi Čehi in Moravci.¹⁰⁶

Če si vprašanje Slovaške in Slovakov ogledamo iz zornega kota, ki nas tu zanima, kaže dejansko stanje določeno neskladje. V bistvu enako, četudi ne identično poimenovanje prebivalstva in dežele Slovake povezujeta s Slovenci, ne pa njihov jezik, ki kljub »jugoslavizmu« na osrednjem Slovaškem sodi v isto zahodnoslovan-

sko skupino kot češčina. Za razjasnitev jezikovnega položaja Slovakov v zgodovinskem kontekstu, ki mu namenjamo te vrstice, je potrebno pritegniti tako imenovano staro cerkveno slovanščino, knjižni jezik solunskih bratov Konstantina in Metoda za potrebe njunega poslanstva v tem, kar naj bi bilo Velika Moravska, in v Panoniji. Ta jezik je vsaj v določeni meri umetno skovan, vendar ne bo daleč od resnice, da zrcali jezikovni položaj tega prostora v 9. stoletju. Že na prvi pogled pa vidimo, da ima, preprosto povedano, več skupnih značilnosti z današnjo slovenščino kot s češčino in slovaščino, zaradi česar jo je Kopitar ob upoštevanju zgodovinskih razlogov kar izenačil s staro slovenščino.¹⁰⁷ Če jezikoslovci dandanes mislijo, da sta solunska brata za osnovo tega jezika vzela govor s Slovani poseljene okolice svojega rodnega mesta, to ob današnjih dognanjih stroke ni tako velik greh, če že ni namig v pravo smer – kar za s predsodki neobremenjene jezikoslovce v splošnem velja, je to, da je treba staro cerkveno slovanščino obravnavati v okviru južno- in ne zahodnoslovanske jezikovne skupine.¹⁰⁸ Zgodovinarji kot tudi jezikoslovci sicer mislijo, da je bilo razlik v jeziku Slovanov 9. stoletja še malo in da so se ti med seboj zlahka sporazumevali, vendar so bili po našem prepričanju že rahli drugačni narečni odtenki dovolj, da takšnega jezika ljudje niso mogli vzeti za svojega.¹⁰⁹ Vprašanje torej ostaja, in tudi ni veliko možnosti, da bo kdajkoli rešeno v splošnem soglasju, še posebej, če sprejmemo umestitev tako imenovane Velike Moravske na južna ali osrednja območja Panonije.¹¹⁰

Ko motrimo proces, s katerim se je pojem hrvaškega od 16. do konca 19. stoletja postopoma razširil proti severu na dežele, ki v srednjem veku niso bile hrvaške, in ki ni vselej potekal brez sporov med pripadniki enega in drugega govora, se moramo spet vrniti k Trubarju. Zgodovinski položaj Slavonije in njenih prebivalcev je bil reformatorju znan in tako nas glede na povedano ne sme presenetiti, če deželo, kot je bilo omenjeno, poimenuje v smislu »Windischland« in v slovenščini celo »slovensko«, s čimer jo je v soglasju z rabo pri kajkavcih razmejil od Hrvaške. Vendar njenih prebivalcev ne imenuje Slovenci, kot so se imenovali sami, marveč tako kot drugi slovenski protestantski pisci Bezzaki.¹¹¹ Tudi sicer dobi človek občutek, da je Trubar že zaznal aktualni politični položaj Slavonije, ko je njen po Turkih nezasedeni zahodni del pripadel Hrvaški, in da je z označbo »Bezzaki« mislil na preprosto prebivalstvo, po šegah blizu Ogrom in Hrvatom, in brez kakšne politične konotacije. Zanj so denimo skupno vojsko, ki se je leta 1556 bojevala proti Turkom, sestavljali le »die Windischen und Crobaten«, se pravi, Slovenci in Hrvatje. Ta sintagma, v kateri so ti Bezzaki spregledani, se pri Trubarju pojavlja še večkrat. Na drugi strani pa se skupni upor kmetov tostran in onstran Sotle leta 1573 proti tamkajšnji gosposki, ki ga je vodil Matija Gubec, more označiti kot »slovensko-hrvaški« upor le iz te politične perspektive, kajti zelo vprašljivo je, če so se Gubec in njegovi tovariši že imeli za Hrvate in ne še za Slovence kot marsikateri drug kajkavsko govoreči prebivalec Civilne Hrvaške v 16. in vsaj še 17. stoletju. Vramec je v svoji nekaj let zatem natisnjeni Kroniki zapisal le, da so bili to »kmeti na Szlouenieh«; razlik v prebivalstvu tu in tam, ki bi kazale na dva različna naroda, zanj očitno ni bilo.¹¹²

Zgodovinske okoliščine, ki so botrovale nastanku Slavonije, so povzročale in še povzročajo hrvaškimi zgodovinarjem nemalo zadreg. Na tem mestu se ne moremo spustiti v kritičen pregled posameznih pogledov. Ti segajo od objektivnega upoštevanja virov do potvorb, s katerimi se poskuša vse dele današnjega hrvaškega nacionalnega ozemlja (Bosno in Hercegovino pustimo ob strani) razglasiti za takšne že od zgodnjega srednjega veka naprej. Tako sta učbeniška termina »Posavska (ali Panonska) Hrvaška« za zgodnj srednjeveško kneževino med Savo in Dravo in »Ljudovit Posavski« za njenega kneza mogoča le z vidika današnjega stanja, zgodovinske osnove zanju pa ni in ju lahko v določenem kontekstu imamo za namerno potvorbo. Na drugi strani pa se tudi v najvišjih akademskih krogih opaža težnja, da se pomen besed »Sclavonia« in »sclavonicus« ali »sclavus« razume le v smislu »hrvaškega«. Četudi se nosilci takšnih in podobnih stremljenj praviloma ne ozirajo na razloge, ki ne govorijo v njihov prid, so za to vsaj malo zaslužni tudi slovenski zgodovinarji. Ti bi lahko pokazali, da se te besede nanašajo tudi na Slovence, ne pa da njihovo tolmačenje prepuščajo južnim sosedom. Sicer pa je skrajni rezultat te težnje ne tako redka trditev, da smo Slovenci tako in tako le »alpski Hrvatje«. To trditev je v svoji habsburški integrativni misli sicer zapisal že Pavao Ritter Vitezović leta 1700, a jo je v 19. stoletju razvil in v političnem smislu izrabil Ante Starčević s svojim krogom.¹¹³ Ne smemo pa pozabiti, da se podobni nacionalizmi v zgodovinopisju Južnih Slovanov pojavljajo tudi na srbski strani, ki si prizadeva, da odsotnost označbe »Hrvaška« in »hrvaški« v zgodovinskih virih, posebej v primeru Dalmacije, Bosne in Hercegovine ter Slavonije, izkoristi v korist srbstva. Mitologije je v zgodovinskih razlagah tega etnično mnogoznačnega prostora nastalo veliko, pri čemer imamo Slovenci še najmanjši delež.¹¹⁴

Apelativ »Slovenec«, ki ga je zapisal Trubar za prebivalce habsburških dežel na jugovzhodu cesarstva, pred njim ni izpričan, se pa pojavi, kot smo videli, tudi pri Antonu Vramcu leta 1578 za ljudi onstran Sotle. Četudi je Vramec po rodu in kulturni usmeritvi zelo blizu slovenskim protestantom – tudi njegova Kronika je bila natisnjena pri Mandeljcu v Ljubljani –, bi težko rekli, da je izraz uporabljal pod njihovim vplivom. Prebivalci njegove dežele kot tudi tisti v cesarstvu so se glede na rabo tako pri slovenskih protestantih kot tudi pri njem morali tako imenovati že dolgo pred tem, in to ob prebivalcih ogrske Slavonije brez dvoma velja tudi za današnje prekmurske Slovence. Vsekakor kaže razmisliti o možnosti, da sega to skupno poimenovanje v čas, ko so bile vse te tri »vrste« Slovencev, to je ti v cesarstvu kot tudi prekmurski in oni slavonski, združeni v isti politični tvorbi, to je v 9. stoletje ali po koncu prvega pritiska Ogrov v poznem 10. in zgodnjem 11. stoletju.¹¹⁵ Okoliščin, ki bi pogojevale poenotenje njihovega imena, pozneje ni bilo več – tako nam morda že od 9. stoletja dalje tudi ni treba več govoriti o alpskih in panonskih Slovanih.¹¹⁶ Nekoliko drugače je s slovensko ustreznico »S(c)lavonii«. V srednjem veku je prav tako ni najti, a tudi Trubar je, kot smo omenili, ne uporablja. V tem primeru gre za proizvod narodnega ozaveščanja, saj se pojavi šele v korespondenci slovenskih

preporoditeljev okrog leta 1805, javno pa v Vodnikovi pesnitvi *Ilirija zveličana* okoli leta 1816 in zatem v eni od ód Jovana Vesela Koseskega, objavljenih v Bleiweisovih Novicah leta 1844 v čast cesarju Ferdinandu, ko je ta obiskal Ljubljano;¹¹⁷ gre seveda za skovanko iz pridevnika »slovenski« po latinskem vzorcu. Razlog za to je treba videti v dejstvu, da slovanski jeziki označbe za svojo deželo (deželo takšnih ali drugačnih Slovanov) v samostalniški obliki z obrazilom »-ija« po grškem in latinskem vzoru nekdanj praviloma niso poznali in so jo opisovali s pridevnikom (kot je to bilo s hrvaško Slavonijo pred uveljavitvijo današnjega izraza) ali pa so za to uporabljali kar pridevniško obliko, kakor je to v veliki meri tudi danes.¹¹⁸ Neobstoj slovenske ustreznice za »S(c)lavonio« v srednjem veku nam torej ne more služiti kot dokazilo za neobstoj pojma samega. Videli smo, da so jo v razširjeni opisni obliki uporabljali tudi slovenski protestanti. Da so se pri tem zavedali kontinuitete iz srednjega veka, čeravno v poimenovanju, ki je v njihovem času dobilo humanistično konotacijo, pa nam dokazuje vsaj en drobec: Vipavec Matija Trost je v eni od latinskih pesnitev, ki jih je dodal svojemu prevodu nagrobnega govora ob Trubarjevi smrti, ki ga je sestavil Jakob Andreae,¹¹⁹ primerjal Lutrov pomen za Nemčijo in Nemce s Trubarjevim za Slovence in za deželo slednjih uporabil naziv »Slauonia«, kot je za Nemčijo zapisal »Germania«. Tako je tudi Lutrov reformacijski Wittenberg primerjal s Trubarjevo Ljubljano. Kljub retoričnemu besedišču ni dvoma, da pri tem ni mislil na neko »slovansko deželo«, marveč na Slovenijo v pojmovanju svojega časa, ki se krije z današnjim.¹²⁰ Tako je obsežna zgodnesrednjevska »Sclavinia« s težiščema v Karantaniji in Spodnji Panoniji, v poznejših stoletjih razklana ter politično in terminološko preoblikovana, s slovenskimi protestanti pridobila pomen etnično opredeljive ožje regije s središčem na Kranjskem in v Ljubljani.¹²¹

Tu prikazano zgodovinsko gradivo in seveda številne razprave, ki jih pri tem navajamo, kažejo, da je prevajanje izrazov »S(c)lavonia« in »s(c)lavonicus« kot »slovanska dežela«, »slovanski« in »Slovan« v našem primeru ne samo napačno, ampak tudi zavajajoče. Gre za ožji, teritorialno omejen in etnično bolj ali manj določljiv pojem, ki ga bi bilo torej ne samo v filološkem, kot je bilo omenjeno, ampak tudi v semantičnem pogledu še najbolje prevesti kot »Slovenija« in »slovenski«,¹²² seveda brez kakršnekoli misli na to, da bi se izraza nanašala na kakšno upravno-politično tvorbo ali celo pomenila začetek današnje slovenske države, čeravno, kot se vidi iz omenjene Trostove pesnitve, njenega kulturnopolitičnega pomena ni mogoče zanikati.

Naj ta kratki pregled problematike ob terminu »S(c)lavonia« sklenemo še z nekim razmislekom. Kot kažejo pogledi z jezikovne plati, posebej Igorja Grdine in Janeza Rotarja, je nastanek in ohranitev tega pojma skozi stoletja pogojevala jezikovna enotnost na tistem geografskem in političnem prostoru, ki naj bi ga »Sclavinia«, takšna ali drugačna, pokrivala; konkretno gre kajpak za karantansko-panonsko slovenščino. Vendar bi po našem prepričanju do tega pojava ne prišlo, ko bi se ta jezik omejeval na podložno kmečko prebivalstvo. Mislimo, da ga je omogočil šele obstoj vodilnega sloja, ki se je ne glede na rod moral identificirati s tem pojmom.

In to seveda velja tudi za slovenske dežele v mejah Svetega Rimskega cesarstva. Zapisov v zgodovinskih virih 12. in 13. stoletja, ki omenjajo »Sclavonio« v takšni ali drugačni obliki ali pomenu, ne bi bilo, ko bi bilo plemstvo takrat večinsko tuje domačemu prebivalstvu. Navsezadnje se lahko npr. vprašamo, od kod vodstvu kartuzijanskega reda v daljni Franciji sredi 12. stoletja podatek, da Žiče, ki so jim nato sledile še tri slovenske hčere, ležijo v »Sclavonii«, čeprav je šlo za mejno grofijo v upravnem sistemu cesarstva in so vse štiri ob teritorialni reorganizaciji reda leta 1355 priključili zgornjenemški provinci, če ne prek njihovega ustanovitelja, štajerskega mejnega grofa Otokarja III. (umrl leta 1164)? Če je podpisanemu kot nepoznavalcu dovoljeno malo kombinatorike, se je s »karantansko družbo«, če si smemo sposoditi Grafenauerjev termin, v 9. stoletju kljub bavarski ali pravilneje frankovski nadoblasti utrdil slovanski značaj njenega teritorija, o katerem pričajo viri visokega in poznega srednjega veka. O tem, da je o identiteti določene dežele morala soodločiti identiteta njenega vodilnega sloja, ne pa zgolj prebivalstva, nas pouči izginotje številnih slovanskih oziroma vendskih entitet na področju današnje severne Nemčije in ob Baltiku, o katerih govorijo zgodnjerednjeveški viri in tu in tam še kakšno današnje nemško pokrajinsko ali krajevno ime. Drugače, vendar tudi ne dosti bolje ni niti s Slovaško v okviru Ogrske, ki je mogoče še najbolj primerljiva s položajem na Slovenskem.¹²³ Kljub temu, da so se elementi nekdanje slovanske državnosti v tem geografskem prostoru, ki jo je treba, kot je bilo povedano, pripisati osvajanju kneza Svetopolka,¹²⁴ po nastanku ogrske države še ohranili kakšnih dvesto let z apanažno kneževino v Nitri, ta dežela kakšne historične teritorialne oznake, ki bi zrcalila etnično pripadnost prebivalstva, v srednjem veku ne pozna. Termin »Sclavonia« za njen s Slovaki poseljeni del se pojavi šele leta 1512 in tudi pozneje ostaja osamljen.¹²⁵ Položaj je podoben kot pri Slovencih onstran Mure. Njihova navzočnost v tem geografskem prostoru pa se vendarle zrcali v teritorialni oznaki »slovenska krajina« (ali »slovenska okroglina«, madžarsko *Tótság*) za distrikt slovenskih župnij v Železni županiji, ki so sodile pod škofijo v Győru in njen belmurski (murskosoboški) arhidiakonot – po vsej verjetnosti gre za naslednico obmejnega obrambnega pasu med Rabo in mejo z Zalsko županijo iz časa po vzpostavitvi ogrske države.¹²⁶ Na tej osnovi je mogoče celo domnevati, da se je del slovenskega plemstva nekdanje spodnjepanonske kneževine pod novo ogrsko oblastjo obdržal in v tem prostoru prevzel vlogo v njeni obrambi.¹²⁷ Tudi sicer kaže, da pokristjanjeni slovanski/slovenski živelj Spodnje Panonije s prihodom Ogrov ni bil povsem zbrisan z zemlje, saj si drugače denimo ni mogoče zamisliti, da bi bil Pribinov in Kocljev sakralni kompleks v Blatogradu-Zalaváru v 11. stoletju ponovno zacvetel z obnovo samostana sv. Adrijana.¹²⁸ Še več: ko je kralj Ladislav leta 1094 ustanovil škofijo v Zagrebu, ji je za pomoč odredil duhovnike iz županije Somogy in zalske županije, kar posredno govori o kontinuiteti cerkvenega življenja v slovenski skupnosti tega prostora.¹²⁹ – Ko govorimo o Slovaški, je poučna tudi primerjava s poznejšo hrvaško Slavonijo. Slavonija je bila v okviru ogrske države prav tako apanažna kneževina kot tista v Nitri, se pravi, pridržana za

nevladajočega člana iz najožjega vladarjevega sorodstva, njegovega sina, brata ali nečaka, a je ohranila oznako »Sclavonia«, izpričano že leta 1091.¹³⁰ Verjetno ne gremo predaleč v razmišljanju, da to poimenovanje, ki ga lahko v določenem smislu imamo za historično uveljavljeno oziroma uzakonjeno z zgodnj srednjeveško karantansko-panonsko Sclavinio, današnjega slovaškega ozemlja onstran Donave ni zajelo, četudi je bilo poseljeno s Slovani. To pa je zopet drobec k naši razlagi o nastanku in omejenem pomenu tega etničnega in teritorialnega termina.

Opombe

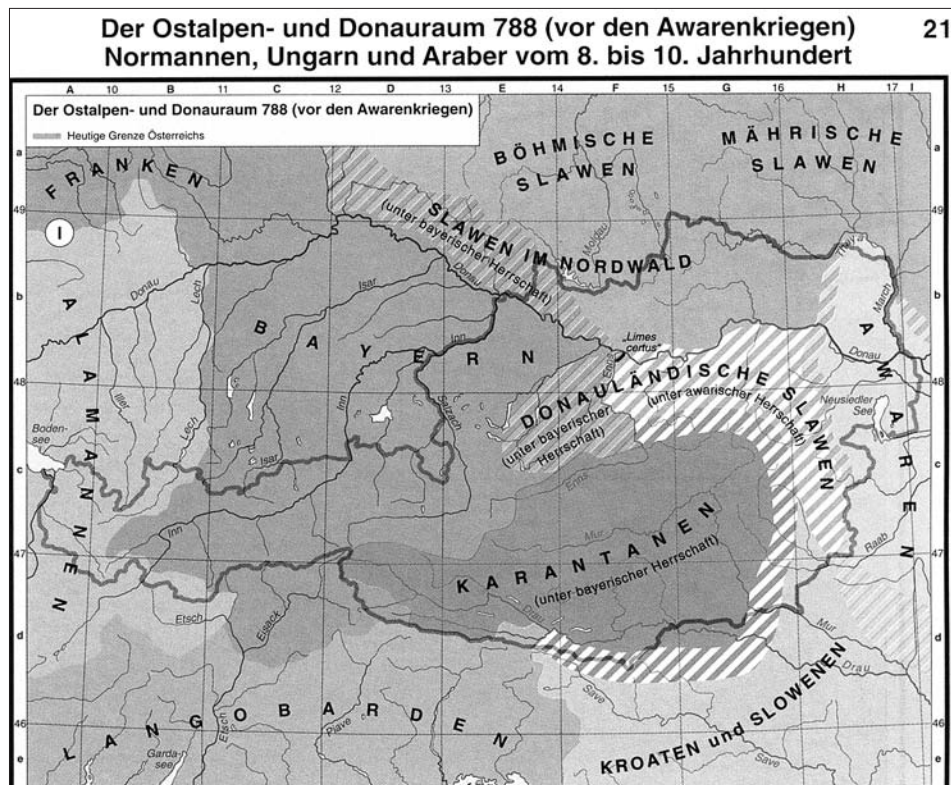
- ¹ Gl. spredaj op. 20. Prvi ga je iz nekega hannoverskega rokopisa 16. stoletja leta 1851 objavil Hans Sudendorf; SUDENDORF 1851, str. 134–136, št. 55. Za novejšo transkripcijo s komentarjem gl. GÜTERBOCK 1949.
- ² Za slovensko parafrazo pisma gl. KOS IV, str. 221–222, št. 473, za nemško iz zornega kota koroške deželne zgodovine JAKSCH 1904, str. 385–387, št. 1030–1031, sicer pa GÜTERBOCK 1949, str. 18–20. Vojvoda Henrik se je takrat vrnil s križarskega pohoda. Preden je bilo znano to pismo, so mislili, da je utonil v Jonskem morju. V slovenskem zgodovinopisju je to dobo na primeru grofov Andeških zadnji čas lepo opisal Andrej Komac; gl. KOMAC 2003, s citirano novejšo nemško in avstrijsko literaturo.
- ³ Gl. k temu tudi DOPSCH 1983, str. 514–516. Pri vojvodovem ustoličenju gre po Dopschu za najstarejšo, četudi samo posredno omembo ceremonije na Gosposvetskem polju, ki je eksplisitno izpričana šele za Meinharda II. Goriško-Tirolskega leta 1286.
- ⁴ »Der kaiserliche Notar Burchard berichtet an den Abt Nicolaus von Siegburg über seine Gesandtschaft nach Aquileia, Salzburg und Ungarn«; SUDENDORF 1851, str. 134. To formulacijo, očitno prepisano od tod, ima v objavi najvažnejšega odlomka iz tega pisma tudi SCHUMI 1882, str. 148, št. 170.
- ⁵ »Erst nachem ... durchzog er (namreč Burchard) Khärnten, Krain, Istrien und die beiden Marken bis nach Ungarn hinab ...«; MUFFAT 1855, str. 569.
- ⁶ »Burchard nun, der durch Krain, Kärnten, Istrien, Steiermark, Österreich und Slavonien bis nach Ungarn reisen sollte, ...«; FECHNER 1859, str. 300.
- ⁷ KOS IV, kot op. 4 zgoraj, pravi »do Ogrske«. Kot mi je bilo mogoče ugotoviti, v klasični latinščini manj pogosta besedna zveza »usque in« lahko v srednjeveški latinščini pri topografskem navajanju pomeni tako »do« kot tudi (vključno) »v« oziroma »na«. GÜTERBOCK 1949, str. 18, sicer piše, da je cesar Burcharda poslal v Gornjo Italijo in na Koroško (in Alta Italia e nella Carinzia), vendar pa malo zatem govori (str. 19), da je novačenje opravil na Koroškem, Kranjskem, v Istri, Slavoniji in na Ogrskem. HOLTZMANN 1957, str. 150, je medtem natančnejši, saj navaja, da se je Burchard ogrske meje le »dotaknil«.
- ⁸ Da Burchard pod terminom »marchiae« ni razumel le neko mejno območje – temu sicer bolje ustreza starovisokonemška inačica te besede »marca« ali »marha« namesto »marchia« –, ampak določene teritorialne enote, je razvidno iz tega, da jih je na poti do Ogrske naštel dve. KOS IV, kot zgoraj, je na tem mestu v objavi izvirnega besedila (po pomoti?) zapisal »per marchiam Vngariae«, torej po eni marki, ki jo je identificiral s Ptujsko. KOSI 2002, str. 50–51, medtem upravičeno opozarja še na Dolenjsko, prek katere so se zaradi njene mejne lege že v 11. stoletju odvijali spopadi cesarskih z Ogrji. Za ljudi, ki jih je lovil Burchard, pa se tako in tako ve, da so prihajali iz Ogrske, kjer se je propaganda za papeško stran v tem času zelo okrepila. Za nadrobnosti gl. HOLTZMANN 1957, str. 148 ss, tudi KOMAC 2003, str. 288–289, in tam citirano delo Reinharda Härtla; HÄRTEL 1992, str. 318 ss.
- ⁹ FECHNER 1859, str. 302–303; REUTER 1860, str. 144; HOLTZMANN 1957, str. 150.

- ¹⁰ KOMAC 2003, prav tam.
- ¹¹ MLINARIČ 1991, str. 187–188, po zapisu v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Ms. 20. Tudi Mlinarič v tem kot tudi v drugih primerih te vrste naše kartuzije označuje kot »slovenske«.
- ¹² Npr. »possessiones quatuor domorum Sclauoniae« (1473), »ex quatuor domibus Sclauoniae« (1475) in »et domorum suarum in Sclauonia« (1477); MLINARIČ 1991, str. 188, 190.
- ¹³ Po tekstu, objavljenem na medmrežni strani <http://www.klasterisko.sk/klaster/dejiny/kronika.php> (redakcija izvirnika in slovaški prevod N. Rácová). Piscu kronike ali njegovemu viru ta Slavonia očitno ni bil s slovanskim, to je slovaškim prebivalstvom naseljeni del takratne Ogrske. Na Striglovi upodobitvi in v redovnih statutih za Letenkov piše, da je »in Ungaria«.
- ¹⁴ Ms. 33, fol. 78v, podobno še na fol. 167v in 250v. Oznake so iz 15. stoletja, rokopis sam, ki vsebuje sumo kanonskega prava Monalda iz Kopra, je starejši; KOS/STELÉ 1931, str. 68–69.
- ¹⁵ Jurkloštrski rokopis v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, ms. 40; KOS/STELÉ 1931, str. 83–84; LUKMAN 1929; GANTAR 1989; MLINARIČ 1991, str. 492.
- ¹⁶ Gl. tam, op. 16. Kakšnega starejšega seznama te vrste mi žal ni bilo mogoče najti. Za pomoč pri pregledovanju kartuzijanske literature v pleterski knjižnici se najlepše zahvaljujem p. Janezu Hollensteinu.
- ¹⁷ Gl. npr. ŠANJE/TANDARIČ 1984; hrvaški pisci, ki mu pravijo Juraj iz Slavonije, ga seveda imajo za Hrvata in pri tem zamolčijo, da so bile Brežice kraj v mejah vojvodine Štajerske in še danes v Sloveniji. V nekrologiju metropolitanske cerkve v Toursu lepo piše, da je bil duhovnik oglejske dieceze, kar s hrvaško Slavonijo nima nobene povezave: »Georgius de Rahyn, presbyter de Slavonia, Aquileiensis dioecesis, magister in artibus et in theologia, ...«.
- ¹⁸ BAAS 1911, str. 623, zapis v enem od Widmannovih rokopisnih zvezkov, ki so prek fonda benediktinskega samostana St. Georgen-Villingen prišli v Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, St. Georgen 48, fol. 108; k temu ETTLINGER 1974, str. 51 ss. Widmanna je na Ptuj zaneslo med njegovim potovanjem iz Pavié in Padove, kjer je študiral in dosegel doktorat, nazaj v Nemčijo. 17. februarja 1468 je bil še v Padovi, leta 1469 pa že v Ulmu. Za njegovo biografijo gl. tudi PFEILSTICKER 1957.
- ¹⁹ SIMONITI 1979, str. 250.
- ²⁰ MUGERLI 2005, str. 179.
- ²¹ Nemška izdaja je na voljo v dveh dostopnejših fotostatičnih ponatisih, starejši pomanjšani *Die Schedelsche Weltchronik von 1493* (Die bibliophilen Taschenbücher Nr. 64), Dortmund 1978, in v izvorni velikosti, ki je izšla pri založbi Weltbild v Augsburgu leta 2004, obakrat s komentarjem. V kolofonu je kot prevajalec naveden nürnberški mestni pisar Georg Alt, vendar so raziskovalci prepričani, da je tudi prevod večidel oskrbel Schedel sam. Za njegovo življenje in zbirateljsko dejavnost gl. HERNAD 1990, za Svetovno kroniko in njene ilustracije, med katerimi so posebej pomembne upodobitve mest, mdr. RÜCKER 1973.
- ²² Piccolominijev spis citiram po kritični izdaji HECK 2001, zadevni odlomki na str. 93–102, naslove poglavij, ki jih rokopisne verzije nimajo, pa po knjižni izdaji njegovih zbranih del *Aeneae Sylvii Piccolomini Senensis ... opera quae extant omnia*, Basel 1551. Predgovor je datiran z letom 1458, prva izdaja je izšla leta 1490 v Memmingenu, ki mi žal ni bila na voljo.
- ²³ Po faksimilu Abtei Niederalteich 1967–1970/71, slovanske dežele na fol. 276v–278r.
- ²⁴ »Post Albaniam illirice sequuntur gentes ad occidentem septentrionemque uerse. Hoc genus hominum nostra etas Sclaus appellat, et alii Bosnenses, alii Dalmate, alii Croate, Histri Carnique nuncupantur«. – Tu se moramo omejiti le na nekaj zanimivejših drobcev. Navedbe strani sledijo paginaciji v Heckovi izdaji (2001) in v izdaji iz leta 1551. Vso to problematiko obravnava, z ustreznimi izvirnimi citati po Freher-Struvejevi izdaji v *Rerum Germanicarum Scriptores*, 2, Straßburg 1717, SIMONITI 1985.
- ²⁵ Prav tako po baselski izdaji zbranih del (1551), str. 173.
- ²⁶ Baselska izdaja (1551) ima na tem mestu »Lublanam«.
- ²⁷ Z varianto »Lublna«, kar dokazuje, da je njegova predloga že pred letom 1493 – po vsej verjetnosti kar knjižna izdaja iz leta 1490, česar žal nisem mogel preveriti – že imela to slovensko

- obliko imena mesta. Heck v svoji kritični redakciji tega Piccolominijevega spisa (2001) besednih variant v knjižnih izdajah ni pritegnil, sicer pa ni misliti, da bi ga pri tem zavedla italijanska oblika tega toponima, četudi dvom obstaja, dokler ni mogoče videti izvirkov.
- ²⁸ GRAFENAUER 1952, str. 127–134.
- ²⁹ Baselska izdaja (1551) ima na tem mestu »sunt enim et ipsi Carinthiani Schlauiæ«, Schedel v latinski izdaji le »sunt ... sclauic«.
- ³⁰ Piccolomini se je pri opisu teh razmer na Koroškem očitno naslonil na poročilo Janeza Vetrinjskega (*Liber certarum historiarum*, ok. 1340–1342; GRAFENAUER 1952, str. 92 ss, k Piccolominiju str. 132), ki je v nasprotju s Švabskim ogledalom in Otokarjevo Avstrijsko rimano kroniko napisano v latinščini. Pri tem je zanimivo, da je Janezov izraz »sclavice« ali »sclavica« za obredni jezik (»windisch« v nemških tekstih) spremenil v »sermo Sclavonicus« oziroma »Sclavonica lingua«. Takšno obliko kot Piccolomini uporablja približno v istem času tudi Tomaž Ebendorfer v svoji Avstrijski kroniki (GRAFENAUER 1952, str. 122).
- ³¹ *Historia bohemia; Opera* (1551), str. 84. Da Piccolomini tu govori o slovanskem jeziku Čehov, je treba razumeti v kontekstu izročila o njihovem slovanskem (hrvaškem) izvoru, ki ga pisec povzema po starejših čeških kronikah.
- ³² Več o tem SIMONITI 1985, z ustreznimi bibliografskimi navedbami.
- ³³ SIMONITI 1979, str. 75–76.
- ³⁴ KRONSTEINER 2000, str. 792.
- ³⁵ Prim. tudi definicijo Oskarja Sakrauskyja ob Trubarjevem Katekizmu iz leta 1550: »Windisch = süddeutsche Bezeichnung der slowenischen Bewohner Krains, Südkärntens und der ehemaligen Südsteiermark auf Grund ihrer Sprache«; SAKRAUSKY, str. 81, op. 2.
- ³⁶ Gl. njegov kralju Maksimilijanu posvečeni predgovor h glagolski izdaji prvega dela Novega testamenta iz leta 1562; SAKRAUSKY, str. 205–220, ustrezni odlomki ROTAR 1991, str. 7–8. V tem predgovoru ima Trubar prebivalce Slavonije za »die Windischen oder Sclauen« in »die Sclauen die man sonst Bessiacken nennt«, svoje Slovence pa za tiste »zgornjih slovenskih dežel« (»der obern Windischen Ländern«). To implicitno pomeni, da so bili zanj Slavonci, takrat politično že združeni s Hrvati, »die unteren Windischen«; KIDRIČ 1919, str. 35, op. 8, in ROTAR 1991, str. 65. Podobno označuje Trubar Slovence in njihovo deželo v predgovoru k cirilski izdaji tega besedila: »dise Creynerisch vnd Oberwindisch gutherzig Volck« ter »in den obgelmeten obern Windischen Ländern« (SAKRAUSKY, str. 211, 213). Sintagmo »die oberen Windischen« in »die unteren Windischen« v tem pomenu pozneje ponovi Jernej Kopitar; gl. op. 101 spodaj; za termin »Windischland« v pomenu Slavonija op. 112.
- ³⁷ Gre za avtobiografsko pesem *Es figt sich* (KLEIN 1987, št. 18, str. 48–53), v kateri pesnik našteva poleg nemščine še devet jezikov, ki se jih je priučil. O vprašanju, kje je Ulrik mogel priti v stik s slovenščino, razpravlja BAUM 1985.
- ³⁸ SIMONITI 1979, str. 152; SIMONITI 1985, str. 10; k temu tudi GRDINA 1999, str. 182 ss.
- ³⁹ RAJHMAN, str. 24 in 27; RUPEL, str. 297; tudi spredaj, op. 11.
- ⁴⁰ O naboru notranjeavstrijske vojske proti Turkom v drugi polovici 16. stoletja gl. SIMONITI 1990 in VOJE 1996. Katere bitke iz leta 1556 je imel Trubar v mislih, ne vemo, niti ne, kdo mu je poslal to novico v Kempten. Znano je, da se je glavno dogajanje takrat odvijalo onstran Drave, ko sta palatin Tamás Nádasdy in hrvaško-slavonski ban Nikola Zrinski osvobodila po Turkih zavzeto trdnjavo v Baboči in s tem končala njihovo obleganje Szegeda. Med poveljniki vojska, ki so jih sestavljali Hrvatje, Madžari, Štajerci, Avstrijci in Bavarci, sta bila med drugimi stari Lenkovič in Hans Ravbar, tem pa se je pridružil tudi David Ungnad, nečak Trubarjevega podpornika Hansa Ungnada, ki se je pozneje proslavil kot cesarski odposlanec v Carigradu; HAMMER 1834, str. 258–259. V kontekstu tega Trubarjevega sporočila bi bilo sicer mogoče pomisliti na to, da so bili ti »die Windischen« slavonski in ne slovenski plemiči, kar pa je malo verjetno. Viri termina »slavonsko (ali slovansko) plemstvo« ne poznajo. To je bilo takrat lahko le še ogrsko ali – glede na politični razvoj Slavonije v 16. stoletju, o katerem bo treba še spregovoriti – hrvaško, in tudi v Trubarjevem primeru si je težko predstavljati, da bi zanj poleg hrvaškega obstajalo še posebno slavonsko plemstvo. Citiranemu sporočilu v pismu Heinrichu

- Bullingerju Trubar dodaja, da jih skrbi, da se bo turški cesar iz srda zdaj obrnil proti hrvaškim in slovenskim krajem in ne proti Avstriji (auff die crobatischen und windischen länder, vnd nicht auff Osterreich); to se je v naslednjih treh letih v resnici zgodilo, ko so Turki preko Metlike vdrli globoko na Kranjsko. V pismu z dne 10. julija 1557 (RAJHMAN, str. 30) pa Trubar v tej zvezi Bullingerju sporoča, da so (tokrat samo) »die Windischen« spet napravili Turku nekaj škode na ljudeh, denarju in živini – zdaj pač ni nikakršnega dvoma, da gre tu za Slovence.
- ⁴¹ MAKAROVIČ 2008, str. 48 ss. Ustrezni citati zbrani pri Rotarju; ROTAR 1991, str. 3–14.
- ⁴² Gl. op. 36.
- ⁴³ SAKRAUSKY, str. 117–118; RUPEL, str. 103.
- ⁴⁴ ROTAR 1991, str. 11.
- ⁴⁵ RUPEL, str. 95; ROTAR 1991, str. 6 (*En register, ena kratka Postilla*, 1558). Pomen »slovenskih« dežel v podobni zvezi, ki jo najdemo v Dolgem predgovoru k Novemu testamentu iz leta 1557 (RUPEL, str. 90), medtem ni jasen, saj gre za metaforično pojasnilo besede »evangelij« in je vrstni red v njej drugačen (iz vseh slovenskih, krovaških inu vogrskih dežel, iz Bosne inu iz Konstantinopla). Sicer pa se iz Trubarjevih tiskov in pisem jasno razbere, da je s sintagmo »die windischen landen« ali »länder« in podobno mislil na slovenske dežele (Kranjsko, Koroško, Spodnjo Štajersko itd.), enkrat pa je svojo domovino označil tudi kot »Windischland« (1555; RAJHMAN, str. 23; v tem pismu Heinrichu Bullingerju ima Trubar Koprčana Petra Pavla Vergerija za svojega rojaka), medtem ko je za Slavonijo najti tudi »Schlaunonien« (1562; RAJHMAN, str. 102).
- ⁴⁶ SAKRAUSKY, str. 128 ss; RUPEL, str. 113 ss. Da slovenski jezik, in sicer ne »povsod glih inu v eni viži«, poleg Kranjcev, Korošcev, Štajercev, Dolenjcev, Bezjakov, Kraševcev in Istranov govorijo tudi Hrvati, kot piše Trubar v predgovoru Matejevega evangelija iz leta 1555 (RUPEL, str. 65), je le zgodnja izjema, ki jo je mogoče razložiti z vplivom Petra Pavla Vergerija in njegove utopične zamisli o enotnem slovensko-hrvaškem jeziku za balkanske Slované; GRDINA 1999, str. 115 ss (Makarovič, kot op. 41, str. 55, za to razlago ne ve). Nekoliko naprej (RUPEL, str. 67) Trubar celo govori o tem, da se »le-ta naša slovenska beseda« dotlej ni pisala z latinskimi črkami, temveč le »hrvaška« s »hrvaškimi«, to je z glagolico. Vseh dokazov, da sta slovenščina (tudi »windisch« ali »krainerisch« kot sinonima) in hrvaščina za Trubarja dva različna jezika, nam ni treba navajati. Kot »pars pro toto« naj zadoščajo le trije: *Register und summarischer Inbalt* (1561; naslovnica), posvetilo cirilskega Katekizma (1561; »in disen beiden Sprachen der Windischen vnd Crobatischen«; SAKRAUSKY, str. 194) in glagolskega iz istega leta (tu: »creinerisch«; SAKRAUSKY, str. 188).
- ⁴⁷ SAKRAUSKY, str. 582–596; RUPEL, str. 333–336 in 351–365; izvorni odlomki ROTAR 1991, str. 71–72.
- ⁴⁸ SAKRAUSKY, str. 593.
- ⁴⁹ MATL 1971; SIMONITI 1985. Slednji (str. 10–11) opozarja, da se je predstava o slovanstvu med slovenskimi izobraženci pojavila že pri Pavlu Oberstainu iz Radovljice, humanistu in dunajskem proštu (u. 1544); zanj gl. SIMONITI 1979, str. 185–198.
- ⁵⁰ Koga naj bi ta jezik zajel, piše Trubar eksplicitno v nemškem predgovoru k drugemu delu Novega testamenta (1560): »sampt den Gottseligen vnd verstendigen Creineren, Vndersteyren, Kärneren, Karschneren, Histerreichen, vnd Windischen Märckeren (Dann diser Länder Völcker verstehn grundtlich meine Sprach vnd Schrifft)«; SAKRAUSKY, str. 120. Podobno se reformator izraža v pismu württemberskemu vojvodi Krištofu iz tega leta, ko mu v odzivu na kritične glasove glede ortografije sporoča, da lahko za svoje razsodnike prizna le »die Creyner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Märckheren«, ne pa »Befyackhen, Crobaten, Behaim oder Poln«; RAJHMAN, str. 55).
- ⁵¹ Martina Orožen, v OROŽEN/GERLANC 1987, str. 147–148 in 152. Otročjo biblijo uvaja kratek katekizem v petih jezikih (slovenščina, hrvaščina, nemščina, latinščina in italijanščina). Bogomil Gerlanc (str. 160) pravilno ugotavlja, da gre tu glede na dejstvo, da je bila knjiga namenjena rabi v ljubljanski stanovski šoli, za jezike, ki so se govorili v mejah tedanje vojvodine Kranjske s Trstom, Reko in inkorporirano grofijo v Istri. Ko Krelj v predgovoru k Postili Slovenski (RUPEL 1966, str. 312–314) govori o »starem slovenskem pismu«, to je o glagolici (ki ji pravi »hrvaško«)

- in cirilici, se ni mogel izraziti drugače, saj termina »slovansko« še ni poznal, pač pa le latinskega »slavicus« ali »slavonicus«. Njegovo navajanje glagolice (»naše staro slovensko pismo«) pa je mogoče pojasniti z delovanjem glagoljašev v Istri, na Krasu in tudi v njegovih krajih, če že ne kot panslavistično retoriko, kakršno malo pozneje uveljavita Dalmatin in Bohorič, četudi bržkone pod vplivom njegovega učitelja in duhovnega vzornika, Istrana Flakcija Ilirika. Sicer pa nas njegovo razmišljanje o uporabnosti enega ali drugega črkopisa za slovenščino spomni na črkarsko pravdo Prešernovega časa. – O Trubarjevem konstituiranju slovenščine kot knjižnega jezika nadrobneje razpravlja Igor Grdina; GRDINA 1999, str. 99 ss in 165 ss, tam (str. 152–153 in 193 ss) tudi o dejanskih (etično ne povsem čistih) Kreljevih razlogih za nasprotovanje »gospod Truberjovi kranščini«.
- ⁵² Oba RUPEL, str. 331 in 341–342. Znano je, da so s takšnimi glosarji opremili tudi prve južnonemške izdaje Lutrovega Novega testameta, ki pozneje, ko se je Lutrova nemščina, to je nemščina saške dvorne pisarne, splošno uveljavila kot knjižni jezik, niso bili več potrebni; SAKRAUSKY, str. 380, op. 3.
- ⁵³ K temu nadrobno ROTAR 1991, str. 55 ss. Makaroviču (gl. zgoraj op. 41) je ta temeljna razprava (kot še veliko drugih) ušla. Bolj historično-legitimistično kot politično, namreč v humanističnih nazorih 16. stoletja, razume ta okvir Primož Simoniti, ko obravnava izoblikovanje etnične zavesti slovenskih protestantov; SIMONITI 1985. Za problematiko Trubarjevega delovanja v odnosu do politično-upravne strukture notranjeavstrijskih dežel gl. GRDINA 1999, str. 153 ss; avtor ima Trubarja v tem pogledu za »diplomata«, a tudi za »najbolj novodobnega Slovenca naše starejše zgodovine«.
- ⁵⁴ ROTAR 1991, str. 51 ss. Za citat »zu Grätz in Steyr nahe bey unserm Vaterland«, ki se nanaša na vest o izidu Pacheneckerjevega slovenskega katoliškega katekizma, gl. SAKRAUSKY, str. 369. Da mu Spodnja Štajerska (kot tudi Trst in Gorica) ni mogla biti tujina, dokazujejo že postaje na njegovi življenjski poti.
- ⁵⁵ Tako Dalmatin v posvetilu Pentatevha (1578); gl. v predavanju op. 9.
- ⁵⁶ KAHL 2000, k temu še ŠTIH 2005B, sicer pa gl. še Štihove opombe h Kahlvi monografiji (KAHL 2002B) v Zgodovinskem časopisu (ŠTIH 2004) in avtorjeve misli ob predstavitvi te knjige na Dunaju (KAHL 2004). – Kahl je diskusijo začel z upodobitvijo prizorov iz pokristjanjenja Karantancev na bronastih vrtnih krilih zahodnega portala ljubljanske stolnice, nekaj let pozneje je odzvil v tem smislu med zgodovinarji in publicisti severno od Karavank povzročila upodobitev knežjega kamna na enem od slovenskih evrskih kovancev.
- ⁵⁷ Gl. k temu tudi GRAFENAUER 1968.
- ⁵⁸ MIHELIC 2000, str. 888 ss, k njegovemu glavnemu viru, Janezu Ludoviku Schönlebnu (*Carniola antiqua et nova*, 1681), str. 879 ss.
- ⁵⁹ ZWITTER 1939.
- ⁶⁰ Prim. npr. ŠTIH 2005A; ŠTIH 2005B; ŠTIH 2008. Tu gre kajpak za pogled, ki ga je spodbudilo avstrijsko zgodovinopisje. Najočitnejši izraz je ta premisa doživela v zemljevidu nekega šolskega zgodovinskega atlasa (gl. tu sl. 12), kjer so severno od Karavank napisani Karantanci, južno od njih pa skupaj Slovenci in Hrvatje.
- ⁶¹ Metodološka izhodišča sodobnega raziskovanja etnogeneze je na zgledih iz dobe starega Rima in preseljevanja ljudstev z osredotočenjem na Germane postavil Reinhard Wenskus (WENSKUS 1961); gl. npr. povzetek z bibliografijo v uvodnih besedilih Nevena Budaka in Emila Heršaka v HERŠAK 1999, str. 11–24 ter 25–35; tudi POHL 1994. Kljub temu, da se je ta metoda v zgodovinopisju v veliki meri uveljavila, se slišijo tudi kritični glasovi, posebej zaradi nejasne definicije pojma »etnos« in njegovega razmerja do tega, kar more veljati za politično delujočo skupnost; prim. npr. diskusiji Andreasa Schwarcza in Otta Kronsteinerja v zborniku BRATOŽ 2000, II, str. 1000–1001 in 1002–1004. Podpisanemu kot nepoklicanemu naj mi bo dovoljeno opozoriti na dve točki, ki ju je z vidika tu obravnavane problematike v zadevni literaturi mogoče razbrati kot šibki. Najprej je to poimenovanje določenega etnosa. To nam je znano bolj ali manj le iz grških ali latinskih virov »tujega« izvora, tako da ni znano, kako so se pripadniki tega etnosa imenovali sami, kar pomeni, za koga so se v resnici imeli – tako tudi za Karantance in Kar-

12. Vzhodne Alpe in Podonavje leta 788; iz: FRIEDRICH WILHELM PUTZGER, *Historischer Weltatlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte* (ur. Ernst Bruckmüller), Dunaj 1998

niolce ne vemo, ali so si bili »Karantanci« (ali »Karantane«, kot misli KAHL 2002B, str. 67–71) in »Karniolci« ali kaj drugega, recimo le Slovenci, tako eni kot drugi. Da gre tu za vprašanje, ki ga ni mogoče kar tako obiti, je pokazal tudi WENSKUS (gl. tam str. 61 ss). Drugič pa je to jezik, ki naj ne bi imel nikakršne identifikacijske vloge, na kar bo treba v nadaljevanju še nekajkrat opozoriti. Lahko da ima neki etnos politične osnove, vendar je bilo za učinkovito notranje in zunanje delovanje nedvomno potrebno tudi neovirano jezikovno sporazumevanje. To je najbolj preprosta in logična razlaga tega, čemur v določeni meri sledi pojem »operativnega« jezika (lingua franca). Zahtevnejše so kajpak historične jezikoslovne raziskave, katerih rezultati so nemalokrat v nasprotju s tem, kar ponujajo raziskovalci etnogeneze, in to velja v veliki meri prav za Slovane v alpskem in panonskem prostoru, ki nas tu najbolj zanimajo. Za uporabo pojma »lingua franca« pri srednjeevropskih Slovanih, ki naj bi ga prevzeli tudi pripadniki neslovanskih etnikov v skupnosti z njimi, gl. npr. PRITSAK 1982. Pritsak domneva, da je bil ta jezik zelo blizu tako imenovani stari cerkveni slovanščini solunskih bratov Konstantina in Metoda. Kljub temu bi bilo nesmiselno trditi, da ljudem karolinške dobe jezik ne bi bilo nekaj, kar ne bi skupaj z navadami in običaji konstituiralo določenega ljudstva. Ta problematika presega naš okvir, zato naj opozorimo le na znani pasus o Slovanih iz Einhardove biografije Karla Velikega, citiran v op. 79 spodaj.

- ⁶² Gl. katalog razstave DANNHEIMER/DOPSCH 1988 in pregled problematike WENSKUS 1961, str. 560–569, in WOLFRAM 1985, str. 105–112.
- ⁶³ Gl. npr. prispevke v WOLFRAM/POHL 1990, sicer pa WENSKUS 1961, str. 494 ss, ki v tej zvezi našteva Alemane (Alamannen), Franke, Sase in Frizijce, Thüringijce ter Bavarce.
- ⁶⁴ GRAFENAUER 1968, str. 132, citirano tudi pri ŠTihu; ŠTih 2005B, str. 18. Gl. tudi GRAFENAUER 1965, str. 84 ss, in v tem smislu že ZWITTER 1939.
- ⁶⁵ Grafenauer pri tem navaja vire madžarskega ali hrvaškega izvora, na kakršne smo opozorili v predavanju, medtem ko označbe tipa »S(c)lavonia« pušča ob strani. GRDINA 1986 utemeljuje ta pojav z jezikom v takšni ali drugačni rabi, tako tudi ROTAR 1991, posebej str. 79 ss. Vendar se poimenovanje panonskih Slovencev in Slovanov po Karantaniji tu in tam pojavlja že v 9. stoletju. Tako je nekaterim spodnjepanonski knez Kocelj veljal za Karantanca, o čemer priča potrditev posesti s strani cesarja Otona II., ki naj bi jih po znanem ponaredku Arnulf Koroški leta 890 podelil salzburškemu nadškofu – med katerimi se navaja tudi Ptuj – iz leta 982; KOS II, str. 366–369, št. 473, za ponaredek str. 221–226, št. 296. Kot Karantanci pa naj bi bili v nekaterih drugih virih tega časa označeni celo tisti Moravani, ki naj bi iz svoje po novih interpretacijah prvotne domovine v Panoniji (gl. op. 103 spodaj) okoli leta 890 naselili predele češke Moravske; BOBA 1982, kritično k temu EGGERS 1995, str. 260–263, kot tudi že BERTELS 1987, str. 177. Za pripadnost Spodnje Panonije h Karantaniji v tem zgodnejšem času gl. na splošno tudi GRAFENAUER 1965, str. 71–73.
- ⁶⁶ Gl. besedilo predavanja, op. 23. Termin »Sclavinia« pa se očitno za Karantanijo kot (južno ali jugovzhodno) sosedo Bavarske v virih pojavi tudi v enem od formularjev iz pisarne Ludovika Pobožnega, ki ga je mogoče datirati med leti 822 in 827, in sicer v predpisu za trgovce, v katerem se pri naštevanju dežel od »Francije«, »Burgundije« in »Provanse« prek Italije in Alp na zadnjem mestu pojavita še »Baioaria« in »Sclavinia«; ZEUMER 1886, str. 314–315. K terminu »Sclavinia« za Karantanijo in Spodnjo Panonijo gl. tudi WOJTECKI 1981, str. 168–170, in BERTELS 1987, str. 159–160 ter 161 ss.
- ⁶⁷ Zanj gl. SCHÖNBACH 1906.
- ⁶⁸ Gl. NEUMANN 1985 (izvirna verzija izšla leta 1960); FRÄSS-EHRFELD 1984, str. 485–487; kritično k temu GRAFENAUER 1961.
- ⁶⁹ K temu prim. tudi GRDINA 1989, posebej str. 285–286, sicer pa Grafenauerjevo recenzijo (GRAFENAUER 1961), z mnogimi dokazi, ki govorijo v prid takšni razlagi.
- ⁷⁰ FRÄSS-EHRFELD 1984, str. 436.
- ⁷¹ Prim. k temu tudi VILFAN 1995, str. 59.
- ⁷² Obe nastali okoli leta 1000 v samostanu Reichenau na Bodenskem jezeru. Prva upodobitev, v Bambergu, ki jo sestavljata dva lista, je sekundarno vstavljena v rokopis *De bello judaico* Flavija

- Josepha (Državna knjižnica, Ms. Class. 79), druga je v izvirnem delu Evangeliarja Otona III. v Münchenski Državni knjižnici, Clm. 4453.
- ⁷³ Temeljno delo k temu je SCHRAMM 1924, nazadnje gl. npr. SCHNEIDER 2000.
- ⁷⁴ GRAFENAUER 1965, str. 152–153, k temu gl. v slovenski literaturi tudi VILFAN 1995, str. 57, sicer pa najvažnejšo literaturo, citirano v BRÜHL 1995, str. 617, op. 481.
- ⁷⁵ BRÜHL 1995, str. 615 ss, o zadnjem posebej str. 617 ss.
- ⁷⁶ Poljsko zgodovinopisje seveda zagovarja mnenje, da pomeni »Sclavinia« Poljsko, četudi jo s tem v tem kontekstu postavlja v odviseh položaj od otonskega cesarstva. Gl. k temu tu v nadaljevanju in naslednjo opombo.
- ⁷⁷ FRIED 2001, posebej str. 62 ss. V ta načrt naj bi sodila tudi ustanovitev nadškofij v Gneznju leta 1000 na Poljskem in v Esztergomu (Gran) leto zatem na Madžarskem kot samostojnih, od nemških nadškofij neodvisnih cerkvenih provinc. Kot kaže, je Oton združevalca te Sklavinije videl v poljskem knezu Boleslavu Hrabrem, vendar je prav zaradi navedenih razlogov ne gre poistovetiti s Poljsko.
- ⁷⁸ Tudi Kerstin Schulmeyer, avtorica kataložne enote k Otonovemu evangeliarju v Münchnu na razstavi *Europas Mitte um 1000* (WIECZOREK/HINZ 2000A, str. 456–457), piše za »Sclavinio«, da ta pomeni prej tista slovanska ljudstva in območja, ki so dejansko bila pod Otonovo oblastjo, kot pa »celotno slovansko deželo« (das gesamte Slawenland).
- ⁷⁹ KRAHWINKLER 2000, str. 411, op. 43. Ta pasus na koncu 15. poglavja Einhardove biografije govori o tem, kako si je cesar podvrigel barbarska ljudstva v omenjenih mejah in jim vsilil plačevanje tributa, druga pa si le podredil (deinde omnes barbaras ac feras nationes, quæ inter Hrenum, ac Visulam fluvios, Oceanumque ac Danubium positæ, lingua quidem pene similes, moribus vero atque habita valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret. Inter quas fere præcipuæ sunt Weletabi, Sorabi, Abodriti, Boemanni – cum his namque bello conflixit –; cæteras, quarum multo major est numerus, in deditionem suscepit); gl. TEULET 1840, str. 50. Ob zadnji pripombi, da je bilo teh drugih (namreč južno od Donave), ki jih posebej ne navaja, veliko več, se nehote spomnimo na opredelitev dveh »Slavij« Bartholomea Anglica (Slavia Maior, Slavia Minor; gl. predavanje), od katerih je ta »Večja Slavija« obsegala Južne Slovane; prav mogoče je, da se je enciklopedist tu oprl na neko tradicionalno predstavo o delitvi slovanskih ljudstev, ki sega nazaj do Karla Velikega. K Einhardu in položaju Slovanov v »Germaniji« gl. tudi WOJTECKI 1981, str. 166 ss.
- ⁸⁰ Gl. op. 23 spredaj in zgoraj op. 66.
- ⁸¹ Da bi bila »slovanska dežela«, ki jo prikazujeta obravnavani miniaturi, lahko le tista Sklavinija, ki je označevala Karantanijo in Spodnjo Panonijo, navaja tudi GRDINA 1989, str. 286. Seveda pa je bila Spodnja Panonija v času Otona III. že večinoma pod ogrsko oblastjo.
- ⁸² Tako se v hrvaščini leta 1484 slavonski ban imenuje »slovinški«, leta 1493 se navajajo zemlje »hrvatske i slovinske do Save i Drave«, Slavonija sama pa leta 1527 kot »slovinški rusag« (iz madžarskega »orszag«, pokrajina); GLUHAK 1993, str. 560; k citatu Popa Martina iz leta 1493 posebej mdr. ROTAR 1991, str. 28–29 in na več drugih mestih. V *Kroniki* Antona Vramca iz leta 1578 (komentirani ponatis JEMBRIH 1992) se zgodovinska dežela Slavonija imenuje »na Szlovenieh« (analogno Hrvaški »na Horvateh«; prim. slovensko »na kmetih«). Po navedbah književnih del v ŠAFARIK/JIREČEK 1865 se izrazi »Slavonija«, »Slavonec« in »slavonski jezik« v hrvaščini uveljavijo šele po sredini 18. stoletja (gl. tam str. 104–105, 150–151, 160 itd.). Za razlikovanje med »hrvaškim« in »slovenskim« tega zemljepisnega prostora v predreformacijskih virih (srbski pisec Konstantin Filozof 1423–1426, popotni dnevnik ruskega metropolita Izidorja iz 1437–1439 po MEDIC-VOKAČ 1976, Pop Martinac) gl. tudi ROTAR 1991, str. 83–84.
- ⁸³ GLUHAK 1993 (kot op. zgoraj) navaja za kajkavce naziv »Slovinci« (ednina: Slovinac), za njihovo deželo »Slovinje« (v srednjem spolu ednine), vendar gre tu za ikavsko obliko, ki je kajkavci niso uporabljali. Tako je izpričan tudi pridevnik »slovenski«, tako za Slavonijo še v letih 1751–1758 (»horvatski i slovenski orsag«; ŠAFARIK/JIREČEK 1865, str. 367), za njeno prebivalstvo pa leta 1670 (»horvatski i slovenski narod«; ŠAFARIK/JIREČEK 1865, str. 312). Sicer pa najdemo naziv

»slovenski jezik« za kajkavščino prvič leta 1574 v Pergošičevem prevodu nekega kraljevega odloka (»na szloujenski jezik obernien«; Ivanuš Pergošič, *Decretum tripartitum*, Nedelišče 1574) in zatem leta 1578 pri zagrebškem kanoniku Antonu Vramcu, zagrebška dieceza pa se v uradnih izdajah svetih evangelijev v 17. in 18. stoletju imenuje kot »sveta cirkva zagrebečka slovenska« oziroma »zagrebečka slovensko-horvacka«; ŠAFARIK/JIREČEK 1865, str. 351–352). Izčrpen pregled hrvaških knjižnih naslovov glede na označbo jezika za čas od 16. do konca 18. stoletja ima VELAGIĆ 1999. – Vramčeva Kronika, natisnjena leta 1578 v Ljubljani (*Kronika: vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Vramcze kanouniku zagrebeckom*), je v tem pogledu jasna, saj na več mestih potrjuje terminološko razlikovanje med slavonskim/slovenskim, hrvaškim in dalmatinskim delom ogrskega kraljestva, tako v naslovu bana (»Horuatski i Szlouenski ban«, »Dalmatinski, Horuatzki i Szlouenzki ban«) kot tudi dežele, npr. v poročilu o turških osvajanjih leta 1521 (»i veliki del Vogerzke, Zlouenzke i Harvatzke zemle«), in samih ljudi (vojska »z Vogri, Szlouenzi i z Horvuati«, ki jo je leta 1455 proti sultanu zbral vojvoda Janko, tj. Janos Hunyadi); gl. k temu tudi ROTAR 1991, str. 94.

⁸⁴ Pravzaprav »slovin(j)ski« (seveda poleg »ilirski« v raznih variantah); številni zgledi od 16. do pogledu jasna, saj na več mestih potrjuje terminološko razlikovanje med slavonskim/slovenskim, hrvaškim in dalmatinskim delom ogrskega kraljestva, tako v naslovu bana (»Horuatski i Szlouenski ban«, »Dalmatinski, Horuatzki i Szlouenzki ban«) kot tudi dežele, npr. v poročilu o turških osvajanjih leta 1521 (»i veliki del Vogerzke, Zlouenzke i Harvatzke zemle«), in samih ljudi (vojska »z Vogri, Szlouenzi i z Horvuati«, ki jo je leta 1455 proti sultanu zbral vojvoda Janko, tj. Janos Hunyadi); gl. k temu tudi ROTAR 1991, str. 94.

⁸⁵ Prprav »slovin(j)ski« (seveda poleg »ilirski« v raznih variantah); številni zgledi od 16. do pogledu jasna, saj na več mestih potrjuje terminološko razlikovanje med slavonskim/slovenskim, hrvaškim in dalmatinskim delom ogrskega kraljestva, tako v naslovu bana (»Horuatski i Szlouenski ban«, »Dalmatinski, Horuatzki i Szlouenzki ban«) kot tudi dežele, npr. v poročilu o turških osvajanjih leta 1521 (»i veliki del Vogerzke, Zlouenzke i Harvatzke zemle«), in samih ljudi (vojska »z Vogri, Szlouenzi i z Horvuati«, ki jo je leta 1455 proti sultanu zbral vojvoda Janko, tj. Janos Hunyadi); gl. k temu tudi ROTAR 1991, str. 94.

⁸⁶ Za povzetek problematike gl. KOROŠEC 1963/64.

⁸⁷ ROTAR 1991, str. 147 ss. Izraz analogno latinskemu Sclavus odnose na zunaj definira natančneje, a hkrati jih briše na znotraj. Srbom so Slovani danes Sloveni (prej tudi Slaveni ali po ruskem zgledu Slavjani), Hrvatom prvotno »Slovjeni« (danes Slaveni; GLUHAK 1993, str. 559). Označbo »Sloven« za »Slovenec« tu in tam zasledimo tudi pri naših protestantskih piscih, se je pa ta raba ohranila še med beneškimi Slovenci; za nadrobnosti gl. BEZLAJ 1995, str. 265–266, in ob Stanislavu Škrabcu TOPORIŠIĆ 2003. Dodajmo še, da se za Slovane v nekateri nemško pisani strokovni literaturi zgodnjega 19. stoletja uporablja prav izraz »Slowenen« in v pridevniški obliki »slowenisch« (gl. npr. SCHAFFARIK 1828), medtem ko se je za Slovence kot vrsto na splošno uveljavila označba »Slowenzen« ali kar »Slowenci« (tudi z »v« namesto »w«). Podobno vlogo za Slovana ima tu in tam še danes pridevnik »slovene« v angleški in ameriški strokovni literaturi.

⁸⁸ BEZLAJ 1967, str. 19 in na več drugih mestih. K temu gl. tudi BEZLAJ 1958 in BEZLAJ 1995, geslo »Sloven«, str. 265–266, tudi ROTAR 1988A, str. 315 ss, ROTAR 1991, str. 79 ss. Da Slovani bivajo ob Ilmenskem jezeru, poroča Nestorjeva ruska kronika z začetka 12. stoletja; k temu gl. KUNSTMANN 1996, str. 21. Po Bezlaju se nekatere jezikovne značilnosti teh Slovenov pojavljajo v slovenščini, v hrvaščini oziroma srbsščini pa ne. V tej zvezi je zanimivo mnenje, ki ga je izoblikoval že Jernej Kopitar vzporedno s hipotezo o stari cerkveni slovanščini kot stari slovenščini (karantanskih in panonskih Slovencev), namreč, da je prav ta veja Slovanov, h katerim je prišel še bolgarske (z njimi tudi makedonske) Slovane, prva naselila Alpe, Panonijo in Balkan, medtem ko naj bi Srbi in Hrvati – tvorili naj bi le en sam etnik – pripadali šele drugi naselitvi, ko naj bi se kot klin zarinili v to populacijo; gl. npr. njegovo recenzijo Matrevičeve hrvaške slovnice iz leta 1810, ponatis v KOPITAR 1857, str. 44–46, v glavnem pa njegov latinski predgovor k izdaji Clozovega glagolskega rokopisa (*Glagolita Clozianus*) iz leta 1836. Sicer pa bi bilo k Bezlajevemu razmišljanju zanimivo pritegniti hipotezo Heinricha Kunstmanna, ki v nasprotju s splošno uveljavljenim prepričanjem širitev Slovanov po srednji in vzhodni Evropi – njihovo pradomovino

postavlja v prednjo Azijo in ne v Zakarpatje ali na območje med Labo in Vislo ali Dnjeprom, kot se sedaj večinoma misli – spremlja od juga proti severu in ne od severa proti jugu, natančneje od balkanskega ilirsko-epirsko-makedonskega prostora proti Panoniji in Alpam in od tu navzgor; KUNSTMANN 1996, str. 116 ss. V soglasju s to hipotezo zagovarja Kunstmann misel, podprto tudi z ruskimi viri, da so ti novgorodski Sloveni prav tako prišli tjakaj z Balkana, čeprav jih nima za posebno pleme, marveč splošno za Slovane; prav tam, str. 164 ss ter nadrobno str. 213–215.

⁸⁹ BUDAK 1990.

⁹⁰ Na tem temu moramo omeniti stališče, ki ga implicitno zastopa Herwig Wolfram (gl. mdr. WOLFRAM 1985), in sicer, da lahko o etnogenezi kakšnega etnika, v tem primeru slovanskega, govorimo šele takrat, ko ta svoje generično ime zamenja s določnejšim teritorialnim ali kakim drugim, ne da bi se kajpak vprašal, ali gre tu za samopoimenovanje ali za poimenovanje s strani koga drugega. Gl. k temu tudi dalje op. 93. Ugotavljanje, kako je s tem v siceršnji literaturi na to temo, bi presešlo naš namen. Dosledno upoštevanje tega stališča bi vsekakor lahko pripeljalo do absurdnih ugotovitev, denimo, da so se Slovenci »etnogenizirali« v 16. stoletju ali pa, če njihovo poimenovanje interpretiramo le kot varianto generičnega, sploh nikoli, prebivalci nekdanje ogrske Slavonije pa šele takrat, ko so se začeli imenovati Hrvatje. Morebiten izgovor, da gre tu le za metodologijo, aplicirano na politično zgodovino zgodnjega srednjega veka, razkriva le šibkost takšnega pojmovanja. Politična zgodovina tega časa se da rekonstruirati le na podlagi virov, ti pa prikazujejo posamezna ljudstva z njihovo vlogo v političnem dogajanju in jim njihova notranja struktura ni tako pomembna. Na to je posredno opozoril že WENSKUS 1961, str. 61 ss (in op. 61 zgoraj).

⁹¹ GRDINA 1989, str. 280–281; prim. WOLFRAM 1979, str. 44–45 in 48–49 ter razlago str. 102–103 in 111–113. Vrzal med prvo avarsko-slovansko poselitvijo tega prostora v 6./7. stoletju in to v 9. stoletju dokazujejo arheološke raziskave; SZÓKE 2000. Po vzpostavitvi Pribinove kneževine ob Blatnem jezeru – za nadrobnosti o okoliščinah, ki so botrovale njenemu nastanku, gl. ŠTIH 1994A – si je tamkajšnje cerkveno jurisdikcijo vzel salzburški nadškof nazaj. Politično se je ves ta prostor, ki je bil poprej pod oblastjo furlanskega mejnega grofa, po podelitvi cesarja Ludovika Pobožnega svojemu sinu Ludoviku Nemcu leta 817 združil z Bavarsko. Tesnejšo vojaško-politično povezavo Spodnje Panonije s Karantanijo je pozneje dosegel Ludovikov najstarejši sin Karlman, ki mu je oče leta 856 zaupal obrambo tako imenovane Vzhodne prefektore, kar je dejansko pomenilo Karantanijo; GRAFENAUER 1965, str. 84 ss. Podreditev te »Sclavinie« bavarskemu vojvodi – v tem času iz rodu frankovskih Karolingov – pa kajpak še ne pomeni njene podreditve Bavarski sami, kakor se pogosto bere v strokovni literaturi. Brez upoštevanja tega dejstva ostaja podoba o političnem položaju Karantancev v karolinškem cesarstvu 9. stoletja pa tudi v njihovi poznejši zgodovini izkrivljena.

⁹² BUDAK 2000, str. 400.

⁹³ WOLFRAM 1985, str. 146–148, piše (tako že tudi WOLFRAM 1979, str. 15–16 in na več drugih mestih), da v tem prostoru tudi po letu 817 ni prišlo do kakšne »namengebende Ethnogenese« Slovanov, se pravi etnogeneze, ki bi dala prebivalstvu posebno ime, in vidi razloge za to v »nenehnih bitkah« in končno vpadih Madžarov, čeprav zatem govori o Pribinovi kneževini ob Blatnem jezeru in Ljudevitovi med Dravo in Savo. Kot kaže, zanj etnična označba »Sloven«, o kateri smo govorili zgoraj, ne zadošča za takšno sklepanje. Po našem mnenju zavaja tudi poudarjanje polietnične strukture Pribinove kneževine, ki jo avtor po zgledu poznoantičnih piscev z zaničevalno metaforo označuje kot *colluvies gentium* (gl. k temu WENSKUS 1961, str. 449–550). Ko bi res bilo tako, potem tam Cirilov in Metodov slovanski misijon – za Wolframa je to »die griechische Slawenmission«, ki naj bi jo celo »kompromitiral« – najbrž ne bi bil mogoč. Na to, da se je avtor zavedal ostrine te sodbe, kaže dejstvo, da jo je pozneje nekoliko omilil; gl. WOLFRAM 2003, str. 20.

⁹⁴ KLAJČ 1975, str. 494, povzetek problematike FONT 2005. Da gre tu za teritorialno označbo ozemlja med Dravo in Savo, se vidi po tem, da je južneje ležeče hrvaško ozemlje prišlo pod Ogre šele nekaj let pozneje.

- ⁹⁵ Te procese nadrobno in s potrebno akribijo obravnava FINE 2006, str. 171 ss, četudi ga je v odstavkih o protestantizmu (str. 204 ss) zaradi nekritičnega opiranja na hrvaško literaturo ob nepoznavanju slovenske močno zaneslo vstran. V novejši slovenski literaturi se te teme dotika ZAJC 2006.
- ⁹⁶ VELAGIČ 1999, seznam knjižnih naslovov.
- ⁹⁷ Nekaj odločilnejših zgodovinskih okoliščin omenjamo v zadnjih odstavkih te točke, na tem mestu pa bi radi opozorili na to, da je pri interpretiranju etničnih in jezikovnih opredelitev današnjih prekmurskih Slovencev skozi zgodovino potrebno upoštevati širši okvir tako njihove upravno-politične kot tudi cerkvene pripadnosti, in tu brez pogleda na Slavonijo ne gre. To opozorilo bi si lahko prihranili, ko se ne bi v zadnjem času pojavile interpretacije, ki zaradi neupoštevanja te zahteve ponujajo samovoljne razlage; gl. MAKAROVIČ 2008, str. 69–73. V cerkvenih vizitacijah »slavonicus« ne pomeni slovanskega vobče, marveč slavonsko (v kajkavščini tistega časa: »slovensko«). Če je bila župnija »slavonico-croatica«, se to ne nanaša na neki slovenski govor, ki naj bi bil tako označen za razliko od slovaščine in ki naj bi mu bilo mogoče slediti pri nekdanjih Prekmurcih v Veliki Kaniži, marveč gre za prevzem uradne jezikovne označbe zagrebške škofije (»slovensko-horvacka«; gl. zgoraj op. 83), in to iz časa, ko je kajkavščina prevzemala hrvaško identiteto. Pri Makaroviču naštetih kraji so sicer spadali pod škofijo v Győru, vendar si je lahko predstavljati, da so se vizitatorji v tem etnično tujem okolju madžarske škofije morali opreti na nekaj, kar jim je veljalo za uradno. Ne gre namreč pozabiti, da je győrska škofija pokrivala le polovico današnjega Prekmurja, druga polovica pa je pripadala Zagrebu, česar pri Makaroviču ni najti. Zato omenjenih vizitacij ne moremo znanstveno korektno ovrednotiti, če ne pritegnemo še tistih iz zagrebške škofije; od tod tudi občasna označba »Hrvat« (v razlikovalni vlogi za človeka, ki ni bil ne Nemeč ne Madžar) za ljudi, ki so izhajali iz slovenskega okolja. Ne na koncu moramo opozoriti na zmotno razlago madžarskega »tót«, češ da ta pomeni Slovana vobče, v resnici pa le tiste Slované, ki so se nekdaj poimenovali kot Sloveni, kar npr. za Hrvate, Srbe ali Čeha ne velja.
- ⁹⁸ SCHAFFARIK 1826, str. 273–274, 287. Na str. 274 pravi Šafařík: »Die windische Sprache im weiteren Sinne, wie sie von den Slowenzen in Unterkärnten und Untersteiermark, ferner in den westlichen Gespanschaften Ungerns, und von den Krajnzen gesprochen wird, bildet nur eine Mundart«, na str. 287 pa zanje piše, da jim domači (tj. madžarski) pisci po krivici pravijo »Vandalik«, kajti sami se imenujejo »Slovinci« (Slowene, Slowenci).
- ⁹⁹ CZIKANN/GRÄFFER 1835, str. 288. O tem, kje vse prebivajo Slovenci, piše naslednje: »Die Wenden oder Winden, die richtiger Slowenen genannt werden sollten, in Untersteyermark, Kärnthen, Krain, Friaul, im nördlichen Provinzial-Croatien und einem kleinen Theile des west. Ungarns an der steyermärk. Gränze, wo man dieses Volk unrichtig mit dem Nahmen Vandalen belegt«.
- ¹⁰⁰ V približno istočasnem statističnem opisu Madžarske Paula Magde so prebivalci Provincialne Hrvaške vendarle Hrvati in Slovenci tu niso omenjeni; MAGDA 1832, str. 48 ter pri opisu Hrvaške str. 464 ss. Zanimivo pa je, da pri označevanju prebivalcev Medmurja koleba, saj jih ima enkrat za Hrvate (str. 48), drugič za Wende (str. 278). Za Slovence v Železni in Zalski županiji pa pravi, da so »Vandalik« (str. 272 in 281, obojekrat z madžarskim »Tót«), čeprav dodaja, da so ti »vielleicht richtiger Wenden« (str. 48); tu tudi podatek (kot pri Šafaříku), da prebivajo v 160 krajih, četudi naj bi bilo njihovo število le 40.760.
- ¹⁰¹ Gl. npr. Kopitarjeve recenzije v dunajskih *Annalen der Literatur und Kunst* iz let 1810–1812, ponatisnjene v KOPITAR 1857, na str. 24, 40, 45, 128–129 itd. To tezo je povzel tudi Fran Miklošič; gl. k temu ROTAR 1991, str. 129 ss, za druge nadrobnosti in usodo tega vprašanje v poznejših obdobjih ZAJC 2006. Kopitarju so bile zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale nekdanjo Slavonijo do političnega in kulturnega stanja v 19. stoletju, znane iz Englovega statističnega in zgodovinskega pregleda hrvaških dežel; gl. ENGEL 1798. Zaradi tega in zaradi temeljitega obvladovanja jezikovnih zakonitosti je lahko zapisal tudi bolj ostre besede, kot so npr. tiste v recenziji Matrevičeve anonimno izdane hrvaške slovnice (*Horvaczka Grammatika, oder kroatische Grammatik*, Zagreb 1810) (prav tam, str. 45). Te že v tem času razkrivajo kulturnopolitična

nasprotja med Hrvati in Slovenci in jih kaže navesti v celoti: »Dadurch wurden aber diese Slavonier (Slovénci) oder untere Windische, wie sie der gleichzeitige Bibelübersetzer Truber (mit Bezug auf die obern Windischen in Steiermark, Kärnten und Krain, mit denen sie vermög der Sprache einen und demselben Zweig ausmachen) nennt, doch auch nicht genetisch zu Kroaten metamorphosiert? Oder können die Agramer das Gegentheil beweisen? So lange das nicht geschieht, können wir die Provinzialkroaten nicht für Kroaten passieren lassen. Sie sind Slovénci in der engeren Bedeutung des Namens, zu deutsch windisch, gleichfalls im engern Sinne des Wortes. Dass die innerösterreichischen und diese ungrischen Winden sich gegenseitig verachten, beweiset – nichts; denn thun das nicht auch die Österreicher und die Baiern, wiewohl sie beide – Baiern sind? Die Sprache allein entscheidet, und an diese und die Geschichte hat sich Recensent gehalten«. Kako je prišlo do Slavonije in njenega jezikovnega položaja v 19. stoletju, je bilo jasno tudi Šafaríku: »Selbst Slavonien, wiewol jetzt meist mit serbischen Flüchtlingen und Colonisten bevölkert, ist nur ein Theil des alten windischen Landes, daher ihm auch der Name geblieben«; SCHAFFARIK 1826, str. 236. Za povzetek problematike z bibliografskimi citati gl. ZAJC 2006, prvo poglavje str. 21–36.

¹⁰² Tu se opiram na pregledni članek Richarda Marsine; MARSINA 1997, z bibliografijo.

¹⁰³ Prvo alternativno hipotezo o umestitvi historične »Velike« Moravske – primarni vir zanjo je spis *De administrando imperio* bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogeneta (905–959) – je postavil ameriško-madžarski zgodovinar Imre Boba, sklicujoč se na dejstvo, da noben pisni vir ne postavlja te dežele na položaj današnje Moravske in Slovaške severno od Donave in v sosedstvo Češke; gl. BOBA 1971 in v hrvaški izdaji BOBA 1986. Po tej hipotezi, ki zgodovino Panonije v 9. stoletju postavlja na glavo, naj bi ta državna tvorba ležala na sotočju Donave, Drave, Drine, srbske Morave in Tise in naj se ne bi imenovala po reki, marveč po mestu, ki ga je avtor identificiral z nekdanjim Sirmijem, današnjo Sremsko Mitrovico. Med redkimi, ki so se navezali na to hipotezo, ki kljub nerodnostim ali celo napakam v izvajanju ponuja vrsto upoštevanja vrednih razmislekov, je Charles L. Bowlus; gl. BOWLUS 1987 in BOWLUS 1995. Martin Eggers (gl. EGGERS 1995, tudi EGGERS 1996) medtem umešča Veliko Moravsko v osrednjo Panonijo vzhodno od Donave in prek Tise na območje, ki ga zgodovinopisje sicer pripisuje Bolgarom, ter njeno prestolnico pogojno postavlja v Marosvár (Csanád) na reki Maros (zdaj na romunski strani meje). – Alternative glede zemljepisnega položaja Velike Moravske seveda ne izključujejo obstoja češke Moravske. Tako imenovani Bavarski geograf, vir iz druge polovice 9. stoletja, ki našteva ljudstva in njihove mestne okoliše severno od Donave, dejansko ima te Moravce, ki jih imenuje »Marharii«, kot sosedo Čehov (češka Morava se še danes v nemščini imenuje »March«), za Bolgari pa navaja še druge pod imenom »Merehani«, v katerih je mogoče prepoznati tiste, ki tvorijo Veliko Moravsko. Ta pa je morala biti precej obsežnejša, saj naj bi bilo v njej 30 »mest«, medtem ko naj bi jih češka Moravska imela le 11; za nadrobnosti o tem gl. HAVLÍK 1993. Na to dejstvo se je oprl tudi Toru Senga (SENGA 1983; sumarično SENG 1982). Seveda pa se zgodovina Velike Moravske, posebej kakor jo lahko spremljamo z delovanjem solunskih bratov Konstantina in Metoda, slej ko prej navezuje na slednjo in ne na češko Moravsko. Celotno bibliografijo glede tega vprašanja do leta 1993 ima v kritiki Bobove teorije SCHAEBEN 1993, za nasprotno argumente gl. mdr. tudi BIRNBAUM 1993 in WOLFRAM 1995, str. 87–100, s hrvaške strani npr. MARGETIĆ 2000.

¹⁰⁴ Za Nitro sporoča Spreobrntev Bavarcev in Karantancev (11. pogl.), da je tu cerkev, ki jo je bil dal sezidati knez Pribina, posvetil salzburški nadškof Adalram (821–836), to pa se ne glede na upravičeno domnevo, da gre za neverodostojen poznejši vrivek (če že ne za zavestno potvorbo), ne ujema z Nitro na Slovaškem, saj ni nobenega namiga, da bi bili tamkajšnji kraji kdajkoli v misijonskem območju Salzburga. Da je tista Nitra (v izvirniku »Nitrava«) ležala »onstran Donave« (ultra Danubium), kot to piše v Spreobrntvi, še ni nujno, da to pomeni slovaški del Donave, kar velja tudi za umestitev prve moravske Mojmirove (ali pravilno Mojmarove) kneževine »supra Danubium« v istem viru (10. pogl.; za kritično razlago obeh predlogov v kontekstu teh dveh odlomkov gl. BOWLUS 1995, str. 105–107). Slovaška Nitra se v virih prvič pojavi s škofijo (sancta ecclesia nitrensis) in škofom (Wiching), ki naj bi bil podrejen Metodu

kot »moravskemu« nadškofu (*sanctae ecclesiae marabensis*), v znamenitem pismu *Industriae tuae* papeža Janeza VIII. knezu Svetopolku iz leta 880. Eggers in Bowlus (EGGERS 1995, str. 161–162; BOWLUS 1995, str. 194; BOWLUS 1998) sta pri tem opozorila na neki drug vir iz leta 900 (spomenica salzburškega nadškofa Theotmarja in drugih bavarskih škofov papežu Janezu IX.), v katerem piše, da je Svetopolk tu ustanovil škofijo, potem ko si je podvrnil tamkajšnje prebivalstvo in ga pokristjanil. To seveda ni v soglasju ne s poročilom iz Spreobrnitve ne s tem, da bi bila Nitra izvorna Svetopolkova kneževina. Spomenica je nastala kot protest, ker je papež poslal škofe v deželo Moravanov brez odobritve škofa v Passauu, v čigar jurisdikcijo je sodila ta dežela, kar pa ni veljalo za Wichingovo diecezo, ki je ležala zunaj nje. To podoba dopolnjujejo poznejši dokumenti passauskega škofa Pilgrima (971–990), ki osvetljujejo jurisdikcijsko vprašanje po ponovni vzpostavitvi nadškofije v Sirmiju s strani papeža. Pilgrim se je pri tem skliceval na metropolitne pravice nad Panonijo (in sosednjo Mezijo južno od Donave), ki naj bi jih imel kot naslednik škofije v Lorchu (*Lauriacum*), kamor naj bi bile prenesene pravice sirmijske nadškofije po izpraznitvi mesta zaradi ogroženosti po Avarih konec 6. stoletja. Te listine, imenovane »lorški fragmenti«, so sicer ponaredk, a je iz njih mogoče razbrati tako določena zgodovinska dejstva kot tudi aspiracije njegovega avtorja; BOBA 1971, str. 97 ss; EGGERS 1995, str. 158–162; k temu tudi DOPSC 1985/1986. Vendar je tu šlo za jurisdikcijo znotraj rimske Panonije kot tudi »Pannonie orientalis« vzhodno od Donave z »Avario« in »Moravio«, medtem ko je bila današnja Slovaška že zunaj tega območja. Tako ti spori niso zadevali Nitre, pač pa Metodove škofije v Panoniji skupaj z nadškofijskim sedežem, ki ga dosedanja zgodovina brez kakršnekoli podlage postavlja nekam na češko Moravsko. Povod za ta Pilgrimov poskus so bile kajpak velike možnosti, ki so se odpirale s pokristjanjenjem poganskih Ogrov v njihovi domovini, bili pa so uperjeni tudi proti Salzburgu z njegovimi pravici v Spodnji Panoniji. Sicer pa bi se po našem mnenju dalo izogniti marsikateri kontroverzi glede umestitve historične Velike Moravske, če bi upoštevali, da je Svetopolk po zavzetju Nitre (verjetno leta 871) semkaj z juga preselil svojo prestolnico in jo uporabil kot izhodišče za nadaljnje politično in vojaško delovanje, ki je bilo usmerjeno proti češki Moravski in Češki kot tudi sosednjim predelom Bavarske.

¹⁰⁵ MARSINA 1997; KIRSCHBAUM 1995, str. 24–25.

¹⁰⁶ KIRSCHBAUM 1995, prav tam.

¹⁰⁷ Gl. op. 88 zgoraj. Kopitarjevemu in Miklošičevemu mnenju sta se med drugim uklonili tudi tako veliki avtoriteti, kot sta bila Joseph Augustin Ginzel za zgodovino Cirilovega in Konstantinovega misijona ali Ernst Dümmler za zgodovino vzhodnofrankovske države; GINZEL 1858, str. 152–156; DÜMMLER 1862, 616–618. Slednji, ki si sicer ne upa napisati, da so bili Karantanci »Slovenci«, za prebivalstvo Pribinove in Kocljeve kneževine govori, da je bilo »slovensko« (*slovenische Bevölkerung*).

¹⁰⁸ S tem se v okviru svojih zgodovinskih raziskav ukvarja tudi EGGERS 1995, str. 81 ss, in EGGERS 1996, str. 82 ss. Kar zadeva Pribinovo in Kocljevo Spodnjo Panonijo, arheološke in toponomastične raziskave vendarle ne dajejo enumnega odgovora, saj naj bi bil poleg južnoslovanskega elementa tu navzoč tudi zahodnoslovanski, vendar ne v tolikšni meri, kot si to želijo slovaški raziskovalci; SÓS 1964, str. 229, 261 in na drugih mestih; v celoti SÓS 1973. Podobno velja tudi za slovanske sposojenke v madžarščini, kar je pokazala že prva resna razprava na to temo Frana Miklošiča; gl. MIKLOSICH 1872. Večina teh izvira iz stare cerkvene slovanščine (po Miklošiču »stare slovenščine«) z vzporednicami v slovenščini (po Miklošiču »novi slovenščini«) in srbsčini ali hrvaščini. V novjšem času se je temu posebej posvetil István Kniesza; za zgodovino te problematike in zanj gl. NOVAK 1971, za terminologijo v povezavi s cirilmetodovsko tradicijo npr. KNIESZA 1964. Tudi najnovejša historično-lingvistična študija Ronalda O. Richardsa kljub mogočim, a za našo problematiko nerelevantnim ugovorom dokazuje veliko prevlado južnoslovanskih prvin; RICHARDS 2003; kritično k temu GREENBERG 2004. Kakorkoli že, za slovaško tezo o nekdanji razmejitvi med zahodnoslovansko in južnoslovansko jezikovno skupino, ki naj bi potekala od južnega roba Blatnega jezera proti vzhodu – še bolj proti jugu je zaradi prekmurskih Slovencev pač ni bilo mogoče pomakniti –, ni dovolj dokazov.

- ¹⁰⁹ Gl. k temu tudi GRDINA 1989, str. 281 ss.
- ¹¹⁰ Vprašanje, zakaj so se Slovaki nekdanje imenovali »Slovenci«, Slovačkinje pa še danes Slovenke in njihova dežela Slovensko, je morda mogoče, sicer zelo spekulativno, razložiti kot posledico zgodovinskega dogajanja, ko je moravski knez Svetopolk z juga zasedel in s svojimi ljudmi poselil ozemlje današnje Slovaške, kjer so pred tem živeli »pogani«, po vsej verjetnosti ostanki Obrov. Da je takšna domneva upravičena, kažejo tudi arheološka izkopavanja, saj je najdbe, ki se jih večinoma želi povezati s tradicionalno pojmovano Veliko Moravsko, v resnici mogoče v pretežni meri opredeliti kot vojaško-nomadske; BOBA 1971, str. 139–144. Na možnost, da bi se v določenih okoliščinah na osrednjem Slovaškem še v času pred prihodom Ogrov naselilo neko južnoslovansko pleme, ki je zapustilo sledove v osrednjeslovaškem dialektu, je pomislil že pred drugo vojno Fran Ramovš; RAMOVŠ 1936, str. 91, za siceršnji odnos med zahodno- in južnoslovansko jezikovno skupino str. 83–95. Zakaj in kako so se ti Slovenci na Slovaškem, kolikor jih je po prihodu Ogrov še ostalo, jezikovno »počehili«, je seveda drugo vprašanje.
- ¹¹¹ Gl. ROTAR 1991, posebej str. 16–17 in 95–96. Trubar jih je, čeravno so zanj govorili slovensko, razlikoval od Slovencev v Notranji Avstriji tudi po navadah in jih je primerjal z Ogrji in Hrvati. Sicer pa gre za etnično pogojen termin in predmet številnih geografskih, etnoloških in jezikoslovnih razprav, katerega etimologija še ni pojasnjena; BEZLAJ 1976, str. 19.
- ¹¹² Za »na Szlouenich« gl. zgoraj op. 82. S tem pojmom Vramec vendarle ni mislil le na politično Slavonijo, ampak tudi na s Slovenci poseljeni del Štajerske; prim. k temu ROTAR 1991, str. 94. Na znanem zemljevidu Slavonije in sosednjih dežel nürnberškega slikarja, grafika in kartografa Augustina Hirschvogla, ki ga je leta 1570 objavil Abraham Ortelius v svojem delu *Theatrum orbis terrarum* (Antwerpen), se »Windischland«, kar je bilo uradno nemško ime za Slavonijo, razteza prek Sotle na Štajersko južno od Drave. Izvirnik je nastal med leti 1539 in 1543, ko se je Hirschvogel preselil v Ljubljano, da bi spričo turške nevarnosti po nalogu cesarja Ferdinanda I. prepotoval obmejne dežele in jih kartiral. Nekoliko mlajši ponatis tega zemljevida hrani Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU v Ljubljani. Gl. BOBIČ 1963, str. 16–17, št. 14.
- ¹¹³ ROTAR 1991, str. 115; za politične odnose tega časa med Slovenci, Hrvati in Srbi iz tega zornega kota gl. nadrobno ZAJC 2006. V kritičnem zgodovinopisju je razglabljanje v tem smislu sprožil problem »Hrvatov« v Karantaciji in karantanski družbi, na katere opozarjajo nekatera krajevna imena na Koroškem in Gornjem Štajerskem. Vprašanje se povezuje s kosezi – za oboje nam zgodovinopisje ponuja več razlag, a nobena ne zadovoljuje povsem. Še najbližje resnici bo verjetno to, da gre za vojaški sloj azijskega porekla v karantanski službi, kot so to bile redke skupine Obrov po njihovem uničenju v Panoniji. Da je tu šlo tudi za prvovrstno politično vprašanje, posebej aktualno po koncu prve svetovne vojne in združitvi Slovencev s Hrvati in Srbi, pa kaže prizadevanje Ljudmila Hauptmanna (1884–1968), da karantansko vodilno družbo opredeli kot hrvaško, kar so njegovi hrvaški kolegi seveda sprejeli z odprtimi rokami; gl. npr. HAUPTMANN 1915 in HAUPTMANN 1925.
- ¹¹⁴ Zelo lepo in poučno je te okoliščine ob neki priložnosti opisal ameriški slavist Marc L. Greenberg; gl. GREENBERG 1996. Med najnovejšo tujo literaturo gl. tudi FINE 2006, predgovor.
- ¹¹⁵ Takšno sklepanje je seveda le posredno, saj konkretnega dokaza za to ni, četudi jezikoslovci ugotavljajo, da se je ta varianta prvotnega Slovena morala razviti že zelo zgodaj; KOROŠEC 1963/64, str. 175–176. Tako bi bilo mogoče v tej luči interpretirati termin »slougenzin marcha« (v današnji pisavi bi bilo to: »slovincin marka«), s katerim je kralj Ludovik Nemeč v listini iz leta 860 označil neko ozemlje v Pribinovi Spodnji Panoniji (KOS II, str. 131–132, št. 169). Ta arhivska navedba je že zgodaj vzbudila pozornost vodilnih raziskovalcev slovanske preteklosti (gl. ŠAFAŘÍK 1837, str. 465, op. 25; KOLLÁR 1839, str. 145–146) in je kljub temu, da jo je Šafařík povezal s Slovenci (gl. tudi ŠAFAŘÍK 1844, str. 27), v branju »slovenčina« postala dokaz o slovaški naselitvi Panonije (drugače objektivni GOGOLÁK 1963, str. 8). Vendar se je pokazalo, da v tem toponimu v resnici tiči germansko (pravzaprav alemansko) osebno ime »Slougenzo« (gl. KELEMINA 1927, str. 43), ki je v karolinškem obdobju izpričano v raznih variantah (Slauganzo, Slaugenzo, Slouganzo, Slouginzo, tudi Slaugo in Slaucho; gl. npr. PIPER 1884, str. 509; AUTENRI-

- ETH/GEUENICH/SCHMID 1979, str. 23 in 150; k etimologiji WAGNER 2006, str. 176–178), in tudi obrazilo »-in« ne glede nato, ali gre tu za Slougenza ali Slovjenca, kaže na staro visoko nemščino, kjer se pojavi v genitivu ednine šibke moške sklanjatve. Kljub temu »Slovenca« ne gre kar tako zavreči, saj je pisanje »g« za govorniki »j«, recimo v tipu »plaga orientalis« ali »orientales partes« za »orientalis«, v 9. in 10. stoletju izpričano; WOLFRAM 1995, str. 102.
- ¹¹⁶ Pri tem ne smemo zamolčati, da se tu in tam pojavlja mišljenje, da so se prekmurski Slovenci na tem domnevno izpraznjenem obmejnem prostoru naselili šele s kolonizacijo v 11. in 12. stoletju; KOS 1955, str. 252; GRAFENAUER 1965, str. 176–177 in karta str. 168–169; GRAFENAUER 1966, str. 38, ki enako misli za kajkavce. Tudi če bi bilo res tako, ostaja odprto, od kod naj bi ti prišli – sorodnosti med vzhodnoštajerskim in prekmurskim narečjem po našem prepričanju spričo kajkavcev niso ključ za rešitev tega vprašanja. Prispevki Ivana Zelka (gl. ZELKO 1995, z madžarsko bibliografijo, posebej str. 32–33) vsekakor dokazujejo kontinuiteto slovansko/slovenske naselitve v tem prostoru iz predmadžarskega v madžarski čas. Poleg tega obstaja dovolj dokazov, da je bilo današnje Prekmurje že v času pred prihodom Ogrov naseljeno v zadostni meri.
- ¹¹⁷ Dodatek k Novicam 4. septembra 1844.
- ¹¹⁸ Prim. izraze Hrvatska pri naših sosedih, Slovensko in Slovinsko v slovaščini, podobno je s Čehi, Moravci, Poljaki itd.
- ¹¹⁹ *Ena lepa inu pridna prediga, per pogrebi tiga vreidniga inu vissokuku vuzheniga Gospud Primosha Truberia raicniga, dershana od Gospud Iacoba Andrea doctoria, Tibinskiga Probstia, inu is Nemsbkiga iesika v'slovenski tolmažbena*, Tübingen 1588; izvirnik: JAKOB ANDREAE, *Christliche Leichpredigt Bey der Begräbnus des Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Primus Trubern*, Tübingen 1586.
- ¹²⁰ V izvorniku se ustreznata kitica glasi: Dumque fidelis erit Germania fama Lutheri / Et laus doctrinâ parta superstes erit. / Dumque fidelis erit Slauonia fama Truberi / Et laus doctrinâ superstit erit (gl. tam, str. 137). V prevodu Antonu Sovreta (gl. RUPEL, str. 379): Dókler bo Nemčija zvesta, cvelà bo Lutrova slava, / hvala živela po njem, z naukom dobljena, bo vdilj; / dokler Slovenija bo zvesta, cvelà bo Trubarja slava, / hvala živela po njem, z naukom dobljena, bo vdilj.
- ¹²¹ Pridevniki, ki jih je v tej povezavi uporabil Trost, so kajpak humanistično zaznamovani, tako »teutonus« za »nemški« (tudi »teutona lingua« za nemški jezik) kot »slavicus« za »slovenski« (npr. »slavica lingua«) v prevodu za nemški »windisch«, pač pa ima obliko »Slavinus« (poleg običajnega »Slavus«) za Slovenca.
- ¹²² Prim. k temu razmišljanja Otta Kronsteinerja; KRONSTEINER 2000, posebej str. 798. Še vedno boljša, v določenem smislu celo znanstveno preciznejša je slovenizirana inačica izvirnega latinskega termina (Sklavonija, sklavonski), ki jo srečamo pri nekaterih slovenskih avtorjih, kot sta Primož Simoniti in Janez Rotar; gl. tudi ROTAR 1991, str. 7, op. 6, s pripombo, da filološka in semantična kontinuiteta med srednjeveško Slavonijo in tisto iz druge polovice 18. stoletja (in današnjo) kljub avtorjevemu nasprotnemu prepričanju obstaja.
- ¹²³ To tematiko nadrobno in, kolikor mi je mogoče presoditi, povsem objektivno obravnava GÓGOLÁK 1963.
- ¹²⁴ Gl. op. 104 in 110.
- ¹²⁵ Gl. k temu tudi zgoraj in op. 13 k navedbi iz kronike kartuzijskega samostana Letenkow.
- ¹²⁶ ZELKO 1996, str. 140–142. Termin Tótság se sicer tu in tam pojavlja tudi za druge slovansko naseljene predele Ogrske – natančneje s tistim prebivalstvom, ki se je nekdaj poimenovalo kot Sloveni –, vendar ne v teritorialno-upravnem smislu. V 18. stoletju je prekmurski Tótság postal celo poseben civilno-upravni okraj Železne županije.
- ¹²⁷ Takšno sklepanje nam dovoljuje pojav tako imenovanih jobagionov, neke vrste ministerialov, ki so se v precejšnji meri morali rekrutirati iz nekdanjega slovenskega plemstva; ZELKO 1995, str. 44–49.
- ¹²⁸ BOGYAY 1952; BOGYAY 1955; SÓS 1963; SÓS 1964. Preživetje tamkajšnjega slovanskega etnika v 11. stoletje, čeravno že menda na nižji družbeni ravni, dokazujejo tudi grobne najdbe. Sicer pa je obnovo samostana – pravno leta 1019 – omogočilo dejstvo, da se tu Ogrji sprva še niso

naselili, tako da je salzburška nadškofija po njihovem porazu leta 955 lahko spet uveljavila pravice nad posestvi, ki jih je v Spodnji Panoniji dobila od cesarja Arnulfa leta 890; ZELKO 1995, str. 97–99. To stanje je seveda trajalo le do končne ogrske zasedbe Slavonije pod kraljem Ladislavom do okoli leta 1090.

¹²⁹ ZELKO 1995, prav tam. Opozoriti je treba še na to, da je zagrebška škofija, ki je bila v tem času kajpak »slovenska«, prvotno zajela vse slovenske kraje do Rabe, a je morala leta 1176 severni del Prekmurja v skladu s politično-upravnimi mejami županij odstopiti novi škofiji v Győru. Tako se zdi, da je zagrebška škofija ob ustanovitvi dobila nalogo, da pokrije celotno etnično sklenjeno slovensko ozemlje nekdanje Spodnje Panonije tostran in onstran Drave in Mure, kolikor ga je po naselitvi Ogrov še ostalo.

¹³⁰ Gl. zgoraj in op. 94.

Okrajšave virov za navedbe iz pisnega gradiva

- KOS – FRANC KOS (in MILKO KOS), *Gradivo za zgodovino Slovencev I–V*, Ljubljana 1902–1928 (citirano po zvezkih in številkah regestov)
- RAJHMAN – JOŽE RAJHMAN, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986
- RUPEL – MIRKO RUPEL, *Slovenski protestantski pisci* (druga, dopolnjena izdaja), Ljubljana 1966
- SAKRAUSKY – OSKAR SAKRAUSKY, *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Dunaj 1989

Uporabljena literatura

- AUTENRIETH/GEUENICH/SCHMID 1979 – *Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau* (= Monumenta Germaniae Historica. Libri memoriales et necrologia, Nova Series I; izd. Johanne Autenrieth, Dieter Geuenich in Karl Schmid), Hannover 1979
- BAAS 1911 – KARL BAAS, Die beiden Ärzte Johann Widmann, v: *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* LXV (= NF XXVI) (1911), str. 621–635
- BAUM 1985 – WILHELM BAUM, Oswald von Wolkenstein in Slowenien, v: *Schlern-Schriften* 59, 3 (1985), str. 179–188
- BERTELS 1987 – KLAUS BERTELS, Carantania: Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter, v: *Carinthia* I CLXXVII (1987), str. 87–196
- BEUMANN/SCHRÖDER 1985 – *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum* (= Nationes 5; ur. Helmut Beumann in Werner Schröder), Sigmaringen 1985
- BEZLAJ 1958 – FRANCE BEZLAJ, Stratigrafija Slovanov v liči onomastike, v: *Južnoslovenski filolog* XXI–II (1958), str. 83–95
- BEZLAJ 1967 – FRANCE BEZLAJ, *Eseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana 1967
- BEZLAJ 1976, 1995 – FRANCE BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, Ljubljana 1976, III, Ljubljana 1995
- BIRNBAUM 1993 – HENRIK BIRNBAUM, The Location of the Moravian State Revisited, v: *Byzantinoslavica* LIV (1993), str. 336–338
- BOBA 1971 – IMRE BOBA, *Moravia's History Reconsidered*, Haag 1971
- BOBA 1982 – IMRE BOBA, »Caranthani Marahenses« and »Moravi sive Karinthei«, v: *Slovene Studies* IV (1982), str. 83–90
- BOBA 1986 – IMRE BOBA, *Novi pogled na povijest Moravie: preispitivanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavn, Sventopolku i sv. braća Cirilu i Metodu*, Split 1986
- BOGIĆ 1963 – MIRKO BOGIĆ, *Inštitut za geografijo v Ljubljani, Muzejski oddelek. Vodnik po razstavi »Razvoj kartografije na primerih geografskih kart slovenskega ozemlja«* (razmnoženo kot tipkopis), Ljubljana 1963
- BOGYAY 1952 – TAMAS BOGYAY, Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovinska razlaga, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. II (1952), str. 211–248
- BOGYAY 1955 – THOMAS VON BOGYAY, Mosaburch und Zalavár, v: *Südostforschungen* XIV (1955), str. 349–405
- BOWLUS 1987 – CHARLES R. BOWLUS, Imre Boba's Reconsideration of Moravia's Early History and Arnulf of Carinthia's Ostpolitik, v: *Speculum* LXII (1987), str. 552–574
- BOWLUS 1995 – CHARLES R. BOWLUS, *Franks, Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube*, Philadelphia 1995

- BOWLUS 1998 – CHARLES R. BOWLUS, Archbishop Theotmar of Salzburg's Letter to Pope John IX.: A Forgery of Bishop Pilgrim of Passau?, v: *Südost-Forschungen* LVII (1998), str. 1–11
- BRATOŽ 2000 – *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze / Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese* (ur. Rajko Bratož), 2 knjigi, Ljubljana 2000
- BRÜHL 1995 – CARL RICHARD BRÜHL, *Deutschland – Frankreich: Die Geburt zweier Völker*, 2. izdaja, Köln & Dunaj 1995
- BRUNNER/MERTA 1994 – *Ethnogenese und Überlieferung: Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (ur. Karl Brunner in Brigitte Merta), Dunaj & München 1994
- BUDAK 1990 – NEVEN BUDAK, Die slawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter, v: WOLFRAM/POHL 1990, str. 129–136
- BUDAK 2000 – NEVEN BUDAK, Slavic ethnogenesis in modern Northern Croatia, v: BRATOŽ 2000, I, str. 395–402
- CHÂTELET 1981 – ALBERT CHÂTELET, Première approche des peintures murales de St.-Pierre-le-Jeune, v: *Cahiers alsaciens d'archéologie, d'art et d'histoire* 24 (1981), str. 95–108
- CZIKANN/GRÄFFER 1835 – JOHANN JAKOB HEINRICH CZIKANN, FRANZ GRÄFFER, *Oesterreichische National-Encyclopädie*, I, Dunaj 1835
- DANNHEIMER/DOPSCH 1988 – *Die Bajuwaren: von Severin bis Tassilo 488–788*, katalog razstave Rosenheim in Mattsee 1988 (ur. Hermann Dannheimer in Heinz Dopsch), Korneuburg 1988
- DOPSCH 1983 – HEINZ DOPSCH, Salzburg und Aquileia, v: *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen: Studi del Convegno Internazionale di Studio* (ur. Giuseppe Fornasir), Udine 1983, str. 509–545
- DOPSCH 1985/1986 – HEINZ DOPSCH, Passau als Zentrum der Slawenmission: Ein Beitrag zur Frage des »Großmährischen Reiches«, v: *Süddeutsches Archiv* XXVIII/XXIX (1985/1986), str. 5–28
- DÜMLER 1862 – ERNST DÜMLER, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches, I: Ludwig der Deutsche*, Berlin 1862
- DULAR 1989 – JANEZ DULAR, Slovenska plemiška etiketa, v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (= Obdobja 9), Ljubljana 1989
- EGGERS 1995 – MARTIN EGGERS, *Das »Großmährische Reich«: Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraums im 9. Jahrhundert*, Stuttgart 1995
- EGGERS 1996 – MARTIN EGGERS, *Das Erzbistum des Methods: Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*, München 1996
- ENDLICHER 1840 – STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, St. Gallen 1840
- ENGEL 1798 – JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL, *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*, Halle 1798
- ENGEL 2005 – PÁL ENGEL, *Geschichte Ungarns*, Budimpešta 2005
- ETTLINGER 1974 – EMIL ETTLINGER, *Die ursprüngliche Herkunft der Handschriften die aus Kloster-, bischöflichen und Ritterschaftsbibliotheken nach Karlsruhe gelangt sind* (= Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe, Beilage III), ponatis z bibliografskim dodatkom Wiesbaden 1974
- FECHNER 1859 – HERMANN FECHNER, Udalrich II. von Aquileja und Otto von Reitenbuch: XII. Jahrhundert, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* XXI (1859), str. 293–350
- FINE 2006 – JOHN V. A. FINE, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A History of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor 2006
- FONT 2005 – MÁRTA FONT, Ugarsko kraljestvo i Ugarska u srednjem vijeku, v: *Povijesni prilozi* XXVIII (2005), str. 7–22
- FRIED 2001 – JOHANNES FRIED, *Otto III. und Boleslaw Chrobry: Das Widmungsbild des Aachener Evangelars, der »Akt von Gnesen« und das frühe polnische und ungarische Königtum*, 2. izdaja, Stuttgart 2001
- FRÄSS-EHRFELD 1984 – CLAUDIA FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens, I, Das Mittelalter*, Celovec 1984

- GANTAR 1989 – KAJETAN GANTAR, Der Kartäuserdichter Syferidus Sweeus aus Jurkloster (XIII. Jhd.): Profanes und Religiöses in seiner Dichtung, v: *Kartäuserliturgie und Kartäuserschriftum* IV. (= *Analecta cartusiana* 116, 4), Salzburg 1989, str. 35–75
- GINZEL 1858 – JOSEPH AUGUSTINUS GINZEL, *Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie*, Litoměřice 1858
- GLUHAK 1993 – ALEMKO GLUHAK, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993
- GÓGOLÁK 1963 – LUDWIG V. GÓGOLÁK, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes, I: Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526–1790)*, München 1963
- GRAFENAUER 1920 – IVAN GRAFENAUER, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, 2., popravljena izdaja, Ljubljana 1920
- GRAFENAUER 1952 – BOGO GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952
- GRAFENAUER 1961 – BOGO GRAFENAUER, recenzije, v: *Zgodovinski časopis* XV (1961), str. 219–223
- GRAFENAUER 1965 – BOGO GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda*, II, 2. izdaja, Ljubljana 1965
- GRAFENAUER 1966 – BOGO GRAFENAUER, *Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslaven im Mittelalter: Bericht für den I. Balkanologischen Kongress in Sofija vom 26. VIII. – 1. IX. 1966 (ungekürzte Fassung)*, Ljubljana 1966
- GRAFENAUER 1986 – BOGO GRAFENAUER, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. I: Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti, v: *Kronika* XVI (1986), str. 129–136
- GRDINA 1989 – IGOR GRDINA, Skupnost Slovencev in njih učena kultura v zgodnejših razdobjih srednjega veka, v: *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija 1988 (do 1. julija 1988)* (= *Obdobja* 10; ur. Jože Toporišič), Ljubljana 1989, str. 275–286, objavljeno tudi v: *Zgodovinski časopis* XLIII (1989), str. 183–192
- GRDINA 1999 – IGOR GRDINA, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor 1999
- GREENBERG 1996 – MARC L. GREENBERG, The Role of Language in the Creation of Identity: Myths in Linguistics among the Peoples of the Former Yugoslavia, za: *University of Kansas, Faculty International Studies Seminar: »Reinvention of Tradition«, April 1996*, dosegljivo na: <http://hdl.handle.net/1808/969>
- GREENBERG 2004 – MARC L. GREENBERG, Sifting the Evidence for the Reconstruction of Pannonian Slavic, v: *Canadian Slavonic Papers* XLVI (2004), str. 213–220
- GÜTERBOCK 1949 – FERDINAND GÜTERBOCK, Le lettere del notaio imperiale Burchardo alla politica del Barbarossa nelle scisme ed alla distruzione di Milano, v: *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* LXI (1949), str. 1–65
- HABJAN 1975 – VLADO HABJAN, Prvi zapisani in objavljeni slovenski ljubezenski stihi, v: *Dialogi* 11 (1975), str. 106–116
- HAMMER 1834 – JOSEPH VON HAMMER, *Geschichte des Osmanisches Reiches, größtentheils aus bisher unbentzeten Handschriften und Archiven*, 2, Pešta 1834
- HÄRTEL 1992 – REINHARD HÄRTEL, Friedrich und die Länder an der oberen Adria, v: *Friedrich Barbarossa: Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers* (= *Vorträge und Forschungen* 40; ur. Alfred Haverkamp), Sigmaringen 1992, str. 291–352
- HAUPTMANN 1915 – LJUDMIL HAUPTMANN, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36 (1915), str. 229–287
- HAUPTMANN 1925 – LJUDMIL HAUPTMANN, Karantanska Hrvatska, v: *Zbornik kralja Tomislava* (= *Djela JAZU* 29), Zagreb 1925, str. 297–317
- HAVLÍK 1993 – LUBOMIR E. HAVLÍK, »Hĕ megalĕ Morabia« und »hĕ chōra Morabia«, v: *Byzantinoslavica* LIV (1993), str. 75–82
- HECK 2001 – *Enee Siliū Piccolominei postea PII P.II De Evropa* (izdal Adrianus van Heck; Studi e testi 318), Vatikan 2001
- HELLMANN 1964 – *Cyrillo-Methodiana: Zur Frühgeschichte bei den Slaven 863–1963* (ur. Manfred Hellmann in dr.), Köln & Gradec 1964

- HERNAD 1990 – BÉATRICE HERNAD, *Die Graphiksammlung des Humanisten Hartmann Schedel*, München 1990
- HERŠAK 1999 – *Etničnost i ponijest* (ur. Emil Heršak), Zagreb 1999
- HÖFLER 1973 – JANEZ HÖFLER, Iz neke jezuitske anketne knjige, v: *Kronika XXI* (1973), str. 105–109
- HOLTZMANN 1957 – WALTER HOLTZMANN, Papst Alexander III. und Ungarn, v: *Ungarische Jahrbücher VI* (1926), str. 397–426, cit. po ponatisu v: WALTER HOLTZMANN, *Beiträge zur Rechts- und Papstgeschichte des hohen Mittelalters* (= Bonner historische Forschungen 8), Bonn 1957, str. 139–167
- JAKOBS 1961 – HERMANN JAKOBS, *Die Hirsauer: Ihre Ausbreitung und Rechtsstellung im Zeitalter des Investiturstreites* (= Kölner historische Abhandlungen 4), Köln & Gradec 1961
- JAKSCH 1904 – AUGUST VON JAKSCH, *Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202* (= Monumenta Historica Ducatus Carinthiae 3), Celovec 1904
- JEMBRIH 1992 – ALOJZ JEMBRIH, *Antun Vramec, Kronika* (komentirani ponatis izdaje iz leta 1578), Varaždin 1992
- KAHL 2000A – HANS-DIETRICH KAHL, Sloweni in Karantanci: Evropski problem identitete / Slowenen und Karantanen: Ein europäisches Identitätsproblem, v: BRATOŽ 2000, II, str. 978–993
- KAHL 2000B – HANS-DIETRICH KAHL, *Der Staat der Karantanen: Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7. – 9. Jh.)*, Ljubljana 2000
- KAHL 2004 – HANS-DIETRICH KAHL, Nekaj misli o moji knjigi »Država Karantancev« (Ljubljana 2002) ob njeni predstavitvi v Slovenskem znanstvenem inštitutu na Dunaju, dne 14. junija 2003, v: *Zgodovinski časopis LVIII* (2004), str. 489–491
- KELEMINA 1927 – JAKOB KELEMINA, Krajevna imena iz spodnjepanonske marke, v: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VI* (1927), str. 41–44
- KIDRIČ 1919 – FRANCE KIDRIČ, *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert*, Heidelberg 1919
- KIRSCHBAUM 1995 – STANISLAV J. KIRSCHBAUM, *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*, New York 1995
- KLAIČ 1967 – NADA KLAJČ, *Historia Salonitana Maior*, Beograd 1967
- KLAIČ 1975 – NADA KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izdaja, Zagreb 1975
- KLEIN 1987 – *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein* (izdal Karl Kurt Klein), 3. izdaja, Tübingen 1987
- KNIESZA 1964 – ISTVÁN KNIESZA, Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des alten Ungarn, v: HELLMANN 1964, str. 199–209
- KOLLÁR 1839 – JAN KOLLÁR, *Sláva bohyně*, Pešta 1839
- KOMAC 2003 – ANDREJ KOMAC, Utrditev grofov Andeških na jugovzhodu cesarstva v 12. stoletju, v: *Annales XIII* (2003), 2, str. 283–294
- KOPITAR 1836 – *Glagolita Clozianus* (izdal Jernej Kopitar), Dunaj 1936
- KOPITAR 1857 – BARTHOLOMÄUS KOPITAR, *Kleinere Schriften* (ur. Fran Miklošič), 1, Dunaj 1857
- KOROŠEC 1963/64 – TOMO KOROŠEC, Ime Slovenec, v: *Jezik in slovstvo IX* (1963–1964), str. 65–68, 126–127, 173–179 (objavo pripravil France Bezlaj)
- KOS 1955 – MILKO KOS, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955
- KOS/STELĚ 1931 – MILKO KOS, FRANCE STELĚ, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931
- KOSI 2002 – MIHA KOSI, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku), v: *Zgodovinski časopis LVI* (2002), str. 43–93
- KRAHWINKLER 2000 – HARALD KRAHWINKLER, Ausgewählte Slaven-Ethnonyme und ihre historische Deutung, v: BRATOŽ 2000, I, str. 403–422
- KRONSTEINER 2000 – OTTO KRONSTEINER, Sind die slawischen Ortsnamen slawisch, alpenlawisch oder slowenisch?, v: BRATOŽ 2000, II, str. 787–800
- KUNSTMANN 1996 – HEINRICH KUNSTMANN, *Die Slaven: Ihr Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht*, Stuttgart 1996
- LEGIŠA/GSPAN 1956 – LINO LEGIŠA, ALFONZ GSPAN (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva, I: Do začetkov romantike*, Ljubljana 1956

- LÖCHER 1997 – KURT LÖCHER, *Germanisches Nationalmuseum Nürnberg: Die Gemälde des 16. Jahrhunderts*, Stuttgart 1997
- LHOTSKY 1957 – ALPHONS LOTHISKY, *Privilegium maius: Geschichte einer Urkunde*, München & Dunaj 1957
- LUKMAN 1929 – FRAN KSAVER LUKMAN, Kartuzijana Sifrida iz Jurkloštra »Commendacio celle«, v: *Bogoslovni vestnik* IX (1929), str. 97–113.
- MAGDA 1832 – PAUL MAGDA, *Neueste statistische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militärgrenze*, Leipzig 1832
- MAKAROVIČ 2008 – GORAZD MAKAROVIČ, *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*, Ljubljana 2008
- MARGETIČ 2000 – LUJO MARGETIČ, O interpretaciji nekih vrele hrvatske pravne povijesti devetog stoljeća, v: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* L (2000), str. 183–205
- MATL 1971 – JOSEF MATL, Die slavische Idee in der Praefatio der Arcticae horulae des Adam Bohorič, v: *Adam Bohorič, Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slovenischen Sprache*, Wittenberg 1584, 2: *Untersuchungen* (ur. Branko Berčić), München 1971, str. 22–28
- MARSINA 1997 – RICHARD MARSINA, Ethnogenesis of Slovaks, v: *Human Affairs* VII (1997), str. 15–23
- MEDIC-VOKAČ 1976 – ZLATA MEDIC-VOKAČ, Izidor, metropolit ruski, v: *Dialogi* XII (1976), str. 559–570 in 624–633
- MERKŪ 1980 – PAVLE MERKŪ, *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*, Trst 1980
- MIHELIČ 2000 – DARJA MIHELIČ, Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinarjev od 15. do 18. stoletja, v: BRATOŽ 2000, II, str. 839–961
- MIKLOSICH 1872 – FRANZ MIKLOSICH, Die slavischen Elemente im Magyarischen, v: *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 21, Dunaj 1872, str. 1–74
- MLINARIČ 1991 – JOŽE MLINARIČ, *Kartuziji Žiže in Jurklošter: Žička kartuzija ok. 1160–1782, Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991
- MÜLLER 2003 – JAKOB MÜLLER, Raba imena Slovenci v 16. stoletju, v: *Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*, Nova Gorica 2003, str. 7–20
- MUFFAT 1855 – KARL AUGUST MUFFAT, Die Grafen von Treffen in Khärnten als Zweig des alemannischen Dynastengeschlechtes der Grafen von Veringen-Alshausen, v: *Abhandlungen der historischen Classe der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, vol. VI, München 1855, str. 545–600
- MUGERLI 2005 – MARKO MUGERLI, Slovenski študentje na baselski univerzi v 16. stoletju, v: *Zgodovinski časopis* 59 (2005), str. 175–181
- NEUMANN 1985 – WILHELM NEUMANN, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten, v: *Südostdeutsches Archiv* 3/2, 1960, str. 141–168, tu citirano po ponatisu v: ISTI, *Bausteine zur Geschichte Kärntens*, Celovec 1985, str. 78–112
- NOVAK 1971 – VILKO NOVAK, Raziskovanje slovanskih izposojenk v madžarščini, v: *Slavistična revija* XIX (1971), str. 168–187
- OROŽEN/GERLANC 1987 – *Otrozbia Biblia* (faksimilirana izdaja Kreljevega izvirnika Regensburg 1566, spremni besedi Martina Orožen in Bogomil Gerlanc), Ljubljana 1987
- PIPER 1884 – *Libri confraternitatum Sancti Galli Augiensis Fabariensis* (= Monumenta Germaniae Historica, V/2, 6; izd. Paul Piper), Berlin 1884
- POHL 1994 – WALTER POHL, Traditionen, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz, v: BRUNNER/MERTA 1994, str. 9–26
- PFEILSTICKER 1957 – WALTHER PFEILSTICKER, Die zwei Leibärzte Johann Widmann, in: *Sudhoffs Archiv* XLI/3 (1957), str. 260–282
- PRITSAK 1983 – OMEJLAN PRITSAK, The Slavs and the Avars, v: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'Alto Medioevo*, Spoleto, 15–21 aprile 1982 (= Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, XXX, 1983), t. I, str. 353–435

- RAMOVŠ 1936 – FRAN RAMOVŠ, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Ljubljana 1936
- REUTER 1860 – HERMANN REUTER, *Geschichte Alexanders des Dritten und der Kirche seiner Zeit*, 2, Leipzig 1860
- RICHARDS 2003 – RONALD O. RICHARDS, *Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian* (= UCLA Indoeuropean Studies 2, ur. Vyacheslav V. Ivanov in Brent Vine), Los Angeles 2003
- ROTAR 1988 – JANEZ ROTAR, *Trubar in Južni Slovani*, Ljubljana 1988
- ROTAR 1988A – JANEZ ROTAR, Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina, v: *Zgodovinski časopis* XLII (1988), str. 315–361
- ROTAR 1991 – JANEZ ROTAR, *Die Nationwerdung der Slowenen und die Reformation: Trubars Benennungen von Ländern und Völkern*, München 1991
- RÜCKER 1973 – ELISABETH RÜCKER, *Die Schedelsche Weltchronik: Das größte Buchunternehmen der Dürer-Zeit* (= Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums zur deutschen Kunst- und Kulturgeschichte 53), Nürnberg 1973
- RZETELSKA-FELESZKO 2002 – EWA RZETELSKA-FELESZKO, Slowinzisch, v: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (ur. Miloš Okuka) (= Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Bd. 10), Celovec 2002, str. 509–512
- SARTORI 1830 – FRANZ SARTORI, *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistes-thätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums*, 1, Wien 1830
- SCHAEKEN 1993 – JOS SCHAEKEN, Sprachwissenschaftliche Überlegungen zur geographischen Lage Altmährens, v: *Byzantinoslavica* LIV (1993), str. 325–335
- SCHAFFARIK 1826 – PAUL JOSEPH SCHAFFARIK, *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budim 1826
- SCHAFFARIK 1828 – PAUL JOSEPH SCHAFFARIK, *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*, Budim 1828
- SCHÁFARIK 1844 – PAUL JOSEPH SCHÁFARIK, *Slawische Alterthümer*, II, Leipzig 1844
- SCHNEIDER 2000 – WOLFGANG CHRISTIAN SCHNEIDER, Emperor Augustus und Christomimetes: Das Selbstbild Ottos III. in der Buchmalerei, v: *WIECZOREK/HINZ* 2000, 2, str. 798–808
- SCHÖNBACH 1906 – ANTON E. SCHÖNBACH, Des Bartholomäus Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240, v: *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* XXVII (1906), str. 54–90
- SCHRAMM 1924 – PERCY ERNST SCHRAMM, *Das Herrscherbild in der Kunst des frühen Mittelalters*, Leipzig 1924
- SCHUMI 1882 – FRANZ SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, I, Ljubljana 1882
- SENGA 1982 – TORU SENGA, La situation géographique de la Grand Moravie et les Hongrois conquérants, v: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* XXX (1982), str. 533–540
- SENGA 1983 – TORU SENGA, *Morávia bukása és a bonfoglaló magyarok*, Budimpešta 1983
- SIMONITI 1979 – PRIMOŽ SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979
- SIMONITI 1985 – PRIMOŽ SIMONITI, Etnična zavest slovenskih humanistov in protestantov, v: *Štiristo let prevajanja na Slovenskem* (= Zbornik Društva slovenskih prevajalcev 10), Ljubljana 1985, str. 7–16
- SIMONITI 1990 – VASKO SIMONITI, *Turki so v deželi žg*, Celje 1990
- SÓS 1963 – ÁGNES CS. SÓS, *Die Ausgrabungen Géza Fébers in Zalavár*, Budimpešta 1963
- SÓS 1964 – ÁGNES CS. SÓS, Ausgrabungen von Zalavár: Die ethnischen Fragen des Priwina-Besitzes und die fränkische Herrschaft in Transdanubien im Spiegel der neueren archäologischen Freilegungen, v: HELLMANN 1964, str. 250–255
- SÓS 1973 – ÁGNES CS. SÓS, *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert* (= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22), München 1973
- SPECHTLER 1987 – *Ulrich von Liechtenstein, Frauendienst* (študijska izdaja, izdal Franz Viktor Spechtler), Göppingen 1987
- SUCKALE 1993 – ROBERT SUCKALE, *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*, München 1993

- SUDENDORF 1851 – HANS FRIDERICH GEORG SUDENDORF, *Registrum oder merkwürdige Urkunden für deutsche Geschichte*, 2, Jena & Berlin 1851
- SZÓKE 2000 – BÉLA MIKLÓS SZÓKE, Das archäologische Bild der Slawen in Südwestungarn, v: BRATOŽ 2000, I, str. 477–505
- ŠAFAŘIK 1837 – PAWEL JOSEF ŠAFAŘIK, *Slonanské starožítosti*, Praga 1837
- ŠAFAŘIK/JIREČEK 1865 – *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur* (= PAVEL JOSEF ŠAFAŘIK, *Geschichte der südslawischen Literatur*, ur. Jozef Jireček, zv. 2), Praga 1865
- ŠANJEK/TANDARIČ – FRANJO ŠANJEK, JOSIP TANDARIČ, Juraj iz Slavonije (oko 1356/60–1416) profesor Sorbonne i pisac kanonik i pentencijar (ispovjednik) stolne crkve u Toursu, v: *Croatia Christiana Periodica* XIII (1984), str. 1–23
- ŠTIH 1994 – PETER ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994
- ŠTIH 1994A – PETER ŠTIH, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, v: BRUNNER/MERTA 1994, str. 209–222
- ŠTIH 1997 – PETER ŠTIH, Slovenci: ime, v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 11, Ljubljana 1997, str. 165–167
- ŠTIH 2004 – PETER ŠTIH, Glose k novi monografiji o Karantaniji, v: *Zgodovinski časopis* LVIII (2004), str. 467–487
- ŠTIH 2005A – PETER ŠTIH, O modernem (ne)razumevanju in (ne)poznavanju stare zgodovine na primeru ustoličevanja koroških vojvod, v: *Stiplovskevo zbornik* (ur. Dušan Nečak), Ljubljana 2005, str. 33–42
- ŠTIH 2005B – PETER ŠTIH, Nacionalizirana zgodovina, v: *Nova revija*, št. 280–281, avgust/september 2005, str. 1–20
- ŠTIH 2008 – PETER ŠTIH, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, v: *Mitsko in stereotipno v slovenskih pogledih na zgodovino: Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19. – 21. oktober 2006*, Ljubljana 2008, str. 25–47
- TEULET 1840 – *Einhardi omnia quae exstant opera: Cœuvre complètes d'Éginhard* (izdal Alexandre Teulet), I, Paris 1840
- TOPORIŠIČ 2003 – JOŽE TOPORIŠIČ, Besedna družina *slóvén*-v Škrabčevih delih, v: *Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*, Nova Gorica 2003, str. 7–20
- VELAGIČ 1999 – ZORAN VELAGIČ, »Slavni, uljudni i krasni ilirički jezik«, v: HERŠAK 1999, str. 161–175
- VILFAN 1995 – SERGIJ VILFAN, Država in dežela od 13. do 18. stoletja, v: *Slovenci in država: Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, Ljubljana 1995, str. 47–60
- VOJE 1996 – IGNACIJ VOJE, *Slovenci pod pritiskom turškega jarma*, Ljubljana 1996
- WAGNER 2006 – NORBERT WAGNER, Zu einigen althochdeutschen Kurzformen und anderen einfachen Personennamen, v: *Beiträge zur Namenforschung* XLI (2006), str. 159–221
- WAKOUNIG 2003 – MARIJA WAKOUNIG, »... hab ich teutsch und windisch gelernnet ...«: Zur Herkunft und zu den kulturellen Wurzeln von Sigismud von Herberstein, v: *Rußland, Polen und Österreich in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Walter Leitsch zum 75. Geburtstag* (ur. Christoph Augustinovich, Andreas Kappeler, Max Demeter Peyfuss, Iskra Schwarz in Marija Wakounig), Dunaj & Kön & Weimar 2003, str. 15–29
- WAKOUNIG 2005 – MARIJA WAKOUNIG, »... hab ich teutsch und windisch gelernnet ...«: O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina, v: *Zgodovinski časopis* LIX (2005), str. 45–55
- WENSKUS 1961 – REINHARD WENSKUS, *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln & Gradec 1961
- WIECZOREK/HINZ 2000 – *Europas Mitte um 1000: Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie* (ur. Alfried Wieczorek in Hans-Martin Hinz), 2 knjigi, Stuttgart 2000
- WIECZOREK/HINZ 2000A – *Europas Mitte um 1000: Katalog* (ur. Alfried Wieczorek in Hans-Martin Hinz), Stuttgart 2000

- WOJTECKI 1981 – DIETER WOJTECKI, Slavica beim Annalisten von Quedlimburg, v: *Zeitschrift für Ostforschung: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa* XXX (1981), str. 161–194
- WOLFRAM 1979 – HERWIG WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum: das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien*, Dunaj & Köln & Gradec 1979
- WOLFRAM 1985 – HERWIG WOLFRAM, Ethnogenesen im frühmittelalterlichen Donau- und Alpenraum, v: *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum* (ur. Helmut Beumann in Werner Schröder), Sigmaringen 1985
- WOLFRAM 1995 – HERWIG WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (= Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31), Dunaj & München 1995
- WOLFRAM 2003 – HERWIG WOLFRAM, Ethnographie des frühmittelalterlichen Österreich, v: *Karantänien: Mutter von Kärnten und Steiermark* (= Studia Carinthiaca 22; ur. Wilhelm Richard Baier in Dieter Kramer), Celovec 2003, str. 9–23
- WOLFRAM/POHL1990 – *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, 1 (ur. Herwig Wolfram in Walter Pohl), Dunaj 1990
- ZADNIKAR 1972 – MARIJAN ZADNIKAR, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972
- ZAJC 2006 – MARKO ZAJC, *Kje se slovensko neba in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*, Ljubljana 2006
- ZELKO 1996 – IVAN ZELKO, *Zgodovina Prekmurja* (ur. Vilko Novak), Murska Sobota 1996
- ZERNACK 2001 – KLAUS ZERNACK, Otto der Große und die slawischen Reiche, v: *Otto der Große: Magdeburg und Europa* (ur. Matthias Puhle), Bd. 1: Essays, Mainz 2001, str. 517–524
- ZEUMER 1886 – *Formulae Merovingici et Carolini Aevi* (= Monumenta Germaniae Historica: Legum sectio V. Formulae; izd. Karl Zeumer), Hannover 1886
- ZWITTER 1939 – FRAN ZWITTER, Prva koncepcija slovenske zgodovine, v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* XX (1939), str. 355–372
- ŽVANUT 1994 – MAJA ŽVANUT, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994

